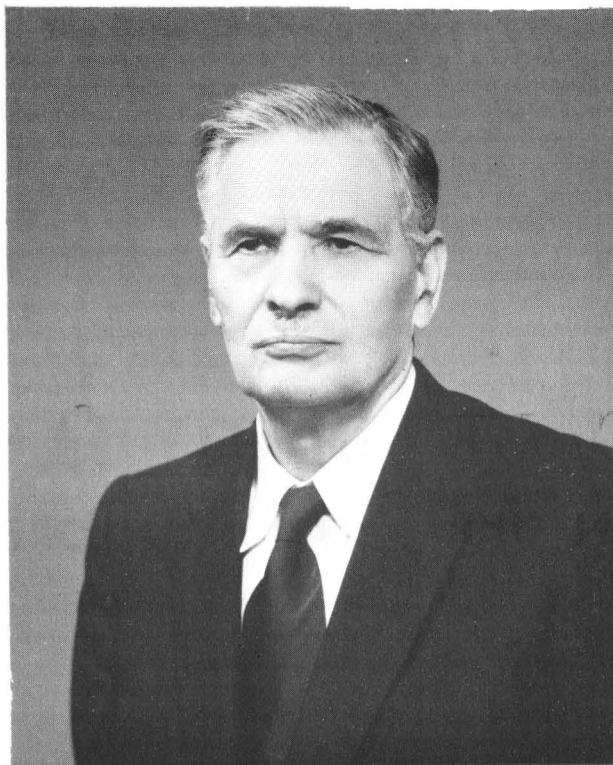




ПРОФ. С. КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК
У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ
В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ

ТОМ I.



Проф. Ст. Килимник

Proceedings of the Ukrainian Research of Volhyn
Editor-in-Chief Dr. P. Tenianko
No. 3.

Prof. S. KYLYMNYK

CALENDAR YEAR
IN UKRAINIAN FOLKLORE

VOLUME 1
(Winter cycle)

Foreword by Olha Woycenko (English)
and M. L. Borowskyj (Ukrainian)

Winnipeg

1964

Toronto

**Published by a Committee, generously financed by Myron Surmach,
O. Bobko and the author.**

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ
за редакцією д-ра П. Тенянка
Ч. 3.

Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ в історичному освітленні

ТОМ ПЕРШИЙ
(Зимовий цикл)

Передмови — Ольга Войценко (англійська)
М. Л. Боровський (українська)

Вінніпег

1964

Торонто

Український Національний Видавничий Комітет. Видається коштом
Меценатів-патріотів М. Сурмача, О. Бобка та автора.

*Том I присвячую дружині моїй
Ларисі Килимниковій-Мельниковій,
що так багато потерпіла в мину-
лому за свій народ, за нашу куль-
туру і є надхненницею моїх праць.*

А в т о р.

First Edition, 1955
Second " 1964

ОТЪОДДИ
МОТНОМ РЪДТЪ,
ЛЕДСЪВ

FOREWORD

Prof. Stepan Kylymnyk, the author, is a well known scholar of Ukraine's past in folklore and culture. On the basis of his extensive research and studies in the field of ethnography and ethnology, which he began in Ukraine prior to the outbreak of the first World War and which he continued to pursue during his whole life, he produced his valuable work entitled CALENDAR YEAR IN UKRAINIAN FOLKLORE.

In compiling and organizing his work, Prof. Kylymnyk followed the system of the natural calendar of four yearly seasons — spring, summer, autumn and winter, elucidating ancient customs and beliefs of the Ukrainians, some of which date back to pre-historic and pre-Christian times.

The present volume, the first of the published volumes, presents the Winter cycle of customs and traditions of the Ukrainian people. It deals mostly with the rich and colourful customs of Christmas, New Year and other winter holiday observances and celebrations which have been perpetuated by generations throughout the centuries up to the present time. This volume is a valuable source of material which helps one to understand many facets of these winter holiday traditions steeped in antiquity.

Volume 11 (published in 1959) and Volume 111 (published in 1962) deal with the Spring cycle; Volume IV (published in 1957) covers the Summer cycle and Volume V (published in 1963) the Autumn cycle.

Since Volume 1 (first printed in 1955) is now out of print, the second printing is presented to the readers thanks to the untiring efforts of Mrs. Larissa Kylymnyk, widow of the author, who, since her husband's death in May, 1963, has been working unceasingly to complete the publication of his unpublished manuscripts as well.

Olha Woycenko

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ I-го ТОМУ „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНИХ ЗВИЧАЯХ”

Несповна десять років тому появився оцей перший том „Українського Року” пера блаженної пам’яті проф. Килимника. Це був, без сумніву, старт у нашу старовину, в глибину української духовости. Довгими роками набуте знання, великий досвід, накопизення джерельного матеріялу ще з рідних земель, усе це й становило цінний духовий капітал, з чим автор приступив до здійснення свого великого задуму — дати українському народові цілий цикл монографій під загальним заголовком „Український Рік у народних звичаях”.

Уже з появою першого тому „Українського Року”, виникло широке зацікавлення українських гитагів до позатого діла проф. Килимником. Цим науковим твором зацікавилися університетські бібліотеки, визнагні науковці, а наша критика його появу відзнагила позитивними рецензіями. Але слідом за першою монографією, позали за зергою появлятися наступні книжки, з яких п’ятий, і поки що останній том, появився вже на світ Божий, як посмертне видання.

Ще за життя проф. Килимника наспівала потреба перевидати перший том „Українського Року”, але автор, призуваюги власну смерть, присвятив усі свої сили — дати якнайбільше українському народові і упорядкований матеріял залишити тим, що будуть жити і які, напевно, видадуть його. Не помилився! Відразу ж по його смерті, відважна та енергійна його дружина, пані Лариса Килимник, здійснила це завдання — видала об’ємисту книгу, добре проредаговану — п’ятий том „Українського Року”.

Виявилось теж, що оцей перевиданий перший том, це тільки перша гастина; в рукописах покійного знайдено другу гастину, що теж відноситься до зимового циклю. Сподіємось, що і ця друга гастина появиться окремою книгою.

Велика заслуга належить дружині покійного, пані Ларисі Килимник, що вона, подібно як і п’ятий том, здійснює і перевидання першої монографії. Годиться ще й сказати, що перевидання українських творів, що вже розійшлися між гитагами, в умовинах гужого світу, це просто рідкісне явище. Це теж є доказом, наскільки цінна спадщина покійного проф. Килимника. Перевидання першого тому „Українського Року” треба вважати як великий успіх пані Лариси Килимник у практичних трудах поширення наукових здобутків її покійного головіка.

М. Боровський

ВІД АВТОРА

Випускаючи у світ цю скромну працю — „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ”, — я хочу допомогти читачам усвідомити велетенське значення української ЕТНОГРАФІЇ та ЕТНОЛОГІЇ, як основи первісної культури, як науки, що правдиво висвітлює й допомагає нам зрозуміти нашу ІСТОРІЮ та показує світові нашу стародавню культуру.

В філософії античної Греції був глибокий вислів, яким керувався не лише Сократ, але й вся світова філософія: „Пізнай самого себе!”. Цей вислів був написаний у багатьох храмах античної Греції при вході над дверима.

Речник українського народу Тарас Григорович Шевченко цю ідею втілює у такий вислів у своєму глибокому “Посланні”:

„Що ми? Чиї сини? Яких батьків?”

І, дійсно, коли поставити питання, чи знаємо ми себе? Чи знаємо свій нарід, його історію, культуру, його предковічні прагнення, бажання, ідеали, його душу? — Трудно відповісти на все це.

Академік Греков у великій своїй науковій праці „Киевская Русь” (Видання Академії Наук) так пише: . . . „Не може бути історії без обліку цінностей, створених предками . . .” Там же він подає думку про важливість дослідження й вивчення нашої етнографії, нашої етнології, нашого фольклору та взагалі традицій: . . . „Ми зробили б дуже велику помилку, коли б відмовились від вивчення цієї старої спадщини”.

Цю непоправну помилку, в силу обставин, ми таки зробили: нашу народню творчість, наші стародавні звичаї ми почали записувати лише з ХІХ сторіччя, тоді, коли в античній Греції народня творчість записана з наказу Пізистрата у VI ст. до Христа, а на Заході, зокрема у великій імперії Карла Великого, записи народньої творчості почалися у VIII ст. і т. д.

Тепер нам стане зрозумілим, чому великий історик, з світовим ім'ям, в кінці ХVІІІ і на початку ХІХ ст., Шлецер (1735-1809) — написав, що Східньо-Європейська рівнина до ІХ віку уявлялась „жахливою, дикою й порожньою” . . . „Певно, — каже він, — люди тут були бозна з яких часів . . .

але люди не вирізнялись нічим, що не мали ніякої сполуки з південними народами, чому вони й не могли бути помічені й описані жадним освіченим південним європейцем...”

Подібну думку висловлювали й інші німецькі філософи, а окремі з них навіть прийшли до думки, що слов'янські народи „гідні на погній іншим”, бо вони не мають своєї, стародавньої культури...

Звичайно, хоч це писали люди з світовими іменами, але вони не знали нашої стародавньої, досить високої, а навіть глибокої культури, не знали психіки нашого народу; вони не знали й того, що численні чужоземні історики, починаючи з античної Греції (Геродот, V в. до Христа) і кінчаючи готськими, арабськими й іншими істориками, таки чимало записали, задокументували про слов'ян, зокрема про наших далеких прапрадідів. Але найголовніше це те, що згадані вчені таки не могли довідатись про нашу культуру, бо наш фолкльор, наша етнографія та етнологія — ніде не були занані до того часу.

Віки пройшли. Сталося багато ідеологічних та соціальних змін. Ми дуже багато втратили найцінніших здобутків нашої ранньої культури — фолкльору, звичаїв, дохристиянської віри та вірувань... Чимало до нас і дійшло, але воно пройшло крізь морок віків, затемнилося, наверстувалося, змінилося, а чимало й цілком, назавжди, зникло...

Оце все й примусило мене, вже декілька десятків років, зосередити свою увагу на нашій ранній культурі, на нашій передісторії, на звичаях, фолкльорі, на наших традиціях.

Чимало труднощів та перешкод зустрічаємо на сьогодні у справі збирання та запису фолкльору, звичаїв та в дослідженні, правдивому висвітленні справи.

Ця монографія подається наполовину скорочена, але тут занотовані найхарактерніші риси й особливості наших звичаїв, спільні всім областям України (звичайно, у більшості).

Записи та дослідження я переводив, головно, з уст селян-патріархів, чоловіків та жінок, у віці 85-100 років, а дослідження почав переводити з першого десятиліття нашого сторіччя. При чім, досліджував майже у всіх частинах України.

Кожна дія, кожний народний твір, як коляди, щедрівки побажання, гаївки, купальські пісні та звичаї, Андрія-Калити, заживні, обжигкові пісні й інші — все це колись було молитовними-магічними діями й словами; все це розкриває, бодай частково, душу, чуття, віру, вірування, бажання, прагнення, життя та ідеали наших пращурів.

Своєю монографією я не відкриваю нічого нового, а лише поглиблюю ту працю, над якою чимало наших учених попрацювало. Але ділянка ранньої культури така широка й багатогранна й так іще не досліджена, що у наш вік, поки хоч дещо зберіглось, треба занотувати, треба вивчати, досліджувати; треба дбати про збереження нашої історичної святині — нашої ранньої культури, — задокументувати бодай те, що дійшло до нас. А це допоможе нам ПІЗНАТИ СЕБЕ, ПІЗНАТИ СВІЙ НАРІД.

СТЕПАН КИЛИМНИК.

І. С В Я Т О Р І З Д В А

Чи цьому дому' та й веселому,
Чи дозволите колядувати,
Колядувати — дім звеселити,
Дім звеселити — дітей втішити!"
(З запиту „Берези”).

1. ДО ІСТОРІЇ РІЗДВЯНИХ ЗВИЧАЇВ

Найбільшим, найголовнішим українським родинним, громадським і релігійним святом у річному циклі зимових свят — „брумалій” — було в давнину свято „**Корочуна**”. Назву Корочун толкують різно: як свято дня, що ступнево збільшується (ніч скорочується), як назву соняшних променів, що входять з цього часу під земну кору і т. д. Але запевнити, що саме від спогаданого пішла назва — дуже трудно, та й неможливо.

Походження самого свята „**Корочуна**” також толкують різно. Одні теоретики-дослідники, як наприклад, відомий професор Харківського університету Потебня (1835-1891), виводить подібність наших свят від східної мітології — іранської та індійської. Санскритські „Веди” та іранські „Авести” дуже багато подають близького до наших пісень та звичаїв.

Була думка, що наші пращури з переселенням принесли відтіля все це.

Прихильники теорії літературних та культурних запозичень, зокрема проф. Драгоманів, намагаються довести, що ми, частково, способом культурних зв'язків, запозичили ці обрядові свята. І, справді, є в нашій фольклорі багато подібностей навіть і до семітських переказів та культів.

... „Різні мітологічні та фантастичні образи, переховані в наших казках, знаходять собі різючі паралелі в повістях вавилонських та старо-египетських”, — гово-

рить проф. М. Грушевський у своїй праці „З історії релігійної думки на Україні”.

А навіть спостерігаємо й те, що у наших стародавніх колядах панували мотиви про створення світу, подібно до буддистських та китайських молитов та переказів. Ці мотиви яскраво відбиті в поезії східньо-турецькій та монгольській.

У дійсності, азійські орди проходили через Чорноморські степи й цілком природно могли позначити свої впливи. Заперечувати ж, що наші пращури могли бути в ті часи в культурній та політичній залежності від іранських орд — не приходитьсья.

Не можна заперечити й грецьких впливів на **антів**. З розселенням на Чорномор’ї, українські племена (правда, вони тоді не носили назви „українські”, а мали в різні часи й різні назви), зокрема анти, зустрілися там з грецькими колоніями — **Тири, Ольвії, Танаїса, Херсонеса** тощо.

Посуваючись до Дунаю, анти зустрілися з романською культурою, звичаями. І „**коляда**” певно від латинської назви „календи” (новорічні святкування); відтіля, можливо, прийшли до нас і уривки „сатурналій” — новорічних забав.

Поруч з цим і українські культурні впливи позначилися, і тепер відчуваються у східніх слов’ян та частково й у західніх.

Наш цикл зимових свят наближається й нагадує цикл подібних грецьких та римських. „Врумалії” — від 24 листопада до 17 грудня на честь Діоніса; „Сатурналії” від 17 до 24 грудня; „Воти” — від 24 грудня по 1-ше січня. Цьому циклу відповідають наші — „Калита-Андрій”, „Катерина”; „Корочун”, тепер Різдво; „Маланка”, „Василь” — Новий Рік та Водохрищі. (Стародавні назви свят, крім Калити та Корочуна забуті в пам’яті народній, а з прийняттям християнства всім цим святам дано вже й християнські назви).

Про зміну назв зрозуміло цілком, бо християнська церква з ранніх часів вела завзяту боротьбу з „врумаліями”, „сатурналіями”, „вотами” й „календами”. Ця рішуча, на жаль, боротьба з дохристиянськими святами провадилась

і в Русі-Україні. Найдовше втримались в Європі „календи”. Таким чином, припускаємо, що спогадані свята могли прийти з Азії через Грецію та Рим в Європу. Тут перетравилися, прибрали європейської особливості, змісту та ідейності — кожний нарід уклав у ці свята свою особливу пригаманність, свою психіку, свої ідеї, свої вірування.

Українське свято „Корочуна” просякнуто цілком **анімістичним** світоглядом, цебто, що вся природа, жива й нежива, має душу, і що людина своїми магічними діями може впливати на природні й надприродні сили, — добрі прихилати на користь, на добро собі, а сили недобрі-лихі — унешкоджувати, відхилати...

Сонце у дні грудня та січня „повертає” на весну, „народжені” перші промені вигрівають землю-Деметру до відродження природи. Це свято — народження чудодійної сили, що надає силу природі — рослинам, тваринам, людині, водам і землі...

Свято „Корочуна” — цілком хліборобське — було в ті далекі часи імпульсом надхнення людини, надією й вірою у щасливий рік урожаю, приплоду худоби, здоров’я, добробуту та радісного життя господаря.

Приходить християнство й у Русі-Україні, як і у всій християнській Європі, починається боротьба церкви з стародавніми дохристиянськими звичаями, зокрема з „колядами”. Але те, що творилося віками, що складає частину людської душі, і що вийшло з глибини народньої мудрости та віри — не можна одразу зупинити, не можна так легко „вижити”.

Свято „Корочуна” з різноманітними обрядами-ритуалами, відправами, молитвами, магічними актами-діями — виступає й сьогодні досить яскраво у нашій Різдві.

Різдво — це свято не тільки слов’янське, але святкується всіма народами світу, релігіями світу, на всіх континентах, починаючи з світанку людської культури. Звичайно, кожний нарід вкладає в це свято свій зміст, форму та ідею.

„Корочун” Русі-Україні, що покrywся Святим Різдвом— це винятково багате, веселе, радісне й велике свято, що ви-

різняється від подібних свят інших народів своєю особливою обрядністю, багатством фольклору, взагалі оригінальністю етнографії, найглибшою захованістю в народніх масах нашої стародавньої передісторичної культури.

Це свято є нашим документом глибокої доісторичної дійсности не лише вірувань, світогляду, але й наших культурних, політичних та економічних зв'язків і взаємин із всесвітом.

У Різдвяних та новорічних звичаях не лише підіймається високо релігійне й загальнолюдське почуття, але тут глибоко виявлено і колективно-громадське та національне почуття **солідарности, єдности**; вияв найвищих людських чеснот — шанування людини, її пам'яті, ділити радість з іншою людиною; бажати їй те, що бажаєш собі; шанування праці; психіка тодішньої людини; її бажання, мрії, надії й т. п.

Наша церква ті гарні звичаї — рештки первісної культури — врешті прийняла, але, як і мусить бути, вклала в усе це християнські ідеали, християнську мораль, нові ідеї - правди, любови, всепрощення, щедроти, удосконалення.

Цілком природньо, багато змін зазнали наші предковічні традиції цього свята, проходячи віки від патріархальної родини до родового побуту, а потім до племенного устрою; від ранньої до пізньої князівської доби та аж до часів соціальних змін в Україні.

Але характерно, що в основі різдвяних звичаїв зберіглося й досі все те, що пов'язано було в ті далекі часи з хліборобським господарством, з пастушеством; яскраво виступають у звичаях і істотні риси українця — працьовитість, гостинність, чесність, доброта, співучість; єдність і святість родини; шанування пам'яті покійників і т. п.

До речі, треба зупинитись, бодай коротко, на джерелах вивчення нашої стародавньої дохристиянської культури.

Це будуть такі:

1. Стародавні матеріяльні пам'ятки (розкопи могил, обстеження та дослідження стародавніх місць поховання, вивчення відкопаних міст та місць поселення, дослідження стародавньої культури, як „Трипільська” тощо);

2. Писемні джерела чужоземних тогочасних письменників та істориків;

3. Писемні документи та джерела ранньої християнської доби, де згадується, в більшості засуджується, стародавні звичаї та вірування — літописи, зокрема „Повість Временних Літ” та інші.

4. Народня обрядовість, наші національні традиції, зокрема свята, що зберегли істотні риси нашого доісторичного життя;

5. Фолклор — святочні вітання, коляди, щедрівки, гаївки, купальські пісні тощо;

6. Врешті, наукові розвідки як наслідки довгорічних досліджень з XIX віку.

З чужоземних письменників давніх минулих часів, що цікавились нашою первісною культурою та життям наших пращурів, треба назвати бодай головних:

Геродот (5-те століття до Христа) чималу увагу приділив Скитії, а тим і нашим пращурам, нашій первісній культурі; Прокопій Кесарійський (VI вік по Христі); Лев Диякон; Маврикій; Гіппократ; Менандр і багато інших.

З арабських письменників та істориків — Ібн-Фадлан; Масуді; готський історик Йордан і багато-багато інших.

Між іншим, Прокопій Кесарійський (VI в. по Христі) так характеризує антів:

... „Вони визнають владикою всіх Єдиного Бога, що посилає блискавку. Жертвують йому корів та всяку іншу жертву. Якоїсь фатальної долі, яка мала б силу над людьми, вони не признають: коли хто побачить перед собою видимо смерть, чи в хворобі, чи на війні — він обіцяє за своє життя жертву богові, якщо він не пропаде, і, врятувавшись, жертвує обіцяне та й думає, що тією жертвою врятував собі життя. Шанують річки, німф та деякі інші божества, жертвують їм усячину і з тих жертв ворожать собі...”

Треба відмітити, що, в основному, Різдвяні звичаї в усій Україні (Наддніпрянина, Волинь, Галичина, Буковина, Закарпаття) мають один характер, але південні області в дечому різняться від північних. Південні області були в

тісних зв'язках з Боспором, греками, романськими та азійськими народами, зазнали сильніших впливів орієнтальної культури, а разом зазнали й змін у житті у зв'язку з навалами азійських орд. Південь у силу природних умов неспроможний був затримати усі тонкощі нашої культури, наших обрядів. Натомість, середні та північні українські області, сприйнявши культуру південних областей, — утримали свою притаманну, розвинули й зберегли до цього часу. Це не визначає, що південні області відійшли від української культури чи забули її, аж ніяк ні! Ріжниця лише та, що на півдні зберіглися дуже цікаві фолклорні особливості, які інколи дуже трудно пояснити . . .

Але перейдемо до самих звичаїв Корочуна-Різдва. Це свято складається з цілої низки свят, ритуалів-дій і тягнеться з перших чисел грудня („Андрій - Калита”, „Катерина”, тощо); з 24 грудня по 7 січня святкується активно й безперервно, а саме:

1. Готування до Різдва;
2. Вілія;
3. Багата Кутя — Свята Вечеря;
4. Звичай у Святий Вечір носити дідуньові та бабуні „Вечерю”;
5. Возити вечерю на 1—2—3-ій день Різдва одруженими дітьми своїм батькам;
6. Коляди: малими дітьми на 1-ий день; молоддю протягом Святого Тижня з „Березою”; дорослими під час Святих Вечорів;
7. Святі Вечори;
8. „Маланки” — Щедра Вечеря (Передодні Нового Року, Ніч);
9. Щедрівки;
10. „Василь” — Новий Рік;
11. Посівання-посипання; полазники; спалення „Дідуха”;
12. Голодна Кутя;
13. Обход і освячення всього господарства господарем з хлоп'ям;
14. Водохрищі то розстріл „коляди” . . .

2. ГОТУВАННЯ ДО РІЗДВА

Ще далеко до Різдва починали готуватися до цього великого зимового свята. Господар зберігав сніп „Рай-Дідух” з обжинків у клуні. Він додав до „Дідуха”, крім пшениці та жита, ще й інших хлібних злаків по кілька стебел. З косовиці відкладалося найкраще запашне зелене сіно для Різдва; готував сухі добрі дрова. (Не можна було готувати дрова з вивертів та сухостоїв); вгодовував кабанця; бив свіжу олію; дер достатньо проса та гречки на пшоно та крупи; робив повний лад у всіх галузях господарства: упорядковував хліви, стайні, обори, комори, стебник, погреби, подвір'я; варив мед (останніми часами була горілка, а тому готувалася запіканка, вишняка, сливняка, квас тощо); справляв чи лагодив сани, упряж, а навіть і віз, хоч возом на Різдві ніколи не користався; упорядковував подвір'я. Звичайно, мука житня й пшенична намолота завчасно; овечі шкури „вичиняні” на кожухи; сукно на свити „вибито”; верстатня робота — полотен, скатерок, рушників, ряден, плахт чи запасок, поясів та „крайок” — усе закінчено.

Господиня з свого боку завчасно закупила нові макітри, горшки, покришки, нові миски, нові ложки; в окремих місцевостях навіть макогін і качалку, та коцюба — все справлялося нове до Різдва.

Завчасно пошита й вишита нова білизна для всіх членів родини (сорочки, штани, запаски, плахти); покачані намітки; приготовлені нові чисті рядна, рушники на стіни, „за образи”, застеляти лавки та втиратися, скатерті — усе нове, і ношене — усе попрано, „пскачано”. Хата двічі вибілена-„вимашчена”, а долівка вимашчена жовтою чи зеленою глинкою, а всюди, навколо і всередині внизу підведено червоною глинкою; комін розмальований квітами, свійськими та фантастичними птицями, на „кілках” по всіх кутках хати, у світлиці й у „ванькирі” — всюди розвішані вишиті та більцею перероблені рушники. „За образами закладені” рушники, здебільшого „київські” та поверх заквітчані зіллям — васильками, ласкавцями, кудрявцями, барвінком та іншим зіллям. Пізніше в додаток завітчували

образи й штучно робленими різнокольоровими квітами. При чім, образи мусіли бути завітчані городнім та лісовим зіллям. З лісового найчастіше вживали материнку та Богородичну траву (чебрець). Іще у XVIII сторіччі розмальовували стіни у хатах квітами та різними символічними знаками, що залишилися на писанках, — у XIX сторіччі розмальовували лише коміни, а на стінах наліплювали великі вирізані з різнокольорового блискучого паперу квіти та „чіпляли” шпалери. У миснику виставлялися у стоячому, ледве похилому до стіни, стані полумиски та миски полив'яні, а в „шафчику” вже стояли келішки та карафінки . . .

За два-три дні до Різдва господар разом з господинею, проказуючи спеціальні “слова” для того, пізніше з, молитвою, — „качали” свічки з воску власної пасіки — і на Багату Кутю — Святу Вечерю (подекуди кажуть „Тайну”), і на Щедру Вечерю, і на Голодну Кутю. В окремих місцевостях, зокрема на Полтавщині — качали три грубих свічки й на „Трійцю”, але в більшості „Трійцю” робили перед „Спасом”.

Іще в початках XIX сторіччя у хатах світили „скалками” та в окремі дні восковими свічками та каганцями, а тому й це мусіло бути приготовлене. Для скалок готувалось і сушилось завчасно рівне липове чи березове поліно.

Старі бабусі „скубли” вовну чи „дерли” пір'я й вечорами навчали дітей колядувати. Старші діти, шкільного віку, та парубки з підлітками збиралися за місяць-два в одній-другій хаті й вчилися колядувати, „запитувати” та „бажати”. У XVII сторіччі, а подекуди й у XVIII в окремих місцях ходили з вертепом, що пізніше замінили зорею з образом Різдва й запаленою свічкою. Це також завчасно готувалось. На тих юнацьких чи парубоцьких гурткових зібраннях розподілялися й ролі: обирали „Березу” — головного розпорядчика-„командира”, міхоношу, „латконошу”, „скарбонця”, дзвонаря, побажальників, запитальників; на Гуцульщині та на Полтавщині „плясунів”, а подекуди й скрипалів, попереду цимбалістів.

Менші готували рукавички для посівання-посипання,

вивчали дитячі колядки, готували торбинки для коляди та щедрівки, вивчали побажання та привітання.

Старші дівчата завчасно плели вінки з барвінку та іншого зілля, золотили послідкою, оздоблювали качуровим пір'ям у гришпані; готували „кички” та під час цієї роботи колядували. Так готувалися в Русі-Україні всі до Різдва, від найменшого до найстаршого.

3. ВІЛІЯ

(24 грудня, старого стилю).

Це вже початок свята. Напередодні, пізно увечері господиня спекла паляниці, а сьогодні „до світа” витягла з печі „книші” та „книшики”, посадила в піч „колачі” та пісні пиріжки. Взагалі на вілію господарі встають о 1-2-ій годині ночі. В хаті чисто, прибрано, помито, почищено все, під святочно застелений.

Господиня звечора внесла вже до хати макітри, миски, полумиски, горшки, ринки, покришки, ложки, варешки, копистки й все необхідне начиння. Кутя (пшениця обтовчена) намочена іще напередодні в новій макітрі, а сьогодні засипана в горшок, налита „досхідньою” водою (вода на кутю приносилась до світанку, вночі) і мусить зваритися так, щоб із сходом сонця вийняти з печі готову. Дрова у піч накладалися з особливими „церемоніями” господарем і господинею разом, бо саме перше це готувалася „Божа їжа” та їжа для духів-Лада, святих і добрих душ покійників”. Тому то й вода береться найчистіша, освячена в цю ніч богом сонця; а розпалювали в печі в давнину „живим вогнем” (добували живий вогонь тертям деревини об деревину), пізніше — викрісували вогонь, а в останні часи — запалювали звичайним сірником. Хоч у гуцулів, в окремих селах, таки здобувався живий вогонь ще в XIX столітті. Підпаливши дрова в печі, господар з господинею також разом всували „Божу їжу”-кутю та вар (узвар з сушених фруктів — кришаниць-з яблук, — сушених груш, слив, вишень та черешень). Місили разом діжу для книшів, разом виробляли, разом і в піч саджали.

Коли **Кутя** — це їжа бога урожаю, „сонця праведного”, то книші — хліб духів, хоч усе споживалося всіма: і богом, і духами, і людьми. Книші вироблялися так: вироблявся хліб, звичайний, а зверху накладали маленьке хлібенятко, що називали його „душею” — це саме для духів чи, як казали, для душі. Книш змащували олією зверху й так саджали в піч. Після цього господиня робила голубці, складала в новий череп’яний горщик і також наливала досхідною водою. І, взагалі, всі страви на вілію наливалися досхідною водою. У деяких північних селах Чернігівщини та північної Волині господиня на вілію після кожної окремої роботи „очищувала” свої руки перед челюстами печі та періодично „приголублювала” свячену воду.

До Святої Вечері господиня готувала 12 страв, а страви мусіли бути всі пісні. Страви готувалися такі:

1. **Кутя** — обтовчена набіло пшениця, з самого добірного зерна. Декілька вечорів уся родина повинна була „перебирати” це зерно. Її мішають з медом і маком;

2. Вар (узвар) — варяться сушені фрукти: груші, яблука-кришаниці, сливи, вишні;

3. Капусняк, затертий олією та пшоном;

4. Горох;

5. Борщ пісний з карасями та грибами;

7. Риба смажена;

8. Риба холоджена;

9. Вареники з сливами та грушками, вишнями та черешнями;

10. Млинці (до борщу);

11. Каша гречана чи пшоняна (особливо приготовлена);

12. Пирогов пісних з капустою, з сливами, з грушами тощо. В деяких місцевостях готувалося 17 страв.

Чому в цей Вечір готується саме 12 страв? Чому страви пісні? На основі глибоких досліджень приходять до думки, що 12 страв це тому, що протягом року „місяць оббігає землю 12 раз”. Отже, кожному місяцю наче присвячена страва. Подруге, на **Багату Кутю** мусять бути приго-

товлені страви з усієї городини та садовини, що тільки є в господарстві, щоб усім цим прийняти й бога врожаю і святі душі дідів-прадідів... А вони, покоштувавши всього цього, дадуть у цьому році іще більший урожай.

Пісні страви мусять бути на Багату Кутю тому, що стародавні слов'яни, наші пращури, у цей Вечір приносили богові врожаю — сонцю — безкровну жертву з усієї рослинності, яку тільки людина вживала, бо це магичні дії — дати повний достаток на Багату Вечерю, усе рослинне багатство. А бог врожаю це побачить і дасть іще більший урожай. Але разом з богом врожаю невидимо у цей Вечір та в цю ніч буде оглядати „скотій бог”, якого пізніше називали Велесом. А тому жадна тварина в цей вечір не повинна знати найменшої кривди й не мусить бути крові.

На вілію невільно нікому й нікуди йти чи їхати з дому. Усі члени родини мусять бути разом. Не можна на вілію нікому й нічого позичати чи давати, заходити до іншої хати.

А тим часом починає надворі світати. Господарю треба встигнути у мент „соняшного сходу” відчинити браму в клуні, сінешні двері, повідчиняти хліви, стайні, обори, комори та ворота на дорогу. Сьогодні на землю по соняшному промінню сходять з неба бог багатства, бог врожаю . . . Його вітають люди, тварини, рослини, води, поля, ліси й гори — вся земля. Він, бог-сонце, мусить освітити й освятити увесь двір, усе господарство — усю землю!

Господиня мусить встигнути саме в час „сходу” вийняти з печі Вар та Кутю й поставити на лавку. Виймає з печі й книші та книшики — на просланих рушниках розкладає цей хліб на лавці.

Господар у цей час дбайливо й любовно обходить худібку: напуває, вичищає хліви, годує, підстеляє, вичісує згреблом; заготовляє святочну пашу — сіно, обрік коням наполовину з вівсом і навіть курям готує добірне зерно.

Після цього господар брав чарівне зілля, останніми часами мак-видюк і обсилав усюди в господарстві: у стайнях, оборах, хлівах, у стебнику, в клуні, біля курей тощо. Це він чарував, щоб ніяка зла сила не вступила в його двір, до худібки та до людей. Далі іще раз перевіряє, чи все в го-

сподарстві в належному порядку й готове до Святого Вечора, — йде до хати й кличе з собою старше хлоп'я внести до хати „Святки”. Хлоп'я одягається, бере шапку, рукавиці й поважно виходить з своїм батьком надвір. Батько бере сина за руку й поволі йдуть у клуню (стодолу).

Це дуже урочиста година була в селянській родині й особлива приємність для батьків і дітей. Батько несе свячену досхідню воду, а син квіточку з 3-ох колосочків.

4. ГОСПОДАР з СИНОМ вносять „ДІДУХА” в хату

У клуні серед току вже приготовлений стоїть „Дідух-Рай”, а навколо нього декілька (в окремих місцевостях 12) в'язочок найкращого зеленого запашного сіна. Цей сніп з особливими почестями принесений з поля у часі обжинок.

Батько з сином, увійшовши в клуню, здіймають шапки, вклоняються „Дідухові-Раєві”, батько бере колосяну квіточку у сина й кропить Дідуха, а потім побожно хреститься, схиливши голову, проказує, а хлоп'я повторяє:

... „Милостивий Боже, і ти, Сонце праведне, з Святим Різдом! Торік дали ви урожай, дали добро, багатство й здоров'я... Пошліть іще краще цього року!”

— Берімо „Дідуха”, синку, несімо Свята до хати! Звертається батько до сина. Батько-господар бере Дідуха поперед себе, а хлоп'я прикладає руки, вдає начебто беруть удвох.

— Подай, синку, оцю в'язочку мені під ліву паху, а сам бери в обидві руки... Хай труситься сіно, хай годує худібку... Хай м'яко буде душечкам, хай м'яко буде Святому Дитяті та худібці на сіні лежати! — Промовляє далі батько до сина.

Батько виходить з клуні перший — у правій руці Дідух, під лівою пахою маленька в'язочка сіна. За батьком хлоп'я несе дві в'язочки такого ж сіна. Одна з них легко зв'язана, щоб сіно трусилося-губилося по дорозі до хати. На Варвинщині (Полтавщина) у цей час випускають худобу на подвір'я, щоб „смикала” з рук сіно...

Повільно й урочисто підходять до хати й стають перед сінешним порогом. Господиня слідкує з хати: ї у цей час бере книша, відчиняє хатні та сінешні двері й з легким уклоном зустрічає „гостей”.

Входить господар у сїни, за ним слідом і хлоп'я.

— Святки йдуть! — проказує батько.

— Святки прийшли! проказує після батька хлоп'я!

— Шануємо й просимо Дїдуха й вас завітати до господи! Відповідає господиня, несучи попереду книша в руках. А на столі горить запалена свїчка.

Господар, переступивши хатній поріг, побожно хреститься, що робить і хлоп'я, й вітає:

— Будьте здорові з Святами, з Дїдухом, з Святим Рїздвом!

Господиня бере з-під лівої пахи господаря сіно й розстеляє його на покутті, а господар урочисто ставить на ньому Дїдуха, хлоп'я допомагає.

Після цього хлоп'я кладе першу в'язочку на стіл, а другу під стіл...

Коли входять з Дїдухом у хату, всі тоді стєят м зв ки Коли ж розстеляють сіно на покутті й на столі, усі діти, що є в хаті, качаються та перевертаються на полу — це магїчні дії, щоб вівці „котилися”, худїбка плодилася.

Установивши снопа-дїдуха на покутті, всі стають обличчям до Дїдуха, а господар промовляє:

„Наситив еси, напоїв, нагодував, нагрїв нас і нашу худїбку, оберїг нашу ниву — подай це ще краще цього року!”

Сніп-Дїдух („Рай”) — це місце перебування духів дїдів-прадїдів, опікунів чи „покровителїв” свого дому. Український нарїд у ті далекі часи вірив, що всі духи (душі) померлих — це святї душі, вони є благодїйниками роду та родини; улїтку вони перебувають на нивах та серед скоту; сприяють урожаю, охороняють його від бур, від граду та засухи, — худїбці — сприяють приплоду та оберегають від усього злого, подаючи добрі пасовиська... Разом духи-Лада є посередниками бога-сонця й людей... А бог-сонце — податель багатства й життя на землі. Цї духи прийшли з Неба й вселилися в людину, а по

смерті вони знову відійшли у соняшний край, у край духів. Отож, коли вижата нива, то духи-Лада вселяються в останній почесний „сніп-ДІДУХ’ або „РАЙ’ і переселяються до господаря в клуню на зиму; решта духів переселяються в ліси, яри та доли, доки знову не покличе їх бог-сонце на весні й знову не пішле їх у день Нового Року на ниви. (За іншими віруваннями, трудно сказати, пізнішими чи старішими — усі духи переселялися на ниви під час „провід” та в „нав’є свято”).

Ось чому така шана „ДІДУХОВІ”, чому така назва — тут замешкають душі-духи дідів-прадів... А так як усі душі померлих вважалися святими, то мусли перебувати в раю. Тому то й сніп носить другу назву „сніп-Рай”.

„Дідух-Рай”, крім перебування духів дідів та бога урожаю, символізував іще й новорічний урожай, добробут, багатство та долю людей...

Ось чому така шана Дідухові, ось чому його несуть у хату з такою святістю, як і принесли з поля з почесними; тому й ставлять його на самому почесному місці, та ставлять йому „божеську” жертвенну їжу — КУТЮ та „божеське питво” — вар...

На вілью входять у хату з ДІДУХОМ, а краще сказати, в ДІДУХОВІ, добрі духи-Лада. Для них та для бога-сонця улаштовується Свята Вечеря — БАГАТА КУТЯ. Тому й вечори від 24 грудня до 1-го січня — до „Маланок” — „Щедрого Вечора” — вважаються й називаються „Святі Вечори”, коли нічого не можна робити, крім догляду худібки, і коли Дідух-Рай стоїть на покутті.

Пращури вірили, що на БАГАТУ КУТЮ-СВЯТУ ВЕЧЕРЮ — приходять усі добрі духи (душі) разом з богом урожаю та скотім богом вечеряти. Тому то коли сідають за Святу Вечерю, то застеляють лавки, а перед тим як мають сісти — продмухують місця, щоб не присісти духа (душі). Зрозуміло, що й зайву мисочку та ложку ставили для добрих духів та для відсутніх членів родини...

Коли ДІДУХ-РАЙ уставлений на сіні на покутті, хлоп’я вже само приносить решту в’язочок сіна. Господиня здійсмає з столу скатерку, а господар укладає тонким шаром

сіна увесь стіл і застеляє чистою білою скатертю поверх сіна. Господиня бере чарівне зілля, в останні часи часник, і укладає по всіх чотирьох кутах, промовляючи магичні (чарівні) слова:

... „Злая сило, темна сило, іди на болота, очерети, яри-скелі, у глибокі води-прірви, куди курячий голос не доходить, куди світ-сонце не світить...”

Цим закляттям господиня (вважалося і вірилося) відводить і відганяє всяку нечисть з господарства...

Поверх першої скатерті — для добрих духів-душ — господиня стелила другу — для людей. Посеред столу господар кладе книша, вважалося для святих духів, — а господиня рядочком клала паляницю. В кінці столу ставив господар повну велику миску з пиріжками. Далі господар пробивав дірку в паляниці й вставляв воскову свічку, з своєї пасіки, власного виробу. В давнину запалювали живим, на вілью здобутим вогнем, що робили в деяких гірських селах гуцули до останнього часу. Пізніше світили викресаним вогнем. Це вважалося, що вогонь взятий безпосередньо з неба від бога-сонця, бога багатства та родючости... З цього менту свічка вже горіла докінця, всю ніч.

Засвічуючи свічку, господар побожно проказував:

— Світи, праведне сонце, святим душечкам і нам живим, грій землю-матінку, наші ниви, нашу худібку!

Після цього господар розстеляв сіно під столом і клав у те сіно: сокиру, косу, серпа, частину рала, частину граблів. (В інших місцевостях лише щонебудь одне, а останніми часами клали лише ніж і то не всюди). Це магичне чаклування, щоб і добре оралося, і добре жалося, добре б косилося... Та щоб було що жати та косити у новому році...

По цьому господиня виносить з хати віника й не вносить його аж до „Василя” — Нового Року. А далі, кожний член родини, від найменшого до найстаршого (звичайно, діти-немовлята з усіх дій виключаються) беруть у руки по в'язочці сіна, розтрушують його по всій хаті, чаклуючи добрий майбутній укос:

— Зелене, запашене, як барвінок сіно... Милуй нас таким, сонечко праведне, і на цей рік...

Ось сіно розтрусили по всій долівці... Господар стає біля порога, господиня біля припічка, а всі діти бігають і качаються по сіні, мукають, як корови, рикають, як воли, іржуть, як коні, мекають, як вівці... гавкають і м'явкують... Це магичні дії для умилостивлення й причарування добрих духів, щоб сприяли доброму урожаю та приплоду худібки.

Пращури вірили, що в сіні „ховається” доля худібки—скотій бог — перебувають невидимі духи тварин свійських—корів, волів, коней, овець, кіз та домашньої птиці... Духи тварин споглядатимуть Святу Вечерю й матимуть на сіні свою.

Врешті, **Дідух-Рай** поставлений, сіно розтрушене, стіл застелений, свічка запалена — тоді господиня здіймає з **Куті** сухий верх і кладе у покришку для хатньої птиці, щоб так численно неслася й плодилася, як численні зерна цієї куті, — господар бере **Кутю**, а господиня **Вар** і урочисто з певними молитвами несуть на покуття. „Іде **Кутя** на покуття!” Приговорює господар, несучи...

— А господиня по ньому:

— Прийми, праведне сонце та святі душеньки, свою їжу й питво, щоб і на той рік вам принесли!

Кутю накриває господар книшем, а **Вар** господиня паляницею.

У цей час, коли несли батьки „божі страви” на покуття, діти всі кричали: — Кво... кво... кво! Цяп-цяп-цяп, — як квочка й курчата... А потім дзичали: — Дз-дз-дз... Ш-ш-ш-ш...

Це магичні дії, щоб і кури розводились, щоб і неслись добре, та щоб бджоли роїлись і добре мед носили.

Після цього господар „забиває” — затикає дірки в лавках, щоб на Святу Вечерю ніщо лихе там не приховалося. Перед цим господиня „виливала” водою ці дірки. Закінчивши з дірками, господар бере з-під столу сокиру й легенько тричі цюпає хатній поріг, потім сінешний, — перед цим господар обкурював димом-вогнем з ладаном чи ялівцем та кропив святою водою, бо вогонь і вода — це найвищі чистителі й святителі в давнину: вони все лихе відга-

няли. Отож, вигнане лихо, — вірили тоді, — сіло на порозі, а цим цьопанням господар усе „доконав”. З цією ж сокирою виходить господар на подвір'я, кладе її у воротях обори й випускає худобу, щоб „збирала сіно”. А коли худібка перейде через цю чарівну сокиру (а вона ж була під столом у сіні, де є присутні добрі духи й опікуни роду і духи тварин і, врешті, дух „скотього бога”), то не боїтиметься нічого лихого, бо ця сокира зітне все те лихе, що, бува, вчепилося до ніг чи вовни-шерсті тварин. Потім тричі цьопає — „обрубє” пороги в обори, стайні, хлівах, у клуні та воротях. У нього в кишені є чарівне зілля, здебільшого „видюк-мак”. А коли видюком обсіпати подвір'я і все господарство, то ніяка ворожа сила не підступить, а та, що є в подвір'ї чи на обори — втікає, зникає, щезає...

Закінчивши з цими діями, господар напуває худібку, закладає пашу наніч, а в кутику стайні чи коровні ставить кухля з свяченою та купальською водою (пізніше ставили й „благовіщенську”), а у воді два-три вуглики. Це знаменувало „найвищих чистителів і святителів” давнини: вогонь і воду.

Підстеляється у цю ніч всій худібці не солома, а сіно. Бо в цю ніч, Святу Ніч, худібка розмовлятиме з богом скотім та з богом урожаю — сонцем, а разом з духами-опікунами „домашнього огнища” — господарства. Ось саме тому господар дуже добре годує худібку, пестить, розчісує згреблом, розмовляє з нею... А коли бог та духи запитають худібку, чи добре з нею поводитьься господар, чи пестить, чи добре доглядає, годує, і худібка похвалить господаря, то бог скотій та бог сонце дадуть добробут в господарстві іще більший, іще кращий: і урожай, і приплід, і добрий покіс...

Але починає смеркати. В селі наступає особлива тиша, і собаки не гавкають, бо ніхто ніде не ходить тепер. Худібка „попорана”, усе приготовлено. Господар входить до хати.

Усі миються, одягають чисте „шмаття” (білизну), чепуряться. Поза столом лавки застелені чистими рушниками, перед образами блимає червоне чи зелене світло, на

столі горить свічка ярого воску... У хаті приємно пахне смачними стравами.

На лавці, біля мисника, стоять дві макітри: одна з маком, а в другій буде господар „мішати” кутю. Рядочком і сита з меду в новому кухлику...

До цього часу, „до зорі” ніхто нічого й у рот не клав— усі постяться, за винятком малих дітей.

Господар „тре” мак у макітрі, господиня розкладає нові ложки, готує нові миски, висуває з печі на припічок страви... Готове й це все. А на небі вже засвітили зорі.

— Івасю, (чи інше належне ім'я) поглянь, чи засвітились у небі зорі! (У багатьох місцевостях: „Чи з'явилась зоря?”). Посилає батько сина. Той виходить обов'язково надвір, повертається й повідомляє:

— Божа зоря засяла! А чи „Божі зорі засвітились!”

З цього менту починається Свята Вечеря чи **Багата Кутя**.

5. БАГАТА КУТЯ — СВЯТА ВЕЧЕРЯ

Усі чистенькі, помиті, причепурені, готові до Святої Вечері. Господар бере макітру, новий ополоник та й іде до горшка з кутею. Набирає ополоником, стиха щось говорить, якісь магічні слова, — після прийняття християнства — молитву, — кладе новою варешкою втертий мак та раніш розчинену ситу (у теплій воді мед) і „мішає купно”. Макітру ставить на столі перед книшем, паляницею та запаленою свічкою. Сам бере покришку, накладає з печі вугілля (жар), посипає-насіпає на гарячі вуглі ялівцю чи пахучого зілля й обкаджує всю хату та сіни. Потім з цією ж покришкою йде в стайні, на обори, на подвір'я ввесь час проказуючи молитву. Звичайно, до прийняття християнства приговорював магічні слова.

Повернувшись до хати, дає знак усій родині. Тоді всі стають навколішки в напрямку дідуха та образів і моляться. Молитва закінчилася. Господар бере у дві руки макітру з кутею, а господиня свічку. Господар зупиняється посеред сіней і каже:

— Пресвяте Сонце, Місяцю ласкавий, зорі ясні, дощі рясні — йдіть до нас на Святу Вечерю — Кутю їсти!

Потім удруге:

— Святі наші діди-прадіди, батьки-матері, брати-сестри, діти онуки-правнуки — усі душі наші-Лада, йдіть з нами вечеряти! Так повторює тричі. (Ці запрошення майже у кожному місці мають свої нюанси, особливості та відмінності). Господиня на це проказує:

— Шануємо вас і просимо до господи Святу Вечерю споживати!

Потім хатні двері зачиняються, а надвірні (сінешні) відчиняє господиня:

— Лихий морозе, буйний вітре, палючі промені, люта буре, лихе й зле — йдіть кутю їсти! Так проказує тричі.

Потім виходить надвір, стає перед порогом і каже:

— Кличу вас!... Не йдете? Щоб повік-віків не приходили... Щоб ми вас видом не видали, слихом не слихали...

Господиня закінчує:

— Скам'янійте ж у скелях, кручах, темних лісах, високих горах, глибоких кручах, у снігах-льодах, куди курячий голос не доходить... (Це заклинання я записав з уст Миколи Гуцуляка з Гуцульщини, у 1943 р.).

Повернувшись з сіней, господар бере кілька ложок куті та по ложці інших страв, змішує це з мукою й іде дає кожній худобині Святої Вечері. При цьому розмовляє з худібкою, запитує її й відповідає сам від імени цих тварин... З господарем ходять і старші діти.

Після цього повертається задоволений до хати, а господиня поспішно зачиняє за ним надвірні та хатні двері.

Господар підходить до столу, посувається на покуття, продмухує місце, де має сісти й сідає. За ним, по старшині, сідає вся родина. Господиня сідає перед столом, бо лише вона може вставати під час Вечері, подавати страви та міняти миски. Посеред стола стоїть макітра з **Кутею**, книш, паляниця, пироги, горить свічка та на всьому столі розкладені куски книша, паляниці та пиріжки.

Старший у хаті, дід чи батько бере перший ложку куті, підносить до рота й промовляє:

— Усі душі нашого роду, ідіть з нами кутю їсти! Дай, Боже, царство небесне всім померлим, у небі панування, а нам щастя, здоров'я і довге життя!

Трошки попробувавши, підкидає цю кутю догори, в стелю, приговорюючи:

— Скільки зерен та маку на стелі, пошли, Боже, стільки роїв та приплоду худоби!

Господиня після господаря приговорює:

— Скільки мачин у стелі, щоб кожна курочка знесла стільки яєчок!

За цим чаклуванням бере господиня кутю, потім діти по старшині. По першій ложці куті, господар наливає чарку горілки, запіканки, вишнівки чи сливняку, а в давні часи — меду, — підносить чарку вгору, сам встає і повторює попередні слова, спогадуючи покійників, бажаючи їм панування в небі, а живим щастя, здоров'я та добробуту. Чарка обходить усю родину по черзі.

Майже в кожній родині від спогадів та надмірного чуття всплакнуть за Вечерею.

Далі господиня подає страву за стравою й споживається смачно, бо, як попереду я сказав, „до зорі” ніхто й нічого не їсть, за винятком дітей.

Порядок подачі страв приблизно такий:

1. Кутя;
2. Горох та капуста (дві страви споживаються разом);
4. Борщ з грибами та рибою;
5. Голубці;
6. Риба холоджена;
7. Риба смажена;
8. Вареники;
9. Млинці (їдять з борщем разом);
10. Каша (спеціально приготовлена);
11. Пиріжки;
12. Вар (узвар).

Страви не всюди однакові, є чимало відмінностей і особливостей; також і порядок споживання — чергування страв — не всюди тотожне.

Був звичай іще з доісторичних часів запрошувати на Святу Вечерю одиноких, бездомних, убогих та „неприкаяних” людей. Коли на Вечері є якась із згаданих людина — це вважалося дуже доброю прикметою (ознакою). Такому гостю приділялась велика увага, й раділи, коли він був вдоволений.

Святу Вечерю вся родина їла з спільних мисок та макітри. Але на столі ставили іще дві мисочки, за якими ніхто не сідав. Це одна для духів-душ покійників, а друга для відсутніх членів родини.

Після Вечері з столу не приймали куті та ще деяких страв, не мили ложок й також залишали на столі. Вірили, що вночі прийдуть духи-душі й сядуть за Святу Вечерю удруге. Для них на вікні чи на покутті ставили й шклянку води.

За Вечерею можна було говорити-спогадувати покійників, про урожай, про худібку.

Загальний вигляд хати на Святий Вечір:

Святочно прибрана хата... Свічка палає... Лямпадка блимає... Пахне запашним сіном, зіллям, смачними стравами. Усі святочно одягнені... А з покуття велично споглядає **Сніп-Дідух-Рай**, а під ним свята **Кутя** — **Божа їжа** та **Вар** — **Боже** питво... Радісні обличчя... У очі їх настрій... Тиша. Лагідність. Спокій, доброта й любов...

На Полтавщині, в районі Сріблянщини, під час Вечері ворожили діти. Засовує руку під скатерку й витягає щось: бадилек, травинку, квіточку, колосочок трави тощо. А по всьому цьому й угадували майбутнє. На Волині, Поділлі та в Галичині — таке гадання провадилося після Вечері.

Вечеря тягнеться довго — 2-3, а то й 4 години. Після Вечері не встають у більшості місцевостей, а одразу починають колядувати, а в других місцях коляда починається за Вечерею. Головні мотиви дохристиянських коляд. ірс створення Світу, про бога-сонце, про урожай, „Троє гостоньків” тощо.

А після Вечері починав ворожити господар. Коли витягне довгу травинку — буде довго жити; коли колосочок

трави — матиме добрий урожай тощо. Господиня — витягне листочок — дадуться добрі полотна і т. п.

„Господар сідає з одного кінця столу за пирогами, а господиня у протилежному. Господар, сховавшись за пирогами, питає господиню: „Чи бачиш мене?“

Господиня відповідає: „Не бачу!“

— Дай же, Боже, щоб і на той рік не бачила! Це треба розуміти, що скирти будуть такі великі й стільки їх, що через них нічого й нікого не буде видно — чаклування багатого врожаю.

Але скінчилося й гадання. Батько виймав калитку з грішми й обдаровував дітей, а мати обдаровувала ласощами: цукерками, горіхами, соняховим та гарбузовим насінням тощо. Врешті, батько обдаровував матір і навпаки. Це також магічні дії, щоб плило багатство кожному з членів родини.

Після цієї довгої Святої Вечері можна лише відпочивати, але не можна спати, зокрема батькові та матері. Тому лягають одягнені, а спати можна аж по „третіх півнях.“ Після Багатої Куті нікому й нікуди не можна виходити з свого двору аж до ранку, лише малі діти „носять вечерю“ дідунові, бабуні та хрещеним батькам.

Письменник М. Коцюбинський дуже гарно описав Багату Кутю-Святу Вечерю в гуцулів у своєму творі “Тіні забутих предків”. Для повноти картини я й подаю цей чудовий опис:

... „Для праці будні, для ворожіння — свято.

На Святий Вечір Іван був завжди в дивнім настрої. Наче переповнений чимсь таємничим і священним, він усе робив поважно, неначе Службу Божу служив. Клав Палагні живий вогонь для Вечері, стелив сіно на стіл та під столом, і з повною вірою мукав при тім, як корова, мекав вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб відігнати звіря й відьом, а коли червона від метушні Палагна серед курева того ознайомляла нарешті, що готові всі дванадцять страв, він перше, ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусіла скоштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно го-

тувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилось закликать на тайну вечерю всі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку з стравою миску, а в другу — сокиру і виходив надвір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, протинаючи звуки в повітрі, а Іван простягав руку в цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників і мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Іван спрощував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'являлися ніколи — і легко зідхав.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав, втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи Вечора Святого.

І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лаві.

— Продуй перше, ніж маєш сісти, — вимагала від Івана Палагна.

Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалити яку душу, і засідав до вечері...

На "Маланки" до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі ясно горіли зорі, люто тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхилив двері кошари.

Прокинувшись уночі, Іван наслухав і, здавалося, чув,

як лагідний голос питає маржинку: — Ци ти, худібко, наїжена, напоєна добре? Ци сокотить тебе газда? — Радісно мекали вівці, веселим риком обзивались корови, — газда доглядає їх добре, сумлінно поїть, годує і навіть нині вичесав шерсть. Тепер Пан Біг напевно обдарує його новим приплодом...

І Бог дав приплід. Овечки мирно котились, чинили ягнички, корови щасливо уположались..."

6. СВЯТА НІЧ

По всіх хатах горять свічки та лямпадки. Свічку на Святий Вечір не можна гасити, бо це символ життя, вона мусить догоріти докінця. Коли ж хтось випадково погасить свічку, то вірили, що у наступному році хтось помре в родині... В окремих місцевостях гасили по Вечері.

Ця ніч — це Свята Ніч. У цю ніч бог урожаю та скотій бог — Сонце невидимо сходять на землю й досвіту перебувають у селянських хатах, невидимо, але в образі свічки, присутні при Багатій Вечері, перебувають у СНОПІ-ДІДУ-ХОВІ-РАЄВІ... У цю ніч добрі духи (душі) дідів-прадідів, опікуни нив та „домашнього огнища” теж з ДІДУХОМ увійшли до хати й перебуватимуть аж до „Василя” у хаті... У цю Ніч бог урожаю та скотій ходять і оглядають двори-господарства; розмовляють з худібкою, питають, чи добре її плекає господар, чи вчасно напуває, годує, чи чистить... І коли цей бог побачить у всьому лад, довольство, усіх членів родини в хаті чи на господарстві, то й у наступному році пошле урожай, приплід, достаток у всьому. Ось чому у цю Святу Ніч не можна спати, не можна щось недобре говорити, бо і добрі сили й лихі — все це чують... тому може все так і статися; не можна бути сердитому; не можна пам'ятати зла.

У цю Святу Ніч, як і у новорічну, блукають лихі духи, відьми, упіри, викляті і, коли людина засне, можуть оселитися у тім господарстві, можуть заподіяти зло. У цю Ніч квіглять і мучаться душі самогубців, просять рятунку, хо-

тять вирватися на волю з-під землі... У цю ніч горять гроші, заховані в давнину й праведними й грішними людьми... У цю Ніч і щастя приходить до людей... Скільки повір'я, скільки легенд, сказань існує про цю Ніч?!

Аж підранок, після „третьох півнів”, коли вже все лихе не має сили й повертається туди, “куди курячий голос не доходить” — тоді господар може заснути й то насторожі, одягнений... У цю Ніч мусить бути повна тиша, бо саме тепер, уночі, духи-Лада повертаються з гір, долин, лісів та ярів до селянських стодол, та з снопом ДІДУХОМ-РАЄМ та богом урожаю входять у хату на Святу Вечерю. А пробудуть вони всі аж до “Василя” — Нового Року. Тоді їх бог урожаю відправить на весні на ниви, а поведе їх Дід-Ладо...

Свята Вечеря — БАГАТА КУТЯ — улаштовується на пошану добрих духів (душ) та бога врожаю, скотнього бога... КУТЯ ТА ВАР — це божі жертвенні страви... А тому ця Ніч, як і всі Святі Вечори до Нового Року — належать духам... і Вечеря Свята, і Ніч Свята, і Вечорі Святі.

7. ДІТИ НЕСУТЬ БАБУНІ, ДІДУНЬОВІ та ХРЕЩЕНИМ БАТЬКАМ СВЯТУ ВЕЧЕРЮ

Коли на вілю нікому з членів родини не вільно виходити з дому й взагалі кудись ходити, нікому нічого на сторону не можна давати, не можна й позичати, то зараз таки по Святій Вечері, діти (10-15 років) в обов'язковому порядку носили “ВЕЧЕРЮ” дідуньові, бабуні та хрещеним батькам. Звичайно, коли близько, а коли далеко, то це робилося на 1-й день Різдва разом з батьками.

Зараз по Вечері мати опоряджає дітей з „Вечерею”. Кладе в миску паляницю, чи книша, а в деяких місцевостях три колачі, трошки куті, вареників та інших страв, зав'язує в хустку й діти „несуть Вечерю”. Прийшовши в хату, а їх завжди ждали в ту пору, казали:

— Будьте здорові з Святим Різдром! (Чи: Святами!)

Тато й мама просять вас на Святу Вечерю, й я прошу. (Коли двоє чи троє дітей — „ми просимо”).

Миску з „Вечерею” ставили на стіл, потім підходили до дідуня та бабуні, чи хрещених батьків і цілували руку, а ті їх (дітей) у голову.

— Дякуємо (чи спасибі) татові, мамі і тобі, сину чи унучку (вам дітоньки). Хай Господь дасть вам усім здоров'я, а померлим панування в небі! — відповідали дітям.

Після цього роздягали дітей, саджали за стіл і приймали Святою Вечерею. По цій вечері обдаровували дітей дрібними грішми, яблуками, оріхами, насінням та цукерками (останнім, звичайно, уже в наші часи).

По цьому, бабуня розв'язувала хустку, міняла всю “вечерю”, зав'язувала знову й виряджали дітей додому чи до хрещених батьків.

Декому здається, що це звичайна ввічливість... Насправді це дуже стародавній звичай, іще з часів родового (кланового) побуту й мав у давнину не абияке значення.

“Нести Вечерю” — це значить шанувати старійшину (найстаршого в роді), ділити надію, долю, добро, багатство з старшим роду, а разом — це нести “вечерю” й для Діда-Лада — духа, найстаршого опікуна не родини, а р о д у. Виникає питання, чому ж саме на Багату Кутю „несуть Вечерю” не дорослі, а діти?

Етнографія намагається це пояснити ось чим:

З первісних часів діти вважалися чистими, неповинними й найближчими до добрих духів. Отож приход їх у дім старійшини — це вважалося, що завітали „вістуни бога багатства та Діда-Лада”, а з ними невидимо й добрі духи завітали на добро, на урожай, на здоров'я. Дорослі ж, в силу анімістичного світогляду, своїх вірувань (про це сказано в підрозділі “Свята Ніч”) — не могли залишати двір, господарство, хату, а мусіли гостити з добрими духами та стерегти, щоб лихі духи не завітали в господарство.

“Носити Вечерю” — для дітей це була цілорічна мрія, радість, гордість й глибоке задоволення.

8. ПЕРШИЙ ДЕНЬ РІЗДВА І ВИДИ КОЛЯД ЗА ВИКОНАННЯМ І СУСПІЛЬНИМ ЗНАЧЕННЯМ

Віншування-віршування

З раннього до світу, далеко іще до сходу сонця, малі діти — 7-8-річні хлопчики йдуть по селу „віншувати-віршувати” — вітати з Святими Різдва своїх родичів, сусідів, а то й усіх по черзі... Маленькі — 5-6-річні діти ходять також, але лише до родичів, чи найближчих сусідів. Дівчатка у цій справі не ходять. В Україні з незапам'ятних часів вважалося, коли прийде у хату на велике свято першим хлопчик, то усе буде успішно, добре й прибутково. Тому цих віншувальників-віршувальників у всіх хатах вітали дуже радо, з любов'ю.

Маленькі діти „віншували” так:

... Я, маленький хлопчик,
Ізліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Христа забавляю!

А чи:

... Горобчик летить,
Хвостом вертить, —
А ви, дядьку, переймайте,
Мені копійочку дайте...

Старшенькі діти віншують різно в різних місцевостях. Характерне віншування на Чернігівщині, зокрема в Борзенському повіті:

... „З Святим Різдрвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю:
Господарю на воли,
Господині на квочки,
Хлопцям-дівчатам на гуляння,
Малим дітям забавляння...
Христу-Богу вихваляння!...

Відповідь „віншувальники” одержували таку:
— Тобі й батькам твоїм цього ж бажаємо!

— Дякуємо за „віншування”, рости здоровий та веселий на втіху батькам!

В інших місцевостях віншували діти коротко:

— Христос рождається!

Ім відповідали:

— Славіте Його! Остання редакція була прийнята у всій Галичині.

Після віншування господарі давали дітям здебільшого книшик — маленьке хлібинятко „з душею”, а чи бублик, яблуко, оріхи, копійку чи гріш.

Цей стародавній, іще дохристиянського періоду звичай зберігся лише в окремих куточках України.

Щодо цього, то було, а в деяких місцевостях є й тепер, вірування: коли у дні великих свят, чи при якійсь визначній родинній okazji прийде до хати перший мужчина, а особливо хлопчик-„полазник” — хата-господарство буде щасливе, — і горе, коли „всунеться” перша жінка. Цим і пояснюється те, чому дітей — „хлопчиків-полазників” ждуть і приймають з приємністю.

Був у давнину звичай — у Різдвяну ніч хлопчики ходили по селу „з яблуком”. Хлопчик увійшовши в хату, привітав, а потім показав яблуко. Господарі дякували й щиро обдаровували „полазника” ласощами чи давали копійку... Вони вірили, що їх сади рясно зародять у наступному році. Звертаємо увагу, що спогадані „полазники” ходили лише удосвіта, до сходу сонця. Це пояснюється тим, що у Різдвяну ніч ходили добрі духи-душі, і бог урожаю залишався до сходу сонця в господарстві — тому хлопчики-полазники й персоніфікувались в уяві селянина хлібороба чи скотаря як „благовісники”, посланці добрих духів та бога сонця. А добрі духи (та й лихі) діяли лише вночі під час свят...

9. СВЯТА ВЕЧЕРЯ-РАННІЙ ОБІД на перший день РІЗДВА

Різдвяна Ніч — це Свята Ніч. Вона належить богу урожаю та святим душам роду — добрим духам — Ладо... Тому і РОДОВІ МАГІЧНІ РИТУАЛИ на честь бога-сонця та духів відбувалися вночі... З прийняттям християнства нічну Службу Божу також відправлялося й відправляється вночі з

таким розрахунком, щоб досвіту закінчити й знову сісти з духами — Ладо за Святу Вечерю-обід до сходу сонця...

Які саме служби-ритуали були в добу родового побуту, якихсь понад три тисячі літ тому — до нас це не дійшло, й ми неспроможні заглянути крізь морок тисячоліть. А тому цей мент беремо, як він провадився з прийняттям християнства.

Отже, Служба Божа починається майже о 12-ій годині ночі й, як урочиста, тягнеться чотири години, а інколи й довше. На службі Божій іще у XVIII стор. уночі, як і протягом Святих Вечорів, уся церква колядувала своїх стародавніх дохристиянських коляд. У XIX стор. в українській церкві московське духівництво повело надзвичайну боротьбу з колядами. Але, коли нічого не могло вдіяти, то дозволено було колядувати з Богогласника. В інших православних церквах цього таки не було. Але повернемося назад.

Кожний член родини, повернувшись з церкви, вітає всіх у хаті:

„Христос Рождається!” Чи: „З Святим Різдвом будьте здорові!”

Йому всі хором відповідали:

„Славіте Його;” Чи: „І вас також вітаємо й бажаємо здоров'я”.

У більшості місцевостей України були привітання такі:

„Будьте здорові з Святами, чи Святками!”

Відповідали:

„І ви!” чи „І вас з Святою Кутею!”

Отже, до світанку всі розходились з церкви, до світанку мусіли сісти знову за Святу Вечерю, а після неї безпосередньо йшов святочний обід.

За віруванням тодішнім, духи — Лада лише вночі діють, а вдень були „у спокою”, ось чому й сідали за продовження Вечері досвіту.

І знову вранці світив господар свічку, прообраз „сонця праведного”, знову очищав-обкаджував хату ялівцем чи іншим пахучим зіллям, скроплював хату святою водою. А господиня аж тепер уранці мила ложки та миски, і знову готувалась до „ранішньої Вечері-„Обіду”.

Усі, як і на Святу Вечерю, спочатку молилися, потім по старшині за батьком сідали за стіл на посланих рушниках, продмухуючи під собою місця. І знову подавалися усі пісні страви у тому порядку, що й вечором.

Після першої ложки куті господар наливав чарку, вставав і промовляв:

— Будьмо здорові з Святим Різдвом! Хай Господь милує нас і має нас у своїй опіці на кожному кроці! А всім померлим пошли, Боже, царство небесне, раювання в небі! Чарка по черзі обходила всіх.

Після всіх пісних страв господиня мила посуд і вже починався святочний обід. Цей обід уже скоромний. Трудно устійнити, які були загально прийняті страви цього обіду, бо вони бувають різні у різних місцевостях України й не усталені, як пісні. Але було традиційно обов'язково „колоти на Різдво кабанця”, а тому й страви здебільшого м'ясні. Головні й більш спільно-загальні: українська ковбаса, кишка (кров'янка), холодець, печеня з спеціально приготовленою гречаною кашею тощо. Також у складі страв цього святочного обіду мусить обов'язково бути бодай одна страва молочна.

Аж після вечері-обіду виходив тепер господар „порати” худібку — напувати, годувати, підстеляти. Характерним є те, що господар кладе на поріг сокиру й всі через неї переступають, виходячи з хати. І худобу випускає з хлівів також через сокиру.

До 2-ої години у кожній хаті був абсолютний спокій— усі відпочивали після передсвяткової праці. Лише дівчата молодь збиралася у гуртки й готувалися до вечірньої коляди.

10. СВЯТО РОДУ — одружені діти везуть до своїх батьків „Святу Вечерю”

На Перший день Різдва не можна було ходити до сусідів та знайомих, але, як обов'язок, одружені діти — син з невісткою, чи донька з зятем — мусіли з 2-ої години везти „до діда вечерю”.

Село з другої години оживляється—в усі сторони й кін-

ці йдуть і їдуть молоді господарі — це несуть (коли близько) і везуть „вечерю”. Традиційно було обов'язково „везти”, коли навіть діти з батьками живуть у межу, але в останні часи й носили. Разом з батьками їдуть і малі унуки — це також обов'язково. (Звичайно, ті, що не „носили вечері” напередодні).

Господиня кладе „вечерю” в миску — три паляниці, чи книші, трошки куті та інших страв від Святої Вечері, ковбасу та сало. Господар бере пляшку меду (горілки, запіканки чи наливки) та вінок з колосся, посвячений на Спаса. Далі вкутують дітей, сідають у сани й „гонорово” їдуть.

Дідусь з бабусею (старші роду) вже ждуть, виглядають; зарані приготовлене місце для волів чи коней, приготовлений обрік та сіно для них.

Ось і приїхали. Дідусь відчиняє ворота, а бабуся вітає гостей ще на сінешнім порозі, потім відчиняє хатні двері, а тим часом дідусь з молодим господарем-гостем влаштовує коні чи воли. Ждуть дальших дітей-гостей. З'їхалися всі. Кожне з дітей, входячи до хати, вітає з Святами Різдва, бажає щастя, здоров'я, добробуту. Діти кладуть на стіл вечерю, власне господиня, а господар кладе вінок з колосся, а у вінку ставить пляшку з якимсь напоєм міцним, потім цілують дідуня й бабуню у руку. Бабуня роздягає унуків і саджає у „запічок”, а їх батьків саджають по старшині за стіл. Посередині за столом на покутті сідає найстарший — дідуньо.

Треба сказати, що вігання батьків у більшості складні й досить цікаві:

„Вітаємо вас з святами —
Різдвом тим, Святами Різдва!
Хай (най) Бог дасть дочекати
Нового Року!
Від Нового Року до Богоявлення,
Від Богоявлення до Воскресення,
А від Воскресення до ста літ —
Покиль Бог призначив вік!
То вам зичу й віншую —
Христос Рождається!

Дідусь з бабусею відповідають:
„Хай звеличить вас святе Сонце,
Осяють ясні зорі!
Будьте багаті, як земля,
Здорові, як вода,
Милі, як місяць!
Славте Його! (Христа).

Характерно, що й у віншуванні й у відповіді яскраво позначений дуалізм: і стара віра, і нова віра.

Усі за столом по „старшині”, дідуть на покутті, посередині між усіма, бабуня перед столом. Бабуня прислуговує— все подає, а разом і сидить за Вечерею.

Як і на родинній Святій Вечері, дідусь перший починає їсти кутю, кличе померлі душі, живим бажає здоров'я, щастя та достатку. Перед цим дідусь запалює свічку. Після дідуса підносить ложку до рота бабуся, а потім беруть усі по старшині. По першій ложці, дідусь наливає чарку й звертається до всіх:

„Пошли, Боже, царство небесне й вічне панування у небі всім тим, що відійшли з нашого РОДУ на небо! А нам усім пошли, Боже, щастя, здоров'я, многая літа!

Дідусь випиває, а трошки залишає на дні чарки. Решту гарілки підкидає у стелю. Потім наливає знову й подає старшому синові. Цей п'є до матері-бабусі, рештки горілки з чарки також підкидає у стелю. Наливає й подає матері-бабусі, а ця, випивши з різними побажаннями, наливає й подає старшій невістці чи доньці... І так чарка кружляє під час всієї „Вечері”... „Вечеря” проходить дуже повільно. Повеселішали всі після першої-другої чарки й починають колядувати. За столом лунають стародавні коляди. Це, між іншим, дуже характерно й цікаво. За колядами не можна було напиватись — бути п'яним.

Хочу подати деякі зразки цих коляд:

1. Пане-господарю, вставай з постелі,
Вставай з постелі, застеляй столи,
Бо буде в тебе трое гостоньків...
Рефрен: Добрий вечір, Святий вечір,
Добрим людям на цей вечір...

Або:

Славен Ти є,
Славен єси,
Славне Сонечко
На небеси!

Перший гостонько — ясне сонечко...
Другий гостонько — ясний місяцю...
Третій гостонько — дрібен дощику...
Рефрен...

Перший-гостонько, чим ся радуєш?
Як зійду я рано-пораненьку,
То втішуться мені старенькі й маленькі...
Рефрен...

Другий гостонько, чим ся радуєш?
Як зійду я рано звечора,
То втішиться мені гість у дорозі...
Рефрен...

Третій гостонько, чим ся радуєш?
Як владу я тричі у маю,
То втішиться мені жито-пшениця,
Жито-пшениця, всіяке зело...
Рефрен...

А вже пізніші коляди — це поєднання старих з новими, але розуміння Бога таке ж:

2. „Бог Предвічний народився,
Зійшов днесь із небес...
і т. д.

На цій „Родовій Вечері” колядують спеціальний цикл коляд: про зшествя Бога на землю (як попереду я сказав, вірили тоді, що у Різдвяну та новорічну ніч бог урожаю сходить з неба на землю); про Сонце, Зорі, Місяць; про урожай, худібку, звеличання господаря-дідуня й бабуню — голови роду та різні господарські бажання.

Цікава коляда з того циклю, яка показує тодішне ре-

алістичне розуміння Бога, що Він серед людей, допомагає їм у всьому, а навіть в обробітку ниви:

...„Ой у полі плужок оре,

Рефрен: Славен Ти є,
Славен еси,
Славне Сонечко
На небеси!

За тим плужком Господь ходить...

Рефрен...

Святий Петро поганяє...

Рефрен...

Божа Мати їсти носить,

Рефрен...

Їсти носить, Бога просить...

Рефрен...

Ори, Синку, цюю нивку,

Рефрен...

Та й посіємо пшеничку...

Рефрен...

Розуміння християнського Бога злилося у цій коляді з розумінням попереднього бога-урожаю.

Надзвичайно цікаві коляди цього циклю — виховання-звеличення дідуся-бабусі, батька-матері, сина-доньки.

Несказана радість панує на цій „Родовій Вечері”, що також носить назву „КОЛЯДИ”. Це символ єдності, об’єднання роду; близькості, злагоди та любови! Все це яскраво віддзеркалено в гучних і хвальних гимнах-молитвах-колядах.

Другою характеристичною рисою „Коляд” — „Родової Вечері”—це те, що у цей день ніхто з роду чи родини не мусить пам’ятати ані спогадувати кривд чи сварок, невдоволень попередніх — „забуто все”. Панує лише любов, ласка й єдність.

На Наддніпрянщині ця вечерея кінчалася тим, що дідусь та бабуся вкінці обдаровують своїх дорослих одружених дітей солодощами, п’ють за їх здоров’я та добробут, а унуків та правнуків — ласощами та копійками. У гуцулів ця „Родова Вечерея” „кінчалася Святим танцем” — „Кругляком”,

що знаменує бога-сонце, а сами дії визначали хвалу сонцю, його біг.

Правда, зберіглися своєрідні танці на „Святі Роду” і в окремих селах Полтавщини (можливо й в інших місцевостях України), зберіглися ті хвальні танці й на Чернігівщині.

Десь аж підранок кінчається „Родова Вечера”. Бабуся міняє всім дітям книші тощо, іще „на дорогу” обдаровує дітей і, разом з дідусем, виряджають аж за ворота своїх дорогих у той день гостей.

11. КОЛЯДА — суспільно-громадська частина стародавнього Свята

Стародавні, дохристиянські хвально-магічні пісні-коляди розрізнялись родинні й родові; щодо виконання — коляди дорослих, „громади молодців-хлопців”, дівчат та дитячі. Пізніше розрізнялись: **родинні, родові та суспільні**. Щодо тематики та змісту — хвальні — сонцю, зорям, місяцю, дощу, урожаю; магічні (чаруючі) господарсько-хліборобські, скотарські, хвальні для звеселення господаря, господині, хлопців та дівчат, казкові-дитячі. Пізніше коляди прибрали забарвлення суспільно-політичного й відображали, частково, історичні події. У добі християнській коляди прибрали апокрифічного та євангельсько-релігійного змісту. А в останні часи, у зв'язку з соціальними змінами, знову почали приймати політично-національне забарвлення.

12. ВИКОНАННЯ КОЛЯД

1) Дитячі

Підвечір, на перший день Різдва, малі діти, віком від 6-12-14 р., збиралися гуртками, усі з торбинками через плечі (для дарунків) ходили від хати до хати „щебетати-колядувати”. Саме ці дитячі колядки надзвичайно цінні своїм історичним змістом, епітетами, порівняннями, гіперболічними чеснотами, героїзмом, покірністю та слухняністю батькам тощо. Вони відбивають мрії, жадання батьків — мати своїх дітей з такими визначними чеснотами:

працьовитість, слухняність, сміливість, чесність, злагода, любов до батьків... Далі йшли побажання скорше вирости, бути здоровим...

...„Володимирко коником грає,
Коником грає, військо збирає...
Як зібрав військо, аж землі важко...
За кожним рядком рефрен:
Ой дай, Боже!

Цей Володимирко (беруть ім'я того, кому колядують) перемагає противника, бере у нього данину — і золотом, і сріблом, і кіньми, а вкінці й „гречною панною"... як бачимо, мотиви історичні.

Ось гурток дітей-колядників підходить до хати:
— „Заколядувати вам? Дружньо гукає дівчора.
— Колядуйте, колядуйте! Чутно з хати згоду, а навіть прохання.

Діти-колядники стають перед „застільним вікном” і питають:

— Кому колядувати?

Коли в хаті є маленькі діти, то відповідають:

— Іванкові, Марійці! Називають справжнє ім'я своїх дітей. Тоді діти гуртом гукають:

— Добривечір!

„Ой у полі, край дороги,
Там Іванко оре поле...
Рефрен: Ой дай, Боже!

Оре поле, засіває,
Своїх волів поганяє...
Рефрен: Ой дай, Боже!

Своїх волів поганяє
Та й ласкаво промовляє:
Рефрен: Ой дай, Боже!

Сонце гріє, пригріває,
Вітер віє, повіває...
Рефрен: Ой дай, Боже!

А Іванкова пшениця

Спіє, спіє, поспіває... і т. д.

Рефрен: Ой дай, Боже! І знову: „Добривечір!”

Щиро й сердечно приймають селяни „вістунів” добра й щастя. Вірили вони, що те, про що діти колядують, збудеться. Це були магичні дії-молитви, які нам сьогодні незрозумілі, і на які ми дивимось тепер, як на дитячу розвагу...

Коли було прийде перший гурток хлопчиків-колядників, то, вважалось, дуже добре, а коли дівчаток — не зовсім добре. Але приймали всіх, хто прийде.

Після коляди господиня виносила дітям-колядникам книшики, бублики, чи яблука, а багатші — й копійки, дякуючи за коляду. Щораз все більше наповнювали діти свої торбинки. Дитяча коляда була лише у цей вечір на селі й кінчалася не пізніше 8 год. вечора.

2) Коляда МОЛОДЕЧИХ ГУРТКІВ

Молодь, в давнину „гуртки молодців”, останніми часами — парубоцькі та молодечі, — також збирається увечорі на 1-й день, започатковує. Вони збираються „людно”, біля школи чи біля церкви й також „людно” готуються до „спільної-громадської” коляди. Спочатку вони вибирають „Березу” („Брезая”) — провідника й керівника всієї коляди, „латкового”, який збирає сало та ковбаси, „хлібоношу” та помічників йому, „скарбонькара”, що носить скарбоньку й відбирає гроші, „звіздаря”, що носить зорю, „дзвонаріє”, що мусять дзвонити увесь час і цим давати знати, що парубоцька коляда йде; на Гуцульщині вибирають іше скрипалів, цимбалістів (також і на Полтавщині) та танцюристів. У часі готування до коляди перед Різдвом, цих осіб намічали й підготовляли до цієї „важливі” функції, а тепер саме „законно” вибирають й „знаки дієвої гідності” доручають.

На цьому денному зібранні колядницька громада домовляється, на яку мету збиратиме гроші: на церкву, на школу чи на іншу громадську ціль. Парубоцька громада не

вільна була розпорядитися грішми. А решта збору — книші, сало та ковбаси — це вже належало цілком парубоцькій громаді. А тому на цьому зібранні й домовляються, де, у кого і коли „пропіватимуть” „коляду”, інакше кажучи, де справлятимуть „л а т к и”.

„Громадсько-суспільна коляда” ходить по всьому селу, не минаючи жадної хати. А колядують вони до самого ранку щонаочі. Щоб усе село обходити, то парубоцька „коляди” тягнеться по деяких селах 2-3 дні, а то й довше.

Кожний господар радо приймає колядників, щедро їх обдаровує: дає обов'язково книша чи паляницю, „латку” — це кусок сала, чи ковбасу; в скарбоньку щедро опускає гроші на громадську ціль. А коли в хаті є дівчина на відданні чи хлопець на одруженні, то ще й частують колядників чаркою чи солодощами...

Але от у воротах задзвеніли дзвінки. Миттю у хаті з'являється світло. А тим часом під вікном „береза” гукає:

„Чи дозволите заколядувати,
Звеселити дім ваш, діток, худібку,
Чи ні?!

А чи: — Чи цьому дому та й веселому,
Чи дозволите колядувати,
Колядувати — дім звеселити,
Дім звеселити — дітей втішити!

Господарі відповідають:
— Просимо, колядуйте!
Господь благослови!

А чи: Весельтеся, звеселіте! (Звесельте!)

Коляди громадсько-парубоцькі різняться від коляд дитячих, від дівочих та „хатніх”. Репертуар цих коляд не так численний, але різноманітний.

Коляда „дому” — бажання достатку, багатства, урожаю, щоб клуні-комори були повні, обори плідні, у пасіці рійно:

. . . „Ой Дажьбоже!” (Дажьбог — це дохристиянський бог урожаю, сонце, в інших місцях надавали йому функцій і громовика...)

— „Ой Дажьбоже!
У полі врожайно,
На току буйно, в пасіці — рійно,
У дворі збройно, в коморі повно,
А в домі склінно на челядоньку,
На дворі щастя на худобоньку.
На худобоньку рогатую та ще й дрібную...
Хай же вам буде Бог у дорозі,
На кожному броді, на перевозі!
Ми вас вінчуємо щастям, здоров'ям,
Сими святками та й Різдвяними!”

Після кожного рядка співають рефрен: — „Ой Дажьбоже!”

Коли ж господар гукне колядувати господині (це тоді, коли нема дітей) — колядники готові й на це. Основний зміст коляди господині подібний до коляди господареві. Але тут відбито мотиви, щоб здорова була, лад у хаті робила, мужа любила, щоб городина буйна була, „льон-прядиво” до стелі, полотно білі, „рушники-скатерті красні”, у хаті тепло, на столі смачно...

Парубкові:

— „Ой, славен, славен, красний Петруню (чи інше ім'я)
А чим же ти та й прославився?
Що ізвечора коня сідлав,
А вже к світу під Царів город став...
Ой як б'є, та й б'є на Царгород...
Цар ся дивує, хто то воює.
А міщани все ходять, все раду радять,
Що тому вояці за дари дати!
Вивели йому коня в наряді...
Він коня то взяв, не подякував, —
Не подякував, шапочки не зняв,
Шапочки не зняв, не поклонився,
Не поклонився, не покоровся... (В іншій редакції
[— „не замирився”].)

Після кожного рядка рефрен: „Ой Дажьбоже!”

Далі винесли йому полумисок грошей. І знову він взяв, але не подякував. І, врешті, і шапочку зняв, і покорився, і помирився тоді, коли йому вивели гречную панну. Це коляда історична й сягає у ранню князівську добу... Не буду пояснювати, бо вона буде подана з коментарями в розділі „Коляди й щедрівки”.

3) Коляда дівчині на порі:

...„Ой, рясна-красна
Калина в лузі,

Рефрен: Ой Даждьбоже!

А ще найкраща
Марія в батька.

Рефрен:

По воду йшла,
Як зоря сяла —

Рефрен:

З водою йшла,
Як бджілка гула,

Рефрен:

В сінечки ввійшла —
Сінечки сяють...

Рефрен:

Сінечки сяють—
Пани вставають,

Рефрен:

Пани вставають —
Шапки знімають,

Рефрен:

Шапки знімають,
Її питають:

Рефрен:

Чи ти царівна,
Чи королівна?

Рефрен:

Я не царівна,
Ні королівна,

Рефрен:

У свого батька
Гречная донька,
Рефрен:

Гречная донька,
Донька Марія (чи інше відповідне ім'я).

Ця коляда цікава й характерна своїм змістом, тією далекою мрією юнака, знайти собі дружину — гарну, працювиту, розумну, ласкаву, слухняну, добру порадицю, щоб і пани у неї радились... Ось ті вимріяні стародавні чесноти дівчини...

А часто господарю, що має на відданні доньку, кінчають коляду жартівливо (там мусять дати добру „латку”):

А за цю коляду —
Дайте все доладу:
Грудку каші,
Кільце ковбаски,
Книша-пирога...
А не дасте —
За книша-пирога
Поволочу хату за рога;
За ковбасу — хату розтрясу,
За кашу — візьму Марічку вашу!
Дай, Боже!

І, врешті, типова коляда для хлопчика (історична, з часів литовського панування):

...„Павлечко коника сідлає,
Павлечко з дворика з'їжджає,
Павлечка батенько питає:
— Що ти, сину, гадаєш?
Куди з двору з'їжджаєш?
Сину мій!

Славен ти є, славен еси,
Славен Господь Бог на небеси!

— Татку мій,
Що тобі до сього?

Осідлаю коня вороного
Та поїду до царя
Добиватись лицарства.

Рефрен:

Хоч лицарства не доб'юсь,
Так ума я наберусь —
Татку мій!

Слова „поїду до царя” — певно пізніше виникли, а попереду, у старших варіантах — „поїду до князя”.

Коляда дівчинці — подібна до коляди хлопчикові — вихваляються й змальовуються чесноти дитини-дівчинки: слухняність, працьовитість, ласкавість, доброта, покірність неньці.

4) К о л я д а дорослих, господарів

В багатьох місцевостях України заведена й коляда „господарська”, коли йдуть господарі з колядою. Коляди чоловіків у більшості біблійні та апокрифічні й відбуваються на 2 і 3-й день Різдва. Господарі колядують лише з метою допомоги вдовам, сиротам, хворим, ув'язненим. Вони також усе беруть те, що й „гуртки молодців” та ще збирають полотно, вовну, пір'я та сухі харчі. Усе це здають за вищеподаним призначенням.

„Парубоцькі гуртки” також здають вдовам та сиротам три чверті зібраного хліба — книшів, паляниць та „ла-ток”.

5) Д і в о ч а к о л я д а

Дорослі, на порі, дівчата також ходять колядувати. Але ці коляди не несуть характеру ані громадського, ані суспільного (в широкому розумінні). Колядниці ходять на 2-й день Різдва й то лише до своїх товаришок-дівчат. Вони приходять удень, по обіді, на подвір'я, стають під вікном і просять дозволу заколядувати. Дівчат запрошують до хати, садовлять на лавці й вони колядують лише дівчатам та малим дітям. Ніякого збору колядниці не провадять. Трудно

сказати, але є думка, що коли організація хлоп'ячих та дитячих коляд веде початки, без сумніву, з часів родового побуту, то дівчачі, певно, почалися далеко пізніше, хоч зміст дівчачих коляд лише дохристиянський: про чесноти, про хлопця, про одруження.

6) Коляда невістці

Коляда, в якій подано стан та образ невістки, дуже цікава, характерна й показує відношення родини до новоприбулого члена — невістки. Ця коляда — це витвір північних областей України. Приводжу характерні уривки:

...„Ой у печі окріп біжить,
А в колісці дитя пищить,
У хліві порося квічить,
На полу воркун ворчить,
А на печі свекор кричить...
А окріп біжить —
Та візьми мене;
А дитя пищить —
Нагодуй мене;
Порося квічить —
Та напій мене;
Воркун ворчить —
Приголуб мене;
Свекор кричить —
Щоб ключами не дзвеніла,
Підківками не бряжчала,
Його зі сну не збуджала...

Це коляда — відображення важкого життя невістки в домі мужа, вона напочатку мусить усю працю на собі нести до того часу, поки не займе в родині рівного стану або не „відділиться” на власне господарство. Зміст коляди ясний і не потребує коментарів...

7) Коляда на Гуцульщині

Особливо цікаво проходить коляда в гуцулів. Коляд-

ники-парубки, також і дорослі чоловіки ходять колядувати дуже урочисто: одягнені в національне святочне вбрання, з бартками, спеціальними дзвінками, з музиками, танечниками. Гучно входять колядники на подвір'я. В усіх підняті бартки догори, трясуть дзвінками. Питають дозволу заколядувати. Знак подає „береза”. Усі вправно, доладно й мистецьки колядують. Під час коляди цікаво жестикулюють бартками, трясуть і дзвонять дзвінками. Усі учасники коляди увесь час у рухові — ритмічно відбивають такт ногами. Закінчують коляду звеличанням і накликанням добробуту — багатства двору:

... „Бувай нам здоров, господаречку,
Не сам собою, а з газдинькою,
Та з газдинькою, з родиною!
Віншуємо тим щастям, здоров'ям,
Щастям, здоров'ям, Різдом Христовим!
Дай же, ти, Боже, в городі зело,
В городі зело, в хаті весело!
Подай же, Боже, всім здоровийочко
На худобоньку, на роговую,
На челядоньку, на домовую!

За кожним рядком співають рефрен: „Ой дай, Боже! ...

Ось коляда закінчена — тоді на подвір'я виходять танечники, а часто й усі, та й танцюють колишній священний танок — „Кругляк”. (Подав п. Яків Остафійчук).

8. Коза, танечники та машкарники

Прищепився в Україні й звичай ходити з козою, переодягання та маскування. По обіді на перший день Різдва збираються парубки, які не будуть брати участі в загальній коляді, переодягаються — за цигана, діда-жебрака, Маланку, жида, лікаря, козака, ляха, урядника, к о з у тощо.

Провідну роль тут грають „циган” і „жидок”. Спочатку вони заходять до хати, жартують, просять „дарів”. Коли господарі виявляють бажання дати „дари”, тоді вони зво-

дять козу, а збоку лікар. Дід-жебрак приспівує речитативом на порозі:

...„Кізенько-лебедонько, стань на порозі
На одній нозі, — ввійдеш до хати,
Будемо скакати... Гоцки... гоцки!...”

Коза входить до хати, Дід-жебрак виголошує речитативом довші монологічні жартівливі вірші, нюхає табаку й вихваляє козу... Коза „гине”... Кличуть лікаря... Той відмовляється лікувати дохлу козу... Усі машкарники жартують, співають, веселять дотепами дім. Головне в „К о з і” — це спів:

...„Де коза ходить,	Там жита сім куп;
Там жито родить;	Де коза рогом,
Де не буває,	Там жито стогом;
Там жито вилягає,	Де коза хвостом,
Де коза туп-туп,	Там жито кустом...

Віджартувавши, брали „дари” й ішли до другої хати. У дорозі до другої хати жарти з зустрічними не вгавають...

Козу робили з хутра, причіплювали роги тощо, а під низом був парубок, який і танцював увесь час та виконував потрібні церемонії...

Цей звичай дуже стародавній і досить нашарований (наверстований), але зберігся лише в окремих місцевостях України, зокрема в Галичині, на Волині, та взагалі в південних областях України, і то в окремих селах; він близький до грецьких та римських звичаїв, але змістом — національний.

13. ВЕРТЕП

Звичай „водити козу”, середньовічні містерії, низка інтермедій та духовна драма — породили „ВЕРТЕП”.

Вертеп — це легенька ятка, у два поверхи, — верхній — це „Віфлеєм”, де відбуваються „вистави” біблійного змісту та апокрифічні про народження Христа, а у нижньому — виставляються комічні сценки з народного життя — своєрідний театр гумору й критики, а навіть політичні.

Головні виконавці у „Вертепі” — це ляльки, які ру-

хаються по дротах з волі вертепника. За „вертепом” приховувався „спудей” — особа, що говорила в імені ляльок. „Вертеп” провадився в формі діалогів, окремих сценок. У верхньому поверсі здебільшого відбувалися такі сценки:

- 1) Свята Ніч — Народження Христа;
- 2) Приношення дарів трьома царями;
- 3) Переслідування Іродом Христа;
- 4) Втеча Богоматері з Христом і св. Йосипом до Єгипту;
- 5) Смерть страчає Ірода і т. д. Отже, й дійові особи тут біблійні.

У нижньому поверсі дійові особи: дід-селянин, баба, циган, жид, лях, салдат, венгер, запорожець, купець, шинкар і т. п.

Для цього поверху матеріял брали безпосередньо з **тодішнього життя**, з народніх творів, політичних та економічних подій.

Коли саме, і де виник „вертеп” — трудно сказати, але в XVII-XVIII стор., а в окремих місцях — і в XIX — це було обов'язкове дійство на 1-й день Різдва. Іще до большевицького наїзду „вертеп” був в Галичині, на Волині та в окремих селах на півдні України.

Акад. М. Возняк трактує, що „вертеп” виник вперше в Галичині; підпирає свою думку науковою розвідкою Ів. Франка та опублікованою псальмою — „Псальма на Різдво Христове в копії 1738 р.”

Нам відомо декілька редакцій „вертепу”, а саме: „Волинська редакція „вертепу” — опублікована Ів. Франком з рукописного Збірника 1788-1791 рр. У цій редакції згадуються Старокопчантинів та Бердичів.

Але найстаршою редакцією „вертепу” вважається копія з архіву родини Галаганів у Сокиринцях — 1870 р., а перед цим копія „вертепу” Маркевича — 1860 р.

Відома редакція й „Сибірського вертепу”, занесена туди з України якимсь єпископом.

Своєрідну форму й зміст мав „вертеп” Підкарпаття та вертепного змісту псальма та коляди на Полтавщині.

„Вертеп” мав позитивні сторони і з точки зору релігійної, громадської та політичної.

14. ПОЯСНЕННЯ ОКРЕМИХ ТОЧОК РІЗДВА як українських традицій

Свято „Корочуна” у дохристиянські часи було найбільшим, найсвятішим, найбагатшим стравами, найрізноманітнішими обрядами, магічними діями та магічними (чарівними) словами.

Перші початки свята „Корочуна” — це 1-й ступінь — **свято патріархальної родини** — вілія та Свята Вечеря. Другий ступінь — свято набрало характеру **загального-родового** — „носити вечерю” до дідуся та до бабусі; а головне — „возити вечерю” — це були збори всього роду на 1-й день свята у старійшини роду. Тут єднання, спільність інтересів Роду, магічні дії, щоб рід був величний і багатий. Третій ступінь свят — **це загально-суспільна коляда**.

Після об’єднання родів у племена й свято „Корочуна” набрало ширшого характеру та змісту — вся суспільність через своїх членів бере участь у святі. Усі молитви-коляди, усі магічні дії, усі бажання — скеровані до всіх членів племені чи поселення.

Чому обов’язково провідну ролю в святкуванні беруть саме хлопці та хлопчики, як і одружені чоловіки?

Неодружений хлопець, як і діти-хлопчики, — це вважався символ чистоти, незайманости, надії, сили, краси, відваги й загальної любови. Вірили, що найскорше бог урожаю та щедроти, також і дід-Ладо почують прохання їх і здійснять їх чаклування, відчують їх магічні дії та слова. А в давнину кожна родина відряджала свого члена до **загального святкування**, цебто хлопця, коли він був у родині.

Чому Вечеря прибрала назви — „Свята”, „Тайна”, „Велика”, „Багата Кутя”? Хоч попереду я частково подав пояснення, але іще доповню. Відповідь ми знаходимо цілком таки в анімістичному світогляді наших пращурів, в їх умовах життя, віруваннях та ступені розумового розвитку.

Вони вірили, що у цей день, на вілію, бог-сонце по-

силає перші промені тепла-світа до весни. В цю ніч з'їждає-злітає-сходить з промінням невидимо бог багатства, урожаю, здоров'я, приплоду худоби, бог радости життя, бог захисту від усього злого, бог допомоги й рятунку...

„Зійшов днесь із небес...”

А сходить він тайно, а несе з собою „урожай”, „багатство”. У цей вечір і ніч — він освячує, оглядає все на землі: двір, дім, розмовляє з худобою, з душами померлих. Зрозуміло нам стає, чому у годину „сходу сонця” відчиняються усі двері й ворота; ясно стає, чому досхідньою водою вариться Свята Вечеря; чому здобувається живий вогонь. Вода й вогонь — це „головні святителі й чистителі життя”.

Цей добрий соняшний бог, що сходить на землю у Святий Вечір — мусить бачити навколо повний достаток, радісне життя... Його закликають — „Праведне Сонце”, — запрошують, славлять, готують йому найбагатшу вечерю, з усього, що є в господарстві, що дає земля. Тепер нам будуть зрозумілі слова коляди:

...„Пане-господарю, вставай з постелі,
Застеляй столи...
Бо буде в тебе троє гостоньків...
Перший гостонько — **ясне сонечко...**

Цей бог-сонце ще з минулого року є в „дідухові-раеві” — в обжинковому снопі, що свято зберігається по принесенні його з поля. Цей сніп мусить стояти на ПЮКУТТІ - святому місці, де сидить бог багатства-сонце, де сидять святі душі померлих, де ставиться божа їжа — пшениця з медом і маком — КУТЯ та ВАР...

Бог сходить на ВЕЧЕРЮ і йому застеляють хату сіном-соломою, кладуть сіно і під скатеркою на столі, а в це сіно сиплять різне зерно хлібних культур, крім гороху. (З приходом християнства горох вважали слізьми Богоматері — вона плакала, стоячи біля Христа, а слізи котилися й повстав горох з тих сліз).

А щоб бог-сонце освятив усю працю — під стіл кладуть усе (частини) хліборобське знаряддя...

Коли стелять сіно, по якому бог прийде на Вечерю, — бог побачить і почує, чого саме господар хоче: іржання коней, мукання корів, мекання овець, квоктання-сокотання курей та ціпання курчат... І це, вірили, таки буде так... Ці магичні дії та слова переконують доброзичливого бога на добро й прихильність до людини... А щоб бог-сонце увійшов охоче й вільно до господаря — треба очистити хату водою й вогнем-кадиллом; треба гарно причепурити хату...

Коли всі сядуть за Вечерю, то тайно, невидимо з ними будуть сидати й вечеряти — і бог багатства, і душі Лада, будуть їсти КУТЮ та пити ВАР... А цей бог з душами померлих сидить на покутті, у снопі „Дідухові-Раєві”... Тому у час Вечері господар говорить і думає про душі померлих, про добрі сили — про бога-сонце, про врожай, про родину... І чуйно господарі прислухаються про що саме говорять діти за Вечерею, бо часто через дітей говорить бог багатства... Але треба зрозуміти мову, розшифрувати її...

І гадання за столом — „це боже віщування” через дітей. Дорослі — батьки — майже не говорять під час Вечері.

Кутю кидається у стелю — це у небо до сонця — поштується святою їжею вища добра сила; разом і гадають, скільки роїв буде, як нестимуться кури...

І всі дірки в лаві, чи де вони є — мусять бути на Святу Вечерю забиті, заткані, щоб туди ніщо зле не залізло, не залишилося, не притаїлося у хаті, не перешкодило б сонцю та духам прийти на Вечерю; а це разом визначало, що й рот недобрим людям буде „затканий”, щоб нічого недоброго не говорили у цей час на родину...

Господар з божою їжею — КУТЕЮ — обходить двір, худобу, закликає й бога багатства й всі добрі сили на Вечерю; закликає й супротивні сили.. Але супротивні сили не придуть, бо тепер з господарем є бог багатства, хата очищена вогнем, омиа-освячена водою... Тому господар

закликає, щоб у майбутньому вони не діяли йому зла, а разом і закликає їх, відганяє лихі сили назавжди.

На цей Вечір, в інших місцевостях на 1-й день Різдва, господар дає попробувати святих страв — божої їжі-куті худобі. І вона буде здорова, весела, буде плодитись, бо в неї з їжою увійшов бог багатства й добра. Він розмовляв з худібкою у цю святу Ніч.

Господар обходить і з вогнем (вугіллям) господарство, „очищає”, обсипає видюком — диким маком. Видюк бачить усі злі сили й має властивість не допустити ці „лихі сили” до худоби до двору.

„Зарубує пороги” господар перед святою Вечерею, бо на порозі сидить „лиха сила” й жде слушного часу вскочити у двір, у хату, у хліви. Господар розрубав ту „лиху силу” на порозі... а коли прийде подібна нова та побачить „зарубані пороги” — утече й побоїться зайти у двір...

Ще повернемося до „ДІДУХА”-Раю, обжинкового снопа. Цей сніп з ритуалами, піснями й молитвами — вже освячений, з почестями принесений з поля; у ньому є частка бога-сонця, бога урожаю та багатства — це емблема урожаю. Тому й ставиться цей сніп на „покутті”, „у раю”, святім місці, де сидить і сидітиме бог багатства та врожаю з душами померлих, де стоятиме для них їжа-кутя та вар.

Лише господар сидітиме на покутті, а через це причаститься, приєднається бога-сонця. А через господаря різні добродійства одержить увесь двір, увесь дім. З цього „дідуха” на Новий Рік діти вимолотять зерно... а те зерно посіють по всьому обійсті, у хатах та на полях.

Чому під час Святої Вечері мусить горіти тільки воскова свічка?

Віск — це продукт великої, важкої, щирої й невсипучої праці... а бджола — символ людини. Крім цього, воскова свічка знаменує собою життєдайну силу — сонце, до якого підноситься бджола.

Залишення ложок біля куті на Святій Вечері, ставлення куті, води та мисочок на вікні, на покутті та на столі для добрих духів-душ покійників — це виразний культ **пошани**

померлих. Це частково нагадує нам „городи мертвих” — культ пошани покійників у стародавньому Єгипті.

Але цілком було б помилково думати, що Свято Корочуна запозичено нами від інших народів. Спогадуючи ті чи інші моменти впливів інших культур, ми лише добачаємо в цьому стародавні культурні, політичні та економічні зв'язки українських племен з іншими народами, а звичайно, обмін культурою — це природньо.

Само ж Свято Корочуна — це цілком відмінне від відповідних свят інших народів. Жадний нарід у світі не має такого справді БАГАТОГО свята Різдва, як маємо ми.

Наша мітологія, також і демонологія (про що буде мова в наступній праці) — не мають чітких образів (Перун, Хорс, Стрибог, Морена тощо — з'явилися далеко пізніше).

Наша дохристиянська віра цілком була наближена до однобожжя, бо вірили, головне у Вищу Творчу Силу — у Небо та його Сонце; віра, що вся природа населена духами, але що бог добра завжди з господарем, з людиною. А навіть пізніший дуалізм зливав Вищі сили минулого й нового во єдино. Та й супротивні сили були в уяві наших пращурів не такі жорстокі й зlobні, як скажімо, чорт у росіян, який топить кораблі, знищує людей, робить зло безмежне, й він є пострахом людей... А в уяві українця — чорт — це сміхотворець, з яким можна й у карти грати, і за стіл сісти, і обдурити його, посміятись з нього, пожартувати.

Отже, свято „Корочуна”, що перекрилося Різдом, є святом господарським, поєднаним з культом пошани померлих та з культом пошани вищої сили ПРИРОДИ — сонця, землі тощо. Це свято дає науці найбільше матеріалів у справі вивчення й розуміння нашої доісторичної ранньої культури, життя, побуту, віри, вірувань, ідеалів, прагнень та психіки українського народу. Все це спрямовує людину „пізнати себе”, полюбити свій народ, свою вітчизну, відчутти себе рівним з іншими народами світу!

II. УКРАЇНСЬКІ КОЛЯДИ ТА ЩЕДРІВКИ

(Світоглядово-історична основа їх та класифікація)

(Доповідь на Академічному вечорі НТШ 1953 року).

Народня творчість — дзеркало життя, прагнень, боротьби, мистецтва, мудрости, культури нації. Краще сказати — народня творчість — це праісторія народу. У народній творчості України досить яскраво відбита наша праісторія та історія раннього періоду. Наші традиції, звичаї та фолкльор заховали в собі те, що вже давно втрачено, чого немає в історичній документації про нашу первісну культуру, про світогляд наших пращурів, про віру, вірування і, взагалі, про нашу початкову (первісну) культуру.

Ми маємо багатющу спадщину наших далеких пращурів — це українські традиції, прекрасні пісні, коляди, щедрівки, гайвки, купальські пісні, думи, биліни, світового значення епопею “Слово о полку Ігоревім”. Крім цього, маємо казки, сказання, легенди, оповідання, дотепи, прислів'я.

Народня творчість похристиянських часів нам зрозуміла, але найбільш цікава творчість — це дохристиянського періоду (доби родового побуту), рання християнська доба — дружинного періоду та рання князівська доба.

На жаль, дуже багато цих дорогоцінних скарбів нашого народу втрачено, змінено, нашаровано, часто трудно й пізнати та відшукати в них те, чого прагнемо, що нам потрібно.

До цього треба ще додати й те, що письменність у нас почалась лише в XI ст. по Христі; запис народньої творчости почався лише у 1-й пол. XIX стор., в той час, як у греків „Іліяда” і „Одисея” записані в VI стол. до Хр., у Франконській державі з наказу Карла Великого народню творчість почали записувати у VIII-IX ст.; крім цього, Русь-Україна віки руйнувалась дикими азійськими та європейськими ордами-навалами. Ті кочовики нищили наш нарід, нищили й нашу творчість.

До втрати перлин нашої сивої давнини спричинилась і зміна віри. Боротьба з “поганськими” традиціями, свя-

тами, звичаями, піснями набрала рішучих і різких форм та методів. Академік Єфремов так пише про це:

... „Не буде, певно, помилки, коли сказати, що нікуди мабуть не витратило стільки енергії всяке начальство, як на безупинну боротьбу з народними звичаями...

Од перших книжників почавшись, війна проти народних звичаїв тятнеться аж до нашого часу, коли духовенство і поліція так само розганяли „богомерзкія збори” — колядників на Різдво, ігрища на Купайла і т. д.

Над поезією народа, над його совістю, естетичними смаками та вподобаннями увесь час тяжку роблено нетямущою рукою операцію на шкочу і народній поезії, і самому письменству...

Маемо також і цікавий документ Київської Консисторії 1719 р.:

... „Даби везде по громадах, местечках і селах мало-россійских попересталі богомерзкіх молодих людей зборіща навкулачки, Богу і человеку ненавистные гулянія, прозиваемия вечорніци, на которие многіе люди молодые і непостіглівые от родителей своїх, мужеска і женска полу, діті по ночам купами собіраючися, неісповедімия безчінія і мерзкія беззаконія творят, справую себе ігри, танци і всякія пиятіхі окверная і воздух оквернящая песней восклицанія і козлогласуванія...”

Подібних документів, від літописців починаючи, і до наших днів сила-силенна. Але ніякі накази і погрози влади, як і жари, неспроможні були вбити народній дух, світогляд, що вкорінився в душі народа протягом тисячоліття, наші предковічні традиції, викорінити наші свята...

Нині ворог-наїзник цілком нищить наші святі традиції, нашу народню творчість, як свідок **нашої окремійшої і стродавнійої культури**, чого не було й нема у нашого ворога... Тому ми мусимо напружити всі зусилля занотувати, бодай ті рештки, що дійшли до нас, і зберегти наші традиції.

Треба відверто сказати, що зміст багатьох колядок та щедрівок протягом часу дуже змінився, нашарувався (наверстувався), частково втративши своє первісне спрямування та значення. Нашарування в колядах-щедрівках так

значні і так великі, що дослідникам треба великої наукової ерудиції, щоб витягти з того потрібне, бодай відносно, пізнати за зразками творчості нашу первісну культуру, нашу праісторію.

У цій галузі працювало чимало великих людей нашої батьківщини, які в ХІХ ст. зробили своїми записами великий вклад у нашу національну скарбницю. Серед них найвизначніші — Цертелєв, Срезневський, Бодянський, А. Котляревський, Метлинський, Костомаров, Антонович і Драгоманів, Грінченко, Сумцов, Потєбня, Огоновський, Колєсса, Гнатюк, Перетц, Франко, Грушевський, Кузєля і багато інших.

Вивчаючи наші стародавні джерела, зокрема народню творчість, та взагалі наші традиції, наука правдиво і глибоко дослідила світогляд наших пращурів дохристиянської доби. Той світогляд, до деякої міри, і панує й тепер, поруч християнського світогляду.

Наші далекі предки (пращури) були по-дитячому близькі до природи і вірили, що все в природі народжується, живе й умирає; вся органічна й неорганічна природа думає, розмовляє поміж собою та з вищими надприродніми силами. Але все це діється тоді, коли людина не бачить і не чує. Навіть і каміння народжується, росте та розмовляє. Вони вірили, що увесь світ населений силами-духами, втіленими в той чи інший образ. Наші пращури в поетичних образах уявляли явища природи — початки антропоморфізму. Вони були переконані, що більшість цих сил є прихильні до людини й добрі... лише незначна кількість цих сил була неприхильна... Усі сили природи (надприродні) можна заставити, примусити, умовити, з'єднати на добро людині, — неприхильні сили можна відвести, унешкодити. Всього цього можна досягти силою магічних дій та слова.

Отже, такий світогляд, що все в природі має душу називається АНІМІСТИЧНИМ СВІТОГЛЯДОМ. Усі малі діти мають анімістичний світогляд — вони впевнені, що всі їх іграшки і радіють, і плачуть-горюють, і відчують, коли їх бити. (Латинське аніма — душа).

В наслідок анімістичного світогляду природньо виникла магія, магічні дії, чаклування, ворожіння, заклинання, голосіння та приказування за покійниками, заговорювання тощо; усі наші свята, як коляди-щедрівки, гагілки-гаївки, Андрія, купальські пісні та ритуали, заживні ритуали, як також родинні та інтимні звичаї — цілком побудовані на основі АНІМІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ — магії дій та слова, про що докладніше буде мова далі.

У зв'язку з анімістичним світоглядом необхідно пригадати віру та вірування наших пращурів.

У сиву давнину наші пращури вірили, головне, у НЕБО, як у найвищу й найсвятішу силу. На НЕБІ життєдайне Сонце — син неба — Сварожич, місяць, зірки... З НЕБА і Доля приходять... вогонь-життєве тепло та й цілюща вода-дощ... Не було у далеких наших пращурів статуй-ідолів, з'явилися вони пізніше, лише з приходом князя Володимира з півночі... не було й капищ-домів молитви... Отже, хоч нашу дохристиянську віру й прийнято називати "поганською", але я персонально назвав би ту віру "вірою у сили природи", що найближче була до віри у Творця цієї природи. І дійсно, пращури вірили, що всюди, у всьому є ті таємні добрі для людини й природи сили, лише невидимі для людей...

У найбільшій шані — було ясне Сонечко... Урожай, приплід худоби, народження і життя людини — все і вся земля, вся природа залежна від Сонечка... Другим по Сонечку — це був дощик-вода. Отже, найвищі, найбільші чистителі і святителі в старовину були СОНЦЕ-ВОГОНЬ та ВОДА для ВСЕПЛОДЮЧОЇ МАТЕРІ-ЗЕМЛІ.

На основі цього і розвинувся у нас анімістичний світогляд, віра в доброзичливість Сонечка і дощика-води, у прихильність їх до людини; на основі цього світогляду розвинувся у наших пращурів і культ пошани покійників, як Дід-Ладо — домовиків, опікунів родинного вогнища, та культ численних духів, що заселявали поля, луги, ліси, води, скелі, кручі, броди тощо.

Тому й не є дивним, що усі свята, культу та ритуали в

Україні-Русі пов'язані з “рухом-поворотом” сонця на весну, літо, осінь, зиму — із збільшенням чи зменшенням тепла, із змінами тягlosti дня і ночі.

Чимало вчених схильні думати, що ми запозичили нашу періодизацію свят від греків, а тим і від римлян (останні імпортували всіх грецьких богів, а тим частково і свята). Не будемо заперечувати подібності наших свят до грецьких. Це цілком життєво і навіть правдоподібно. Є здогади, що в давнину, може до приходу скитів у Чорноморщину, тодішнє населення земель, що потім прийняли назву Русь-Україна, щороку посилало три дівчини з хлібними вінками й овочами, наслідками врожаю, до храмів Зевса й Аполлона в Грецію. Та й сусідство Русі-України з греками, які мали колонії над Чорним морем, мусіло мати культурні впливи.

Греко-римські зимового циклу святкування були — Врумалії, Сатурналії, Воти, Календи. Врумалії святкувалися близько — від 24 листопада до 17 грудня — це свято було на честь Діоніса, бога врожаю, і відповідає нашому “Андрієві” та “Катерині”; це свято носило у нас назву “Калита”. Від 17 до 24 грудня — Сатурналії — на честь бога Сатурна; це відповідало нашому святу „Корочуна”, що замінилося Святами Різдва. Далі йшли Воти — з 24 грудня по 1 січня; це відповідало нашим “Маланкам”, “Василеві”, „Новому Рокові” та „Щедрому Вечорові”. І, врешті, йшли Календи (перший день місяця, року) — це наші щедрівки, „Голодна Кутя”, „Водохрищі” — звичайно, близько цього.

Хоч наші свята зимового циклу і збігалися з часом святкування з грецькими, але мають свої відмінні традиції від грецьких, мають свій дух, свій зміст, і виходять із засад тодішньої нашої віри та вірувань, мають відмінну від греків свою МИТОЛОГІЮ.

Між іншим, окремі вчені, в тім складі й відомий світового значення вчений Потєбня, визначають, що у далекому минулому свята Корочуна-Коляди відбувалися в березні. Цим пояснюється, частково, і до деякої міри електричний зміст коляд-щедрівок, куди входять і осінні жнив'яні обря-

ди, спогадуються бджоляні та курячі господарства, весняні обряди Першої борозни та Першого засіву; бачимо в колядах та Різдвяних звичаях і шанування духів померлих тощо. Пізніше свята Корочуна-Коляди перенесено на час повороту Сонця на весну, цебто, грудень, початок січня.

Варто було б розмежувати і вивчити-дослідити окремо коляди і окремо щедрівки. Вони девчому різняться, навіть і своїм розміром. Коляди мають розмір 5x5, а щедрівки — 4x4, хоч правда, від цього є часті відступи. Крім цього, мотиви, напрямні та зміст, як і саме виникнення щедрівок, різняться девчому. На сьогодні ми цих два-види стародавнього фольклору розглядатимемо разом, пізніше проведемо ріжницю.

Слово “Коляда” пояснюється різно: найбільше аргументів є за те, що коляда — це назва Нового Року у греків і римлян: Calandai і Calendae, — свято після веселих Сатурналій — від 24 грудня по 6 січня — під час Врумалій і Вот; друга думка, слово КОЛЯДА знаменувало КОЛО СОНЦЯ і „коло сонця, близько”. Коло дає. А також як Сонце-Сварожич, син НЕБА, було життєдайне, то й його коло (річний круг, хід) було силою дайною. Старовинна всеслов'янська назва, видно, була „КОРЧУН”. І ця назва пояснюється різно, але також у значенні сонця. Є пояснення, що Корочун — це бог, що скорочував ніч, а збільшував день, і це знову таки Сонце. Акад. М. Грушевський, як і цілий ряд його попередників істориків та етнографів, стоїть за те, що слово коляда таки грецького походження.

Назва „ЩЕДРІВКА” — від „Щедрого бога” — Сонця, що напередодні Нового Року уночі, невидимо сходить на землю, у селянську хату, господарство — у клуню, у хліві, обори та стайні, разом з духами померлих і віщує свою щедрість — багатий урожай. А “Щедрий Вечір” та Щедрівки й є ті магичні дії та слова, якими чаклюють, прихилиють Щедрого бога дати у новому році добрий урожай.

Чому ми вивчаємо коляди-щедрівки, чим вони нас цікавлять?

Нашу праісторію, наше давнє минуле ми можемо вив-

чити і пізнати з писемних документів, з матеріальної культури, тих решток, що ми їх віднайшли, поскільки вони зберіглися, з чужинецьких писемних джерел та, головне, з народньої творчости. Наших писемних джерел, як сказав я попереду, немає. Отже, коляди-щедрівки, як і інша наша народня творчість, що дійшла до нас, із звичаями, традиціями, допомагає нам вивчити-пізнати нашу стародавню культуру — тодішнє життя, віру, вірування, світогляд, бажання, історію тощо. Стародавній фолкльор збуджує у нашій душі любов до нашої сивої давнини, до нашого народу, до Вітчизни, а в молоді — збуджує кращі моральні почування і є дуже цінним виховним засобом.

А головне, ставить нас, і всіх слов'ян, нарівні тодішньої культури з народами германськими та романськими, — що ті народи раніш заперечували.

КЛАСИФІКАЦІЯ НАШИХ КОЛЯД'-ЩЕДРІВОК

Є декілька видів класифікації коляд-щедрівок. Ми дотримуємось такої схеми:

1. Філософічні — допитливий розум тодішньої людини ставить питання і намагається розв'язати, як повстав світ.

2. Коляди світоглядно-мітологічні, хвальні. Крізь ці коляди-щедрівки червоною ниткою проходить віра в надприродні сили та фігурує мітологія та хвала цим силам.

3. Лицарсько-дружинні — період племінного життя (після родового побуту, перед ранньою князівською добою).

4. Історичні — дружинно-князівська рання доба. Походи і чесноти князів.

5. Пізня княжа доба.

6. Початки християнства.

7. Період двовір'я.

8. Апокрифічні.

9. Біблійні.

10. Релігійно-національні: господарські та з політичним забарвленням.

1. Коляди ФІЛОСОФІЧНІ

Найстаршими колядами, що створені були за тисячу літ до прийняття християнства, вважають коляди філософичні. У ті далекі часи людина вже ставила питання: відкіля і як виник світ. У цих колядах фігурує космічне море, острів-камінь на морі; світове дерево — образ космосу-всесвіту; птахи деміюрги — творці світу. Ці коляди мають діалогічну форму: •

— А що нам било з нащадку світу?

— Ой не било ж нам, хіба синя вода, синя вода та й білий камінь.

— Коли ж не било з нащада світа (початку), тогда не било неба, ні землі, а то лем било синее море, а серед моря зелений явір, на явороньку три голубоньки... радоньку радять, як світ сповнити...”

У Київським історичним музеї серед археологічних матеріалів бронзового виробу із часів скитського панування є образ такого космічного дерева на горбку з птахами, сонцем, місяцем на гіллі.

У часах християнських — Христос знаменує собою це вічне дерево, а деміюргічний мотив будови світу перетворюється в будову церкви.

(М. Грушевський. Істор. укр. літератури т. I.).

Другий повніший і ясніший варіант філософичної коляди:

...„Коли не било з нащада світа,
Тогда не било неба й землі,
Ано лем било синее море.
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки.
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
Та пустемося на дно моря,
Та дістанемо дрібного піску —
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанемо золотий камінь --
Золотий камінь посіємо ми,

а нам ся стане ясне небонько,
Ясне небонько, світле соненько,
Світле соненько, ясний місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зірочки...

Багато коментарів подібні коляди найстаршої доби не потребують, бо подібні мотиви дуже часті у загальній світовій стародавній народній творчості: Вартий уваги образ космічного одвічного дерева, що фігурує у багатьох народів світу. — У нас дерево або яблунька або явір; варто уваги — улюблені птиці-деміюрги, — у нас вдебільшого голубоньки або ластівоньки. У філософських колядах у більшості фігурують три чинники — три голубоньки, три чинники космічні: дрібний пісок — земля, золотий камінь — небонько, світле соненько, а далі — місяць, зіроньки, та синія вода, чи глибоке море...

Розвиток філософічно-космічного мотиву в колядах розвивається й доходить аж до наших часів. Але дальший розвиток цього типу коляд вже частково відходить від космічного-світового дерева й наближається з силою магії до господарського двора, набирає змісту господарського: голубоньки-деміюрги вже приносять три користі господареві:

...„Юж ся впустили в глибокое море,
В глибокое море на самое дно,
Винесли нам (вни) ТРИ ПОЖИТОНЬКИ.
Перший пожиток — возимо жито,
Возимо жито людям на хлібець.
Другий пожиток — яру пшениченьку¹),
Яру пшениченьку на проскуроньку.
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки.

Академ. М. Грушевський, коментуючи останню коляду, так висловився:

...„Ми можемо собі уявити, як це предвічне дерево,

¹) Раніш: Другий пожиток — світлу водичку... та й на земличку...”

від котрого веде свій початок земля, небо і всі світила, і всі головні пожитки людські, заплидо, кінець-кінцем, на нинішній двір господаря, тримаючи його на собі й леліючи його родину...”

Отже, як бачимо, космогонічні мотиви коляд увійшли до величальних, господарських. Звичайно, і в першій коляді, і в другій ми спостерігаємо великі нашарування віків. Коляда з темою одвічного дерева створена далеко-далеко до християнських часів, а тут, у третьому варіанті, вже є й слово “проскуронька”, що відбиває вже християнські часи...

2. Другий тип коляд, що йдуть по філософічних — СВІТОГЛЯДОВО-МІТОЛОГІЧНІ.

Власне кажучи, і перший тип віддзеркалює світогляд, але це тип — світоглядово-мітологічний — цілком заснований на анімістичному світогляді, на магічних діях і силі слова.

...„Ой у нашого господаренця —
Біг йому дав, не завидуйте,
Миле браття, Біг йому дав —
Господаренця, на ім'я Йвася,
Подвіронько му красно метено,
На тім подвіроньку світлонька стоїть,
А в тій світлоньці тисові столи,
А по тих столах тонкі обруси.
На тих обрусах все колачеве,
Все колачеве житні, пшеничні,
Коло колачів жовтії чаші,
Жовтії чаші з дзеленим вином,
З дзеленим вином, солодким медом,
З солодким медом, вареним пивом.
За столом сидить три товариші:
Перший товариш ясен місячик,
Другий товариш світле сонце,
Третій товариш сам Біг небесний.
Перед нами стоїть господаречко,

Господаречко на ім'я Йвасечко.
Ой стоїть, стоїть, шапочку держить,
Шапочку держить, низько ся кланєть:
„Ой я вас прошу, три товариші,
Ой я вас прошу, на що ми Біг дав,
Ой я вас прошу, їжте та пийте!”
Вихвалює ся перший товариш,
Перший товариш — ясний місячик:
„Ой як я зійду звечора пізно,
Ой я освічу гори-долини,
Гори-долини, господаренька!”
Вихвалює ся другий товариш,
Другий товариш — світле сонце:
„Як же я зійду в неділю рано,
Я обігрю гори-долини,
Гори-долини, темні лісове,
Темні лісове, чистеє поле”.
Вихвалює ся третій товариш,
Третій товариш — сам Біг небесний:
„Як же я спуцу дрібного дожджу,
Зрадує ми ся весь мирний світок...”

(Із збірки Гнатюка).

Ця коляда належить до циклю найстарших цього змісту. Хоч вона зазнала змін та нашарувань, як „неділю”, “тисові столи”, “обруси” тощо, але є типовою й донині.

З цього ж циклю зберіглася коляда — звернення до добрих сил неба з магічним умовлянням:

Пане-господарю, вставай з постелі,

Рефрен:

Славен ти є, славен еси,

Славне сонечко на небеси!

Вставай з постелі, застеляй столи,

Рефрен:

Бо буде в тебе ТРОЄ гостоньків, —

Рефрен:

розуміти і маленьких дітей, і все те в природі, що починає народжуватися, що з'являється на світ.

Другий гостонько — це світел місяць. Наші пращури добре знали іще тоді, що місяць не дорівнює сонечкові, і що це другорядна сила, але і ця сила людині потрібна, бо ця сила дає світ уночі, обнадіює і заспокоює людину серед темряви. Первісні люди боялися ночі, і це цілком природньо. Уночі на людину, її майно, головне худобу, на її життя чигає всяка небезпека: і злі люди, і звір, і всяка інша “лиха сила”. Але при місячному світлі все таки спокійніше, бо навколо видно, і людина в разі небезпеки може боронити себе і своє майно. Таким чином “місяць був опікуном подорожніх” на зразок старо-грецького бога доріг Гермеса. На подорожуючих „гостей” (так звали в давнину купців) серед темної ночі нападала всяка „лиха сила”, вбивала й грабувала. Тож природньо, що справді „зрадується гість у дорозі”, побачивши у небі ясен місяць.

Третій “гостонько” — “дрібен дощик”. Це також велика сила, без якої неможливий розвиток рослинности, яка годує людину і тварину. Відомо, що найдорожчий дощ для хлібороба не громовий, а саме “дрібен” і саме весною, коли хліби розростаються перед колосінням. Від перших весняних дощів залежить урожай хлібів і трав, що забезпечують людину і тварину на цілий рік.

Розгляньмо також і деякі вислови, які тепер не зовсім зрозумілі: „застеляй столи” — це стародавній вислів, який визначав уставляти стіл найкращими наїдками та напівками; слово “вставай” в старі часи визначало не тільки підіймайся, але й стій, готуйся, вартуй, май пошану до таких дорогих гостей.

У коляді за дуже стародавнім звичаєм звертаються-моляться до великих сил в діалогічній формі, запитують їх. Магічними словами, що примушують ці сили так зробити, — відповідають від імени сонечка, місяця, дощика. Слово „радує” у теперішньому розумінні тішить, але колись це слово із зміною наголосу мало далеко ширше значення —

тішити, обнадіяти, підтримати,“ допомогти, сприяти, здійснити, воскресити, відродити.

У ласкавих висловах, якими виповнена колядка, — гостонько, сонечко, дощик, ясний місяцю виявлена любов до небесних сил, благання. Слово „зело” визначало хлібні рослини.

Звернімо увагу і на рефрен:

„Славен ти є, славен еси,
Славне сонечко на небеси.

Це вияв глибокого анімістичного світогляду — хвала господарю, хвала ясному сонечку і Небу — анімістична метода приєднання надприродніх сил на користь людині, це магична молитва про допомогу...

Ця коляда, як й інші, пройшла крізь віки, дуже нашарувалась (наверстувалась), змінилась зовні, але зміст залишився первісний. Останніми часами рефрен уже співається так:

„Славен ти є, славен еси,
Славен Господь-Бог на небеси.

Прикінцева частина коляди — відповідь сонечка — вже прийняла таку форму і зміст:

„Як зйду я в неділю рано,
То втішаться мені маленькі діти, до церкви йдучи...

Із стародавніх слів, які не піддалися зміні, в цій коляді — це „зело”, хлібні рослини (жито й пшениця прийшли до нас із середньої Азії та з Єгипту пізніше), „гостонько”, „радуєш”, „зйду” три рази... І, врешті, старослов'янські зміни особового займенника — я есм, ти еси, вони суть.

Попередня коляда була з циклю господарсько-хліборобського. Тепер наведу зразок щедрівки з господарсько-скотарського циклю, періоду родового побуту:

„Прилетіла ластівонька,
Рефрен:
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на цей вечір!

Сіла собі на віконько,
 Рефрен:
 Стала собі щебетати,
 Рефрен:
 Господаря викликати:
 Рефрен:
 Вийди, вийди, господарю,
 Рефрен:
 Подивися на кошару,
 Рефрен:
 Чи всі вівці покотились,
 Рефрен:
 Баранчики породились... і т. д.

Господар невдоволений, не виходить, аж поки йому не приобіцяють ягничок:

Чи всі вівці покотились,
 І ягнички породились...

І ця щедрівка зазнала змін, нашарування. Головна думка цієї магічної щедрівки — благаання “весни-сонечка” скорше прийти господарю на допомогу з кращим і вигіднішим породом-приплодом у його отарі, скорше прийти і весні.

“Ластівонька” в тодішній уяві це “весна” — пізніше образ весни. „Ластівонька” — це вістун весни, сонця й життя! І тут усі назви речей та істот ужито в пестливій формі: ластівонька, віконько, баранчики, ягнички... Інакше й не може бути — це закликання-прохання, приєднання... А звичайними словами, звичайною мовою, очевидно, не повернеш до себе вищі сили неба.

Рефрен “Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на цей вечір”, — може скидатися на тавтологічний вислів, вжитий лише для музичності й динаміки щедрівки. Така думка була б хибною, невірною. У цьому рефрені і є головна МАГІЧНА СИЛА СЛОВА — звернення-заклик до щедрого бога бути щедрим для цієї доброї людини, яку саме в цей час чаклюють щедрівники, щоб вона, її родина, господар-

ство були щасливі, здорові, багаті. А ШЕДРИЙ БОГ у цю ніч невидимо сходить з неба, оглядає і родину, і — господарство, і клуню, ниву, прислухається до всіх і до всього, і дасть урожай-багатство, приплід худібки і, взагалі, щедро обдарує господаря у цьому році.

Не менш цікава з точки зору анімістичного світогляду, з точки зору філософії та родинних взаємин доби родового устрою коляда-щедрівка:

...,, Ой за лісом, за лісочком,

Рефрен:

Ой Дажьбоже!

Сіно косить Василечко,

Рефрен:

Сіно косить, коням носить,

Рефрен:

Нате, коні, наїдайтесь, —

Рефрен:

У три дороги собирайтесь...

Рефрен:

У першую доріженьку — до матінки,

Рефрен:

У другу доріженьку — до батенька,

Рефрен:

У третю доріженьку по милую...

Ой Дажьбоже!

Ця стародавня коляда-щедрівка з'ясовує філософічні погляди наших прашурів — тему "Роздоріжжя життя"... Коли з юнака формується дозріла людина, тоді перед ним (перед кожним у житті і нині) повстає питання: який вибрати життєвий шлях?! Мистець-маляр Васнецов, проф. Академії Мистецтв, що розмальовував Володимирський собор у Києві, подав у своїй славетній картині — "Багатир на роздоріжжі" образно ці "думи-шукання" людини, що починає жити.

Їде дорогою могутній лицар. Кінь під ним, як у казці — „земля дрижить” — здається копитом землю зрушив би...

Густа грива звисає до колін, хвіст — труба... Напруження м'язів надзвичайне... На цьому коні сидить могутній лицар, велетень-багатир необмеженої сили... У броні, з багатирською булавою, луком, сагайдаком за плечима, у шоломі... Здається, що перешкод у дорозі нема, і бути не може, що ця могутня людина все спроможна стерти на своїм шляху... І враз цей багатир опиняється на роздоріжжі... Перед ним широке поле, усіяне людськими кістками, камінням, ржавою зброєю... На каміннях навколо сидять, спустивши голови, чорні ворони... Над полем і багатирем також літають і кричать ворони... І враз зупиняються на роздоріжжі у полі цей могутній кінь з багатирем-лицарем... Перед багатирем напис на камені: „Прямо їхати — живу не бувати”... Ліворуч напис: “Нема путі ані проходжему, ані проїжджому”... Праворуч — напис: “Нема шляху й прольотному”... І опустил голову лицар, опустил і його кінь... Важкі думи снуються в голові багатиря... снують, як ці ворони навколо... Яку ж дорогу вибрати? Куди їхати? Повний сил, вибуялої енергії, відваги, нечуваної сили, завзяття... І стоїть, і думу думає...

Отож ці філософічні думки були і в наших прасурів. Василечко, юнак, повний сили і здоров'я, здається все у силі перемогти... але прийшов на РОЗДОРІЖЖЯ... Чи йти йому батьковою дорогою? Чи слухати поради матінки? Чи сіно косити, коней годувати, як досі? Ні, не вдовольняє його одне багатство, достаток, не вдовольняє матеріальне, хочеться духового, вищого, краси, любови, повноти власного життя...

Він просить ДАЖДЬБОГА (Сонечко), їде на пораду до батенька, до матінки і, врешті, “виїжджає на свою життєву дорогу” — побудувати власну родину, виконати велику ідею ВІЧНОСТИ — їде по милую...

Але, крім цього, ця сивої давнини коляда-щедрівка відзеркалює тодішні погляди на родинне життя, на взаємини дітей і батьків, погляди на працю. Ця коляда-щедрівка зазнала протягом віків зовнішніх змін, але зміст і ідея залишились старі.

Василечко (може в первісній щедрівці було інше ім'я, що затерлося і змінилося протягом тисячоліття) це старослов'янське ім'я, хоч і прийняте в Греції.

Образ Василечка подано в щедрівці як високоморального, високолюдяного, працьовитого, розумного, ніжного, здібного юнака, який, після порад і мрій, стає на свій життєвий шлях — одружитися, створити власну родину.

У ті далекі часи родового побуту одруження — це була велика проблема. Пращури знали, що одружуватися з людиною близькою свого роду — це значить злити близьку кров і засудити свій рід на вимирання. Тому юнак мусів “умкнути” — викрасти собі дружину у чужім, а в більшості у ворожій роді. (Роди між собою ворогували за посідання території, за пасовиська). Для здобуття дружини треба було готувати гурт відважних бояр-юнаків, які часто складали свої голови, а з ними і молодик у боротьбі за дівчину... А тому перед „умкненням” милої він мусить приготувати своє господарство, забезпечити сіном свою худобу; а тоді, як ласкавий син, поїхати по „благословіння” — пораду до матері, батька, а відтак вирушити по свою майбутню дружину, у ризиковану подорож.

Таким чином, основні мотиви цієї щедрівки — праця, любов до праці, дбайливість про худобу (свою отару), повага до батьків, родинна злагода, прагнення родинного життя, вимріяної любови...

Цей маленький твір звертає на себе увагу своєю внутрішньою глибиною думки, зовнішньою красою, своєю надзвичайною музичністю, глибокою емоціональністю. Все це закладено в словах, які на перший погляд видаються звичайними, простенькими. Але яка тут чудесна алітерація, які незрівнянні асонанси, коли вслухаєшся, хоч би у перших два рядки:

„Ой за лісом, за лісочком,
Сіно косить Василечко...”

У цьому прекрасному повторенні „с” і „з” ми просто чуємо ту чудесну музику природи, шум лісу, шелестіння

трави, дзвін коси і, навіть, подих того чарівного казкового косаря-Василечка.

Привертає до себе увагу й рефрен-приспів „Ой Даждьбоже” (Даждьбог — це сонце у нашій мітології). У цьому рефрені закладена вся магічна сила щедрівки: це заклик-прохання життєдайного Сонця-бога, щоб він здійснив те, про що співається у кожному рядку щедрівки. Пізніше, з приходом християнства, цей рефрен змінився на „Дай Боже”...

У цій щедрівці маємо виразні риси анімізму (анімістичного світогляду): Василечко розмовляє з кінями, й не має найменшого сумніву, що вони його розуміють; у рефрені вбачаємо ті магічні слова, те чаклування й привернення до людини вищої сили, що і є ознакою і основою згаданого світогляду.

Поза цим, у цій первісній щедрівці відчувається море ласки, любови, вірності, доброти й ніжності: „Василечко”, „матінка”, „батенько”, „милая”, „доріженька” і т. д.

Цикль величально побажальних коляд-щедрівок надзвичайно великий і різноманітний. Він має у собі широку систему магічних актів. Бажання накликати на дім, родину, господаря, господарство — радість, щастя, шану, багатство, славу, могутність, здоров'я — оснований на вірі в чудодійність слова, здібність слова наводити, здійснювати те, що ним представлено.

Покійний Акад. Потєбня у своїм „Озборі” поетичних мотивів колядок і щедрівок, пише:

...„На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блиску, могутності вимагає задоволення, бодай у мрії. Тим здібніше задоволити сю жагу щось настільки об'єктивне, як пісня...”

Але без порівняння важніш було значення величальної пісні для людей давніших...

Чим даліше в давнину, тим звичайніша й сильніша віра, що слово одною своєю появою здатне творити те, що ним означене. На цій вірі засновані всі поздоровлення й прокляття...”

Величальні та побажальні коляди-щедрівки мають у

більшості не реальні, а ідеалістичні образи, перебільшені, гіперболізовані. Акад. М. Грушевський так висловлюється:

...„Коли сонце, місяць і зорі зводяться на його (господаря) подвір'я, до його хати, за його стіл... Коли на його подвір'ї стоїть дерево життя, а Бог, Христос чи Богородиця на його полі чи оборі...”

Тому не завжди ми знаходимо реальне в колядах-щедрівках. Але серед цих фантастичних образів подані й реальні. Прикладом поезії цього циклю, заснованої цілком на анімістичному світогляді, з вірою у магію, у силу дії слова людини — в ублаганні-накликанні чи відвертанні надприродних сил — коляда-щедрівка — бажання:

...„Щоб у полі — врожайно,
Ой Даждьбоже!
На току буйно, в пасіці — рійно,
Ой Даждьбоже!
У дворі збройно, в коморі — повно,
Ой Даждьбоже!
А в домі склінно на челядоньку,
Ой Даждьбоже!
На дворі щастя на худібоньку,
Ой Даждьбоже!
На худібоньку рогатую та ще й дрібную,
Ой Даждьбоже!
Хай же вам буде бог у дорозі,
Ой Даждьбоже!
На кожному броді, на перевозі,
Ой Даждьбоже!
Ми вас вінчуєм щастям-здоров'ям!
Ой Даждьбоже!
Цими святками та й Різдвяними!
Ой Даждьбоже!

Реалістичний господарський, величально-бажальний зміст цієї коляди очевидний. Тут подаються всі ідеали — господаря доби родового побуту, його бажання, мрії. А ра-

зом коляду просякає анімістичний світогляд, повсякчасне звернення до Сонця-Даждьбога. Основні нашарування в коляді вже в похристиянській добі — це „та й різдвяними”.

Вислів „у дворі збройно”, в інших варіантах „в коморі збройно” — визначає, що в ті часи зброя являла велику цінність і конечність (певно на початках Залізної доби). Зброя потрібна була повсякчасно для оборони „дому”-родини, „роду” від нападу сусідів. Тому голова роду, як і родина, мусів мати „челядь” і зброю. Челядь же не тільки працювала, але, в фазі потреби, бралася за зброю і боронила рід чи двір.

Цікавий також вислів „бог на дорозі” чи „бог у дорозі”. У ті давні часи дороги були дуже небезпечні. (Власне у нашому теперішньому розумінні доріг не було). На роздоріжжях, перевозах та бродах на людину майже завжди ждала небезпека — „зла сила”. Тому для добра господаря під час коляди відвертали від нього „злу силу” і чаклували йому бога в дорозі, — в українській мітології опікуном подорожуючих був місяць, — та „при перевозі”. При перевозах та бродах часто траплялося під час перегону худоби через воду випадки — вода зносила чи частково топила худобу, а інколи і господаря-пастуха. Як рештки пережитків тих часів, у християнські часи для побороування тих „злих сил” ставили хрести на роздоріжжях, та здебільшого, у ранню добу християнства при них стояли „подорожні попи”. Це цілком виправдане побажання, бо найчастіші грабунки та напади траплялися тоді саме на роздоріжжях.

Подібна коляда-побажання була і для господині, але чаклування змінені, відповідно галузі праці:

...„Жито-пшеницю і всяку пашницю...

Рефрен співався: Ой Даждьбоже!

З того колосочка буде пива бочка.

Ой Даждьбоже!

На городі стовпчики, роди, Боже, хлопчики;

Ой Даждьбоже!

На городі шалата, роди, Боже дівчата.

Ой Даждьбоже!

На постелі рядна, господиня ладна...
Ой Даждьбоже!
Будьте здорові на Новий рік,
Ой Даждьбоже!
Щоб водилось вам краще, як той рік:
Ой Даждьбоже!
Льон по коліна, щоб вас голова не боліла,
Ой Даждьбоже!
Бувайте здорові, щоб велись вам воли й корови,
Ой Даждьбоже!
Часник, як бик, цибуля, як дуля;
Ой Даждьбоже!
Горох, капуста, аби Маруся була тлуста...

Отже, і ці різдвяні та новорічні побажання скидаються на жартівливі. В глибині вони подають побічно образ тодішнього ідеалу-господині, її мрій та прагнень, кращих ознак та властивостей, і також є хвальні та побажальні. Це побажання закінчується жартівливо:

...„Кугу, кугу! Винесіть по пирогу,
А не дасте пирога, потягнемо хату за рога!

За чаклування-коляду, побажання — господарі завжди щедро винагороджували колядників та щедрівників.

У вищенаведеній коляді-щедрівці є вислів:

„На городі стовпчики, роди, Боже, хлопчики...”

Стовпчики визначають не кілки, а назву дуже пахучих делікатних квітів з родини орхідей, що раніш були на Русі.

Дуже велику увагу в колядах-щедрівках цього раннього періоду доби родового побуту приділяється членам родини: господаренькові, господині, синові на одруженні та доньці на відданні. Величається „двір”, подвір’я, хата, клуня, худібка — воли, коні, корови, вівці, кури, бджоли; величаються обори, комори, кошари. Мотиви родинні: взаємна любов чоловіка й жінки, багаті убори жінки-господині (убрання), ідеалізована праця.

Величавими рисами змальовується образ доброї господині — красивої, роботящої, клопотливої, домовитої, заможної:

...„По двору ходить — як сонце сходить,
А в хату ввійде — як зоря зійде,
Як заговорить — як дзвін задзвонить,
Як засміється — сад-виноград в'ється,
Як зажартує — коня дарує...

(Із збірки Кравченка).

...„Наша госпося ходя-походя,
Ключами дзвонить, мед-вино носить...

...„А в нових сінях, а в будованих,
Ой ходить у них статочна жона,
Статочна жона, жона Марія,
Ой носить ключі у правій руці,
Щоб ключики не бряжчали,
Щоб милого не збуджали.
А на княгині кований пояс,
На тім поясі золоті ретязьки,
На тих ретязьках мідяні ключі:
Мідяні ключі, тихо дзвоніте,
Тихо дзвоніте — пана не збудіте...

(Із збірки Чубинського).

Досить характерна коляда зберіглася й на сьогодні у гуцулів:

...„Бувай нам здоров, господаречку,
Не сам собою, а з газдинькою,
Та з газдинькою, з родиною!
Вінчуємо ти щастем, здоров'єм,
Щастем, здоров'єм, Різдом Христовим!
Дай же ти, Боже, в городі зело,
В городі зело, в хаті весело!
Подай же, Боже, всім здоров'йичко
На худобоньку, на роговую,
На челядочку, на домовую!
Ой дай, Боже!

(Приспів за кожним рядком. Подав Я. Остафійчук).

Це характерна коляда, але вона має вже чимало похристиянського наверствування. При чім, гуцули й досі ви-

конують цю коляду з відповідними рухами та логічними наголосами.

Окремий цикл коляд-щедрівок доби родового побуту становлять еротичні коляди -- кохання й вірність взаємна -- основні мотиви. З цього циклю наведу два приклади -- хлопцеві й дівчині:

... „Пішов Петруньо на лонку косити.

Рефрен:

Бриніла коса коло покоса з росою, бриніла!
Прийшов до нього батенько його.

Рефрен:

Петруню сину, іди додому!

Рефрен:

Покоса дійду, додому піду!

Рефрен:

Прийшла до нього матінка його.

Рефрен:

Петруню сину, іди додому!

Рефрен:

Покоса дійду, додому прийду!

Рефрен:

Прийшов до нього братенько його.

Рефрен:

Брате Петруню, іди додому!

Рефрен:

Покоса дійду, додому прийду!

Рефрен:

Прийшла до нього сеструня його.

Рефрен:

Петруню братку, іди додому!

Рефрен:

Покоса дійду, додому прийду!

Рефрен:

Прийшла до нього миленька його.

Рефрен:

Милий Петруню, іди додому!

Рефрен:

Покошу дійшов, додому пішов!

Рефрен:

Бриніла коса коло покоса з росою, бриніла.
(Волинь. Записано з уст А. Місюрка).

2. Коляда дівчині на відданні:

„Серед села яблунька зросла зелена.

Рефрен:

Зелена яблунька червоне яблучко зродила,
зелена!

Прийшов до неї батенько єї.

Рефрен:

Марусю-душко, дай мі яблучко!

Рефрен:

Тільки одне мам і того не дам!

Рефрен:

Прийшла до неї матінка єї.

Рефрен:

Марусю-душко, дай мі яблучко!

Рефрен:

Тільки одне мам і того не дам!

Рефрен:

Прийшов до неї братенько єї.

Рефрен:

Сестричко-душко, дай мі яблучко!

Рефрен:

Тільки одне мам і того не дам!

Рефрен:

Прийшла до неї сестричка єї.

Рефрен:

Сестричко-душко, дай мі яблучко!

Рефрен:

Тільки одне мам і того не дам!

Рефрен:

Прийшов до неї миленький єї.

Рефрен:

Марусю-душко, дай мі яблучко!

Рефрен:

Тільки одне мам і те тобі дам!

Зелена яблуня червоне яблучко зродила, зелена!
(Записано з уст А. Місюрка).

У першій коляді-щедрівці подано образ Петруня, сина на одруженні. Він працьовитий, прийшов на лонку „з рососою”, цебто дуже рано; сильний, „бринить коса коло покоса”; вольовий, слухняний, ніжний, уважний до батьків, до родини . . . Його кличуть, але він піде лише тоді, „коли покоса дійде”. Найуважніший він до милої, слухає її як найближчу до себе, як вірну, і має її за рівню собі.

Тут дуже оригінальний рефрен, музичний і відображає музику ранньої праці на селянській ниві.

Друга коляда-щедрівка, з не менш оригінальним і музичним рефреном, і тут вірність, чистота і жертвенність кохання. Оригінально подано образ краси дівчини, як яблуньки—того космічного дерева, через яке сходить життя людини на землю.

До цього ж циклю належать іще коляди-щедрівки вшанування покійників. Але ці коляди цілком утрачені, лише глухі відголоси у фолкльорі; натомість ця пошана-хвала духам померлих добре зберіглася при обряді „Багатої Куті”, Щедрого передноворічного вечора та „Голодної Куті”.

3. Третій цикл коляд-щедрівок це ЛИЦАРСЬКО-ДРУЖИННІ, що близько межують з історичними, військовими. ЛИЦАРСЬКО-ДРУЖИННІ виникли іще раніш військово-історичних, коли іще не було КНЯЗЯ. Це просто товариство вибуялих хлопців-молодців, неодружених, на нашу мову — парубоцька верства.

Найхарактерніша коляда лицарсько-дружинного циклю це про 700 молодців. У ті далекі часи парубоцько-молодеча громада мала свою організацію і, навіть, нових членів приймала за певними церемоніями.

Ці хлопці-молодці здобувають дівчину своєю „князю”. Того парубка, якому „умикали” дівчину, називали „князем”. То вони залишають женихання з дівчатами, пускаються „до лі Дунаєм” під Царгород, то вони наймаються у військо . . .

Залишки цих парубоцько-дружинних громад маємо у назвах весільних — „князь”, молодик, „боярин; у „вулиці”, „досвітках”, дівоцькі та парубоцькі „курени”. Короткі уривки ДРУЖИННО-ЛИЦАРСЬКИХ коляд:

1. „Блудило блудців сімсот молодців,
Ой виблудили вони на круту гору...”

2. „А в густім лісі на Либедині
Блудило блудців сімсот молодців,
Відблудилися в чистее поле,
В чистее поле, над тихий Дунай...”

3. „А в лісі, в лісі, в зеленім гаю,
Росте дубочок тонкий, високий,
Під тим дубочком ясна світлонька,
А в тій світлоньці тисові столи,
За тими столами сімсот молодців,
Радоньку радять, судоньку судять...”

4. „Не купуймо, браття, на дівки вінки...”

(Із збірок-запису Драгоманова, Антоновича та Гнатюка).

Отже ми тут бачимо „мужів громаду” без князя, без ватажка.

Один із старших мотивів це буде про виправу молодця з дружиною-громадою на здобуття собі дружини:

...„Ой рано, рано кури запіли,
А ще раніше Івась устав,
Лучком забряжчав — братів пробуджав,
Браття, вставайте, коні сідлайте,
Та поїдем в чистее поле
На погуляння, на розглядання,
Та найдемо, браття, куну в дереві,
Куну в дереві, дівку в теремі —
Вам буде, браття, кунка на шубу,
А мені буде панна до шлюбу...”

(Потебня, Гнатюк).

Пізніше ці „громади” наймаються на послуги князеві чи панові:

...„Ой ходять, блудять сімсот молодців,
Доблудилися к доброму пану:
Ой, ти, пане наш, виведи ти нас,
Станемо тобі всі до помочі,
Як будеш їхати в Угри по дівку.

А ще більш характерною колядою цього періоду є, коли образ „молодця-князя” надмірно вихвалений, гіперболізований, овіяний казковими особливостями:

...„Ой рано, рано кури запіли,
Ой іще раніш молодець устав.
Ой коли встав, три свічі зсукав,
При одній свічі ніжки обував,
При другій свічі личенько вмивав,
Перед ним батечко рушничок тримав;
При третій свічі коника сідлав.
Ой рано, рано кури запіли,
А ще раніш Івась устав,
Лучком забряжчав, братів побуджав.
Браття, вставайте, коней сідлайте...

А кінь у цього молодця чарівний, невиданий, розумний, навіть дорогу до походу сам вибирає:

...„Коника сідлав у сімсот попрут,
А в десятую — бай — золотую,
А в того коня срібні копита,
А в того коня шовковий хвостик.
А в того коня кілова грива —
Кілова грива коня покрила.
Срібні копита камінь лупають,
Срібло-злото розсипають,
Шовковий хвостик слід замітає.
Ой каже, коню, продам я тебе!
Як мене продаш, здогадаєшся:
Я виніс тебе з трьох-дев'ять земель!
В поле виїжджав, з конем розмовляв:

Ти, коню сивий, будь мі щасливий!
Будь мі щасливий на три дороги,
На три дороги та у три землі!

(Збірка Вагилевича).

4. Коляди ДРУЖИННО-КНЯЗІВСЬКОЇ ДОБИ — історичні.

Коляди КНЯЖО-ДРУЖИННІ пізніші й чіткіші. Тут є ватажок. Він має дружину, як військо, слуг. Він керує, ладить зброю й іде походом на одну-другу, третю землю, щоб здобути панування, славу, здобич... Військо його грізне, коні гримають копитами, як грім, меч блищить, як місяць, стріли пускає, як дрібен дощик... Від війська аж землі важко... Він завойовує, підкоряє, велику здобич забирає — худобу, гроші, сукна... Але дають йому здебільшого такі дарунки: „мису червінців”, зброю, коня, але найдоржчим для нього буває „панна в наряді” чи „гречная панна”...

...„Ой, славен, явен красний Володимирко.

А чим же ти та прославився?

Що ізвечора коня осідлав,

А вже к світові під Царівград став.

Ой, б'є, та й б'є на Царівгород.

Цар ся дивує, хто то воює.

А міщани ходять, все раду радять,

Що тому вояці за дари дати?!

Вивели йому коня в наряді;

Він коня то взяв, — не подякував, —

Не подякував, шапочки не зняв,

Шапочки не зняв, не поклонився,

Не поклонився й не покорився...

Ой, як б'є, та й б'є на Царівгород.

Цар ся дивує, хто то воює.

А міщани все раду радять,

Що тому вояці за дари дати?!...

Винесли йому полумисок злата;

Він золото узяв, — не подякував,

Не подякував, шапочки не зняв,
Не поклонився, не покоровився.
Ой, як б'є, та й б'є на Царівгород.
Цар ся дивує, хто то воює.
А міщани все ходять, все раду радять,
Що тому паняті за дари дати.
Вивели ж йому панну в коморі;
Він панну узяв та й подякував,
Подякував й шапочку зняв,
Шапочку зняв, ще й поклонився,
І поклонився, і покоровився..."

(Возняк. Істор. україн. літер. т. 1-й).

Друга подібна коляда княжої доби досить влучна, як ілюстрація, але значно наверхствована, має в собі назви міст, які незрівняно пізніше повстали, ніж сама коляда. Наприклад: у нижчеподаній коляді згадується м. Крем'янець, що в Іпатському літописі вперше згадується під 1226 роком, а коляда, за всіма ознаками, створена в X столітті:

...„Ой у Крем'янці та й на ярмарці
Славний коником грає...
Коником грає, військо збирає.
Як зібрав військо, аж землі тяжко..."

Далі подається, що цей князь йде походом у далеку країну, оточує Царівгород, цебто столицю Візантії:

Пускає стріли, пускає стріли
Та все на Царівгород,
Город ворожий, Царгород..."

У місті всі обняті жахом: не знають, що чинити, як рятуватися... І тому раду радять, щоб відкупитися:

Як стали в місті раду радити,
Раду радити, князя просити,
Князя просити дари прийняти,
Дари прийняти, помилувати..."

За кожним рядком іде оригінальний рефрен:

„Море-Дунаю, Дунаю-море,
Князю наш зоре, Дунаю!

Цю коляду, пригадую, колядували на Поділлі у Вінницькій повіті, здебільшого старші люди на родинних святкових гостинах.

Тут ми пізнаємо відзеркалення тих славних історичних походів наших князів Ігоря, Святослава, Володимира Великого на Корсунь, Володимира Ярославича на Царгород. Ми знаємо документально, що Візантія, як і інші держави, примушена була складати мирні умови (договори) з Київськими князями, українські князі не раз, і не один, робили походи на греків, щоб примусити їх підписати вигідні умови торгівлі й не чинити нашим купцям кривд, а разом, щоб примусити платити Русі-Україні данину... брали багату данину і поверталися з нею в Русь-Україну.

Часто візантійські імператори запрошували наших князів на допомогу, коли їм загрожувала внутрішня чи зовнішня небезпека.

Цікава кінцівка цієї коляди: тут не „гrecную панну” виводять князю, а дають золото, коней і зброю. Особливо князь вдовольняється зброєю:

...„Вивели йому коней сідланих.
Море-Дунаю, Дунаю-море
Князю наш зоре, Дунаю!

Він усміхнувся і подивився...
Море-Дунаю, Дунаю-море,
Князю наш зоре, Дунаю!

Винесли йому дорогу зброю...
Море-Дунаю, Дунаю-море,
Князю наш зоре, Дунаю!

Він подивився і привернувся (чи пригорнувся).
Море-Дунаю, Дунаю-море,
Князю наш зоре, Дунаю!

Він привернувся і помирився!
Рефрен:

У першій (попередній) коляді, коли початок змальовує загальні походи українських князів на греків чи інші країни, то кінець досить виразний. Тут показано політичні взаємини Володимира Великого з Візантією. І, напевно, цілковите замирення Володимира Великого прийшло через одруження його з Анною цесарівною. Усім нам відомо, що в середньовіччя, та й перед тим, мир та взагалі державні союзи забезпечувались родинними зв'язками-одруженням князів та їх дітей з членами державних родин. Живим прикладом для нас є київський князь Ярослав Мудрий — „Тесть Європи”. Забезпечивши родинні зв'язки з Візантією, Францією, Угорщиною, Польщею, норманами та іншими країнами, він забезпечив мир, а тому зміг широко розбудувати українську культуру, упорядкувати державні справи і так блискучо розбудувати самий Київ.

У другій коляді початок також загальний, а кінець більш конкретний: сам князь названий „Славний”. Здогадуємося, що це, певно, образ Святослава-Завойовника. Його повсякчасні і безперервні військові походи потребували коней, золота і зброї. А відомо нам, що дійсно Святослав з особливим зацікавленням і любов'ю прийняв був данину зброєю від греків.

Не менш цікавий тут рефрен:

Море-Дунаю, Дунаю-море,
Князю наш зоре, Дунаю...

Цей рефрен дуже багато промовляє з точки зору історичної дійсності. Перше, дійсно Святослав мріяв опанувати подунайські простори, а тим стати господарем Середземного моря, поширити свою торгівлю, збагатити свою культуру через ближче сполучення Русі з азійськими та африканськими висококультурними у той час країнами та європейськими культурними осередками, що були навколо Середземного моря. Ось саме в цій коляді виспівується вимірний Дунай.

5. ПІЗНЯ КНЯЖА ДОБА

Коляди пізньої княжої доби носили в більшості не загальний характер, а місцевий. У цих колядах вихвалені князі, їх походи, але ці походи вже не на Царгород, а на кошовиків-степовиків. Друга група коляд цього циклю нагадує про тодішнє повсякчасне небезпечне життя наших пращурів.

З цих коляд дійшли до нас окремі уривки. Зате збереглися добре коляди ПОЧАТКУ ХРИСТИЯНСТВА, вони то у той час і заступили коляди з тематикою про походи, князів, боротьбу внутрішню і зовнішню.

Уривки коляд з ПІЗНЬОЇ КНЯЖОЇ ДОБИ:

1-й уривок: . . . „Чи дома гречний панонько?
Нема го дома — у Судимору —
Судоньки судить, радоньки радить,
Як воювати, на врага стати.
Ой заказано й зараджено
Усім воїнам на війну іти.
Пану (ім'я) корогов нести.
А його ненька вельми старенька
Випроваджала та й научала:
„Ідь же, синочку, та й на війночку,
Наперед війська не видавайся,
Позаду війська не оставайся!”
Ой чи дома гей наш панонько?
Нема го дома. десь у садочку —
Десь у садочку, а в оріховім,
Ой струже-луже (гладить) дрібні стрілоньки.
Дрібні стрілоньки. ясні шабельки,
Бо ся збирає та на війноньку.
Татусьо вийшов — коника вивів,
Братенько вийшов — сидельце виніс,
Сестриця вийшла, — зброю винесла.
Хусточку дала, збоку прип'яла . . . і т. д.

2-й уривок: „Гойное паня — що він там діє?
Стружічко струже, огника кладе,
Золото топить, зброїцю злива, на слуги вола:
„Ой, слуги мої, котрі вірнії,
Коні сідлайте, зброї збирайте.
Тугії луки, острії мечі...

3-й уривок: „Чи спиш, чи чуєш, пане господарю?
Вияви ж личко на оконечко,
А з оконечка на подвірячко:
Твое подвіре орда забрала,
Татари взяли, в полон займили!
Ой і схопився, перехрестився,
Та крикнув же він на свої слуги:
„Служеньки мої, найвірнішіі,
Одні виведіть коня перського,
Другі винесіть меча острого,
Най я поїду, орду догоню,
Мое підвіре назад оберну,
Назад оберну, краще збудую.

„Ой, вставай, пане, бо наступає
Погана віра, турці й татарці!
— А сідлайте ж мі бахматого коня
І подайте мі — ей — булат-шаблю,
Ей булат-шаблю, копію в руки!
Ой виїхали в чистеє поле,
Скоро ся зняли — зараз ся стяли,
Аж їм конички попріпадали.
Бахматим конем всіх татар стоптав,
А булат-шаблев всіх турців зрубав,
А копійков славойки достав...

(Із збірки Гнатюка).

4-й уривок: ... „Сів на коника, як вітрець линув,
Бай задне військо став здоганяти,
Як іздогонив, конем потоптав,
Середне військо мечем постинав,

Передне військо вогнем попалив,
Своє подвіре назад відобрав...

(М. Грушевський. Іст. укр. літер., I т.).

Ці коляди мають цілком войовничо-оборонний зміст. Тут „пан” — місцевий володар чи князь Русі-України увесь час напоготові — ось-ось може наскочити ворог-кочовик. З наказу пана чи князя готується зброя, вишколюється княже-державне військо-дружина, а у пана слуги... У колядах подано малюнки: ось наїхала орда, забрала людей, частково побила, добро зграбувала, майно-двір спалила... Відвагою і завзяттям надхненні князь і військо, також пан і слуги — наздоганяють орду, розбивають її, вертають своє добро, з славою і честю повертаються назад... Їх урочисто зустрічають, шанують, вихваляють, складають на честь їх лісні-коляди... Поляглих оспівують, як героїв, оборонців рідного краю. А який героїчний образ матері!? Вона виряджає сина з честю боронити свою вітчизну!

Отже, у цих колядах основні образи: орда (турецька, татарська, польська, та певно, і попередні злилися — печенізькі, половецькі та й міжусобні); князь та пан, військо хоробре, вірні слуги, коні, зброя, двір — вітчизна, добро, родина... Гіперболічно показана сама боротьба, як і гіперболізовані риси войовничости та завзяття вояків... Коляди цього типу пройняті надзвичайною динамікою, патріотизмом, любов'ю до свого народу, жертвенністю в ім'я вітчизни й неймовірною ненавистю до ворога...

Молодь тих часів характеризується в коляді, як завзята, надхнена войовничим духом, жадаюча лицарства, „ума набратися у світі”. Характерним прикладом буде коляда з часів литовських:

...„Павлечко коника сідлає,
Павлечко з дворика з'їжджає;
Павлечка батенько питає:
— „Що ти, сину, гадаєш?
Нащо коня сідлаєш?
Куди з двора з'їжджаєш, синочку мій?”
— Таточку мій!

Що тобі до сього?
Осідлаю коня вороного
Та поїду до царя
Добиватись лицарства;
Хоч лицарства не доб'юсь.
Так я ума наберусь,
Таточку мій!

(М. Возняк. Іст. укр. літер., т. I.).

Чимало коляд цієї доби перейшли в інші жанри народної творчості, зокрема в цикл історичних пісень.

6. КОЛЯДИ ПОЧАТКІВ ХРИСТІЯНСТВА

Ці коляди створюються, починаючи з часів Володимира Великого. Перші християни-українці не могли одразу сприйняти велику ідею Христа і тому утотожнювали деякі релігійні поняття чи зливали нове із старим. Християнська церква в Україні вживала всіх зусиль вижити „бесовські навети”, „богомерзкія песни і гульбища”... Духовні особи вбачали в колядах і українських традиційних святкуваннях, та взагалі у тодішньому фолкльорі, „грішні справи”... Але ніхто неспроможний був вижити те, що є глибокою нашою культурою, що створено віками і є відображенням нашої історії, нашого життя і відповідає нашій психіці... Тому на початках окремим святом християнської церкви були доручені окремі галузі й життя і опікунства. Св. Ілля заступив Паликопу (Перуна), бога грому; св. Власій заступив скотьюго бога худоби Велеса і т. д. Це дуже гарно вплинуло і сприяло бодай зовнішньому сприйняттю християнства. Ясно, це проходили десятки років в Україні. (Понад 50 років пройшло, покіль утвердилось християнство в Україні,—а на півночі, нинішня Московщина—іще через 200 років замордували св. Кукшу, який пішов туди проповідувати християнство. Отже, на півночі християнство прищепилося через сотки літ).

Отож, в ті часи існують попередні коляди, що вихва-

ляють надприродні та природні сили, але починають навер-
стовуватися новою ідеологією, головне, у формі. Подаю
приклад такої коляди:

...„Ой чи є, чи нема господар дома?

Рефрен:

Славен ти є, славен єси,
Славен Господь Бог на небеси!

(Повторюється за кожним рядком).

Ой нема, нема — в темному гаю камінь лупаю,
Камінь лупаю, церкву будую...
З трьома банями, з трьома окнами.
Перше віконце — ясне сонце...
Друге віконце — місяць ясенький,
Третє віконце — дощик дрібненький.
— Сонечко ясне, на що ти здібне?
— Бо як я зйду в неділю рано,
То буду гріти малії діти,
То зрадуються малії діти,
Діти маленькі, дідки старенькі. .
— Місяцю ясний, на що ти здібний?
— Ой як я зйду вночі-півночі,
То зрадується гість у дорозі.
— Дощику дрібний, на що ти здібний?
— Ой як я піду три фази в маю,
То зрадується жито-пшениця,
Жито-пшениця, всяка пашниця!

(Коляда записана на Поділлі в с. Якушинцях, від Ярини
Харчучки.)

Як бачимо, це та коляда, яку подано в розділі II. у циклі
„Світоглядних коляд” про 3-х гостоньків. Але тут уже чіткі
наверсткування християнської доби, хоч світогляд цілком ані-
містичний. Тут також три гостоньки, але господар уже в
„темному гаю” церкву будує у три віконця — тут і Св. Трой-
ця тут і три попередніх гостоньки, і „Славен Господь Бог
на небеси”.

7. ПЕРІОД ДОВІР'Я — ДУАЛІЗМ

У другому варіанті іще яніше віддзеркалено злиття трьох гостоньків анімістичного світогляду з трьома гостоньками християнського світогляду:

...„Перший гостонько — ясне сонечко,
Ясне сонечко — сам Господь-Христос!
Другий гостонько — ясна зірниця,
Ясна зірниця — Пресвята Діва!
Третій гостонько — ясен-красен місячик,
Ясен-красен місячик — то Святий Петро-Павло...

Це наверстування змінило навіть розмір коляди, але „гостоньки” цілком поєднані. Відповідно цьому і промовляють ці гостоньки: перший зійде „освітить і пригріє”; другий „пригорне й допоможе”; третій — „візьмем ключі пекельні, пустим душі спасенні”... Цей варіант пізніше увійшов у апокрифічні псалми.

Варто іще зупинитися на попередній коляді „Три віконця”. Вислів: „У темному гаю камінь лупаю” — не є так простий, як здавалося б. Той період-перехід від однієї віри до другої, дійсно був „темним гаєм” — важкою проблемою мислення. Трудно було розібратися нашим пращурам, чим нова віра краще старої... Тому вислів, спогаданий вище, є цілком алегоричний. Друге, у цій коляді вже нема вислову: „Чим ся радуеш?” Замість цього вже питання:

„Сонечко ясне, на що ти здібне?
Місяцю ясний, на що ти здібний?
Дошику дрібний, на що ти здібний?

Тут для впевнення і порівняння з новим Богом, запитує, „на що здібний?”, — чи краще старий бог зробить, чи новий?... У цій коляді, як пізніший вже нема вислову: „зелу”, а є „жито-пшениця, всяка пашниця”. Рефрен тут, як і в попередніх „трьох гостоньках” — анімістичний, магичний, але вже зовнішня форма, яка пізніше набрала і змісту, — не „Дажьбоже”, а „Дай, Боже!”

Наші пращури в перший, ранній, період християнства,

лише назву бога змінили — з ясного сонечка на Христа Бога, Божу Матір та апостолів, головне, Петра-Павла, яких утотожнювали в одній особі, а разом і у двох... І цей Бог-Христос, і Божа Мати, і Петро-Павло сидять у господаря у свята у хаті, за столиком; у полі працюють разом з господарем, разом з ним переживають:

...„Ой у полі плужок оре!
Щедрий вечір, добрий вечір.
Добрим людям на цей вечір.

(Цей рефрен повторюється за кожним рядком).

За тим плужком Господь ходить,
Святий Петро поганяє (помагає),
Божа Мати їсти носить...
Їсти носить, Сина просить:
„Ори, Синку, цюю нивку,
Та й посіємо пшеничку...

Надзвичайно гарний, багатий, художній, змістовний і емоціональний малюнок. Але тут, крім зовнішньої, форми, — є ще глибокий зміст: тут цілком поєднано анімістичний світогляд з християнським у формі алегоричній. Бог Всюди-суций, освячує працю, благословляє її; Мати Божа, просить Сина — вона є заступницею перед Богом за людей... Можна розуміти „Ори нивку... посіємо пшеничку”... як посіємо істини християнства... Рефрен, як бачимо, залишився цілком попередній, анімістичний.

Друга відповідна шедрівка, де дії перенесені з старих уявних богів та з людини на Божу Матір:

...„Ой на річці, на Ордані,
Щедрий вечір, святий вечір!
(Рефрен повторюється за кожним рядком).

Там Марія (в розумінні Матір Божа) біль білила,
Біль білила, хустку шила... і т. д.

І тут Божа Мати, як дбайлива господиня, білить „біль-цю” для ткання хусток. Рефрен тут прибрав слово „святий вечір!”

Отже, коляди-щедрівки раннього періоду християнства носять характер і двовір'я: старих уявлень про надприродні і природні сили, що прихильні до людини, допомагають їй, і які людина може прихилити на добро собі, чаклує словом та матірніми діями, — забути, відкинути не може, а разом сприймає і нового доброго Бога, що допомагає людині... Трудно, ба навіть неможливо було враз сприйняти новий світогляд, нову віру... Тому людина напочатках і поєднує ці сили: шанує і стару віру, шанує і нову. Процес сприйняття нового християнського світогляду проходить в Україні-Русі дуже повільно. Про Христа, Божу Матір, Апостолів, народня уява, на основі біблійних сказань, створює, так звані апокрифічні коляди та пісні. Перші християни-українці часто плутали і Христа, і Божу Матір, і Апостолів. У них не могло бути чіткого уявлення. Приведу два-три приклади апокрифічних коляд.

8. АПОКРИФІЧНІ КОЛЯДИ-ЩЕДРІВКИ

...„Ой на річці, на Ордані

Рефрен: Щедрий вечір, святий вечір! (Повторюється).

Там Сус Христос виринає...

„Візьміть мене на рученьки,

Занесіть мене до церковці”...

Суса Христа взяли на рученьки.

Та понесли до церковці.

Сами ся двері отворили,

Сами ся свічі засвітили,

Всі ся святі посходили.

Всі ся святі посходили,

Стали раду радувати:

Яке Тому Дитяті ім'я дати.

Даймо Йому ім'я Святий Петро.

Божа Мати не злюбила,

Від престолу відступила...

Даймо Йому ім'я Святий Павло.

Божа мати не злюбила.

Від престолу відступила...
Даймо Йому ім'я Ісус Христос!
Божа Мати возлюбила,
До престолу приступила...

Рефрен: Щедрий вечір, святий вечір!

Ці апокрифічні коляди на релігійному тлі показують нам, як у ранній добі християнства уявляли наші пращури образи Христа, Пресвятої Діви, Апостолів. Вони часто плутали згадані образи, неясно уявляли, часто були певні, що св. Петро та Павло прийшли раніш Христа... Що з народженням Христа вже були церкви, християнські престולי. Найбільшою популярністю з усіх апостолів користувалися св. Петро і Павло. Вони навіть „мали ключі пекельні і могли випускати душі спасенні"... Вони „розрішали на весні землю на рослинність"... Мали ключі від раю і знали кого туди впускати, а кого ні... Коли душі померлих приходять до раю, то двері їм відчиняють тільки згадані апостоли — інколи Петро, інколи Павло... В апокрифічних колядах повсякчасно зустрічаємо анахронізми, чого не помічали і не знали їх творці...

Друга містеріяльна апокрифічна коляда — це як жиди шукають Христа-Дитя, щоб убити, а Мати Божа мудро відводить ворогів Христа, врятовує Боже Дитятко:

— „Пресвята Діва, де Христа діла?

Рефрен: Славен Ти є, славен еси,
Славен Господь Бог на небеси.

(Рефрен повторюється за кожним рядком).

— Занесла Христа в темні ліси!

Пішла жидова ліси рубати,

Ліси рубати, Христа шукати.

Ліси зрубала, Христа не знайшла.

— „Пресвята Діва, де Христа діла?

— Занесла Христа в шовкові трави!

Пішла жидова трави косити,

Трави косити, Христа шукати.

Трави скосила, Христа не знайшла.

— „Пресвята Діва, де Христа діла?

— Занесла Христа в глибокі скали!
 Пішла жидова скали лупати,
 Скали лупати, Христа шукати.
 Скали злупала, Христа не знайшла.
 — „Пресвята Діва, де Христа діла?
 — Занесла Христа в глибокі води!
 Пішла жидова води спускати,
 Води спускати, Христа шукати...
 Води спустила, Христа не знайшла.
 — „Пресвята Діва, де Христа діла?
 — Занесла Христа аж на небеса!
 Рефрен: Славен Ти є, славен еси,
 Славен Господь Бог на небеси!

У цій же коляді подано високий образ Матері, її любов до Сина, до Христа, її материнське чуття — відводить ворогів, врятовує Сина... Разом подано фантастичний образ „жидови”, як ворога християнства, що всіма засобами намагається убити Христа, припинити розвиток християнства, але це „жидові” не щастило.

У цій же коляді подано лагідність українського духу, доброту душі: тут зовсім нема злоби та ненависти збоку християн-українців. Хитрощами врятовують Христа і цим вдоволені.

Романтичність, анімістичний світогляд цілком просякають апокрифічні коляди-щедрівки. Уся природа, усі сили надприродні допомагають Пресвятій Діві і Христу та роблять перешкоди Іродові та „жидові”.

Божа Мати, як мати, вона терпить наругу, поневіряння, тікає аж до Єгипту, завжди має страх, що вороги можуть знищити Христа... Але вона віддає всі свої сили, всю свою материнську любов і таки врятовує Христа-Сина на радість усього людства:

Хоч

„Ірод проклятий військо розсилає,
 Цар на осляті в Єгипет вступає...

В апокрифічних, як каже Возняк, „наївного типу”, колядах нема вже ані господарських, ані інших мотивів,

крім релігійно-казкового. Тут нема побажань, нема славлення, за винятком того, що є в рефрені. Але старий дух-анімістичний світогляд цілком просякає коляди цього типу.

Отже, велика ідея Світа-Сонця — Христа сприймається нашими предками на фоні старої віри — витворюється ДВОВІР'Я.

Це не визначає, що в цей період не було інших коляд. Усі коляди попередні, з наверсткуванням християнським і без наверсткування у ті часи переважали, бо апокрифічні коляди, хоч і з'явилися тоді, але не були поширені.

9. БІБЛІНІ КОЛЯДИ

Зважаючи на те, що християнська церква не прийняла апокрифів взагалі, не могла вона прийняти й апокрифічних коляд. Запекла боротьба з „поганськими” колядами-щедрівками провадилась і збоку Християнської Церкви і, ще сильніше, збоку московської адміністрації пізніше. Перемогти вікові традиції, як подавав я попереду, плід тисячолітньої культури—ніхто неспроможний... Отже, Християнська Церква вирішила висунути свої коляди, цілком релігійного змісту, і цими колядами витиснути старі. Щодо „Багатої Куті”, „Щедрого Вечора”, „Голодної Куті” — вклинити в ці звичаї іншу символіку, глибший християнський зміст. Отже, в кінці XVIII і на початку XIX стор. з'являються коляди „Богогласника”, створені духовними отцями. Ці коляди не є народня творчість. Всіма засобами духовенство намагається просунути ці коляди в маси, якомога ширше їх популяризувати. Але знову таки, витискаючи апокрифічні коляди, мимоволі внесли в коляди „Богогласника” елементи апокрифізму. Акад. М. Возняк називає частину коляд з „Богогласника” „наївними”. До таких коляд М. Возняк відносить: „Дивная новина”, „Предвічний родився пред літі”, „Нова радість світу ся з'явила”, Нова радість стала, яка не бувала”, „Небо і земля нині торжествуют” і ряд других.

Ці коляди, поруч старих, мали на початках успіх. Вони складені досить просто, тон співу найпростіший, але евангельська основа, глибока емоціональність, високі моральні

та релігійні мотиви, досить захоплююча динаміка — все це прихилило релігійні маси. Крім цього, заохочення церковних дяків та релігійних громад ходити на Різдво по хатах — сприяло прищепленню коляд „Богогласника”.

Для зразка приводжу дві коляди цього типу:

... „Дивная новина: нині Діва Сина
Породила в Віфліємі Марія єдина!
Не в царській палаті, но межі бидляти,
Во пустині, во яскині, а треба всім знати:
Що то Божа їста Марія Пречиста
І роджає і питає Його, як Невіста.
На руках тримає і Єму співає,
Всемогушим Створителем Його називає.
Мовить: „Люляй, Сину, будь зо мною вину,
Коли Ти мя Собі взяв есь за Матір єдину!
О необименний! О недостиженний!
Спи ж Ти довго, рости скоро, Младенче блаженний!
Я в Тобі надію, Любимий, імію:
Де сам будеш, мене возьмеш, Ти мій Добродію!
Скажи, Правосуде, де хто з вірних буде?
Най зі мною пред Тобою стануть всії люди.
Тобі ся молити і Тебе просити,
Щобись дав нам в Твоім царстві во віків жити!

У цій коляді прихилиє основні трудящі маси те, що Христос родився серед бідноти, в бідних обставинах, в шопі-хліві, на сні; вийшов з бідної родини, є, так мовити, репрезентант гноблених, страждущих... Про це мусять усі знати. Друге, досить реалістично подана глибока любов Матері до свого дитяти: вона Йому співає, на руках тримає; велика гордість у душі, що вона є „МАТИ”, вона має на свого Сина надію, називає Його найкращими, найвищими, найславнішими іменами; просить „Правосуда”-Бога, щоб учинив її волю, щоб дав змогу їй жити з Сином во віки і віки...

Коляда „Небо і земля нині торжествують” — вже наближається до коляд хвальних попередніх типів. Головний мотив цієї коляди: хвала Родженому — все радіє, все тішиться, все співає Новородженому: і ангели, і пастирі, і тріє

царіє, і в „темностях земних сонце засвітило”... Мотив коляди „Небо і земля” — це мотив безмежної радості...

Коляда „Нова радість стала, яка не бувала” має мотив попередньої, але тут уже значне наближення до коляд з анімістичним світоглядом: безмежна хвала Богові, але разом і взивання-мольба до Бога дати добробут господареві, якому колядують:

...„Просимо Тя, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сему господарю! і т. д.

У попередніх колядах злегка лише відчуваються догматичні елементи. Цілком відсутні політичні мотиви та господарські, національні; коляди лише пов'язані з попередніми мотивами „хвальності”.

Глибша своїм змістом коляда, що вказує велику ідею Христа — це, майже, найстарша коляда: „Бог Предвічний родився пред літи”:

„Предвічний родився пред літи,
Хотяще землю просвітити:
2. Щоб нас із тьми ізвести,
І до світла привести,
Заблудших!

Нове Він літо починає,
Новий Цар царят побіджає,
2. Убого ся народив,
Багатого засмутив
Ірода!

Як Сина породила Панна,
Падає в Єфесі Діяна,
2. Пізнай Бога, храмино,
Веселися, дружино
Христова!

Привикай, Діво, повивати,
Не престань, Старче, пильнувати,
2. Створителя свого,
Знають Царя нашого
Бидлята!

Повнота місячна била,
Як Діва Сина породила,
2. Цілую ніч світити,
Волю Його повнити
Мусила!

А звізда спонукала цари
Спішити к вертепу со дари;
2. Витали пастиріє,
Потім прийшли царіє,
К Царю всіх!

Ірода лжива оставили;
Іншим ся путем возвратили,
2. Радуються неложно,
Що ходили непрожно
В дорогу!

Ірод з того засмутився,
Що Христос Господь народився;
2. Казав Його шукати,
По всій землі питати
Для зради!

Іродіяни всі смутяться,
В Єгипті боввани крушаться!
2. Ангел во сні казує,
Що ся Ірод готує
На Христа!

Пойми же, Йосифе, Панну,
В Єгипет твори стезю странну,
2. Даже вразі погинуть,
Кончину восприймуть,
Буди там!

Іроду не уподобімся,
Вірнії Христу поклонімся,
2. Щоб нас з гріхів заховав,
Свое царство дарував
Навіки!

Ця коляда вважається одною з старших цього циклю. Тут догматичні мотиви значно глибші, виразніші. У коляді співається вже ідея приходу Христа у світ — врятувати „заблудших”, вивести людство із тьми; тут цілковите розуміння, що з ученням Христа приходить нова доба, нова ідея: ця ідея переможе-„побідить” старий рабовласницький розпусний світ... разом і те, що християнство переможе поганські релігії — „Падає в Ефесі Діяна”. „В Єгипті боввани крушаться” — приходить у світ нова ідея... Поруч з цим подаються і духовні мотиви та величання. Основні образи: Дитятко-Христос, Божа Мати, Йосиф, пастирі, царі, Ірод, ангели, „боввани в Ефесі та Єгипті”, місячна ніч і т. д.

Ця коляда була улюбленою колядою в Галичині; та й на Наддніпрянщині, а тому має чимало варіантів, нашарувань і змін.

Коляда „Не плач, Рахіле” — стара коляда, певно XVII сторіччя, є цілком драматична і пов’язана з Вертепом”.

10. РЕЛІГІЙНО-НАЦІОНАЛЬНІ МОТИВИ

Але зчасом українська людність не вдовольняється лише євангельськими мотивами в колядах, хочеться відчувати і своє національне життя, як у всій народній творчості. І коляди релігійного змісту починають прибирати національно-політичне забарвлення та господарсько-економічне. І зовнішня форма і внутрішній зміст у багатьох колядах відповідає психіці українського народу; Віфлеєм, до деякої міри, переноситься в українське село, в українське життя; і на фоні великих ідей Христа показано українське життя; прагнення народу до волі, до визволення; поети цих релігійних коляд уявляють віфлеємську подію у своїм світлі й розумінні, і досить широко націоналізують їх, що дуже часто переважає в них наше українське життя.

Приклад подібних коляд:

„Нині, Адаме, возвеселися!
Єво-Прамати, од сліз утрися!
Той, Котрого ви ожидали
І з тоскою так виглядали:

2. Нині з Діви предізбраний,
У Віфлеємі, малім домі,
Родився, явився!
Єму царі несуть дари,
Злото щиро, ливан, миро,
Од Восток рек Пророк!

Всі Патріярсі і всі Пророци,
Лик Бого-Отець, з ним отроци,
Торжествуйте — купно весь світе!
Ти уступай, ветхій Завіте!

2. Новий з неба, Єго треба
Було давно, нині явно
Настає, Бог дає,
Як з Ємпіру в радість міру
Отець Сина нам єдина
Низпослав, дарував!

„Витай малое, витай Дитятко!
Златорунное з неба ягнятко!”
Пастиріє так повідали,
Яко со дари Його витали;

2. Кладуть булку і гомулку,
А до того масла много,
І ягня перед Дитя!
Потім грали во цимбали (кимвали)
Во свиріли і сопілки,
Співали, плясали.

У цій коляді, уривки якої я подав, яскраво подано, що дія начебто перенесена в Україну; приходять до Новонародженого, заповідженого пророками, Христа не царі, а українські пастухи-„пастирі” з щирим серцем, розумінням, вірою і надією... Приносять вони від своїх „плодів земних”, що мають, чим багаті, що є найкраще: булку, масло і ягня... Як вияв радости, вони пролагують Божому Дитяті своє мистецтво: грають, співають і танцюють... Щирість, добросердечність, мистецтво — закладене в душі нашого народа. Це тут неприховано й досить вдало змальовано; крім цього,

показано й наше багатство, і сільсько-господарський характер нашої України.

Другою колядою, що виявляє нашу психіку, наше мислення, щирість і сердечність це „Цвіт мисленний народився”:

Цвіт мисленний днесь ся родить!
Бог од небес к нам приходить,
2. Которого Лелія,
Пречистая Марія
Нам рождаєт і питаєт
Сосци своїми, вельми драгими,
Во пустині, во яскіні
Преславно нині.

Ангельськія небес Сили
Тайни сії удивили:
Тому ся покланяють
І согласно співають:
„Славу Богу, по примногу,
Мир просвітившу, благоволившу
Жити гоїно, і пристійно, богобійно,
Людям спокійно”.

Пастиріє там приспіли,
Бога во плоті як узріли;
2. Яко Творця витають,
Честь від серця віддають:
„Прийми віру за офіру,
Преблагий Боже, більш не може
Пастир дати з бідной хати,
Крім ягняти”.

Тож к вертепу всі спішімо,
З анголами прославімо
Явленна, воплощенна,
Од Марії рожденна
Бога в плоті, межи скоти,
Видіння нині в яслах на сіні,
Бо од віка чоловіка
Любить Владика...

І тут характерно подано і підкреслено, що Господь з'явився „во яскині”, в бідності й вийшов з бідняцьких кол людства... Він прийшов і бідних зробити людьми; він заповідає жити — „гойно, і пристійно, богобійно, людям спокійно”... „Тріє царіє” — в Україні пастухи, вони ушасливилися вперше „узріти Бога”... Їх жертва найвища — честь, віра і ягнятко... перевищує ті „драгі дари” царів.

В інших колядах ми вже відчуваємо політичні мотиви, благання Новонародженого Бога „дати волю і долю Україні”:

...„Глянь оком щирим, о, Божий Сину,
На нашу землю, на Україну...
Зішли їй з неба дар привеликий,
Щоб тя славили во вічні віки...

Інша коляда кінчиться так: („Нова радість стала”)

Даруй долю, даруй волю
Нашій Неньці-Україні...

Ще в одній подається надія на визволення, на волю в таких словах:

...„Ой на Україні
Зорі засвітили...

Пізніше, у ХІХ стол. в далеких глухих селах витворюються нові коляди-щедрівки, що носять цілком національний характер, селянську простоту вислову, незіпсуту душу селянина, його добре серце, його найщиріше бажання прислужитися Новонародженому Христу; його безкорисність — лише хвала та бажання дати жертву. Щедрівка — це музичний твір — твір слави і відданости Богові:

ВО ВІФЛІЕМІ, ВО ЮДЕІ

„Во Віфліємі, во Юдеї,
Гей нам, нам;
Народився, воплотився
Господь сам!
На сіночку в жолобочку,
Гей, нам, нам;

Дитя гоже — Милій Боже --
Господь сам.
Сіно тое дороге,
Гей, нам, нам;
На нім лежить без одежі
Господь сам!
Одежі для Дитини
Принесім
До той шопки, та під шопку
Постелім!
Садукеї, Фарисеї,
Чи спите?
У порога Дитя Бога
Чи зрите?
О, Іроде, грішний жиде,
Ти пропав;
Ти вже менший, нам Цар інший
Днесь настав!
Ідуть царі, несуть дари
Із восток;
Народжений, воплощений
Бог-Отрок!
А ти, Федьку, бери редьку,
Яблук кіш;
Ну ж в дорогу! Неси Богу,
Сам не з'їдж!
Ти, Андрушку, неси гуску,
Гриць качку;
Маленькому, слабенькому
Робачку!
Ти, Пилипе, встань з-під липи,
Гей чуй же!
Розпостися, розгостися,
Ликуй же!
А ти, Ююку, бери курку,
Ячко;
Най тішитися, веселиться
Сердечко!

А ти, Костик, возь за хвостик
Петрушки!
Тра Дитяті-Соколяті
До юшки!
Ти, Михалку, бери палку
В дорогу!
Супостати можуть стати
Ко Богу!
Якби які посіпаки
З'явились,
Ми б за Того Маленького
Всі бились!
А що старець за олтарець
Дістане;
Берить скрипки нові з липки
Краяни!
І цимбалки-перепалки
Озвуться;
А з скляннички коляднички
Нап'ються!
Як нап'ємось, так озвемось:
Гей нам, нам!
Народився, воплотився
Господь сам!

У цій, здається жартівливій, шедрівці-коляді ми пізнаємо господарський характер країни—чим вона багата, добре серце українського народу; його втіха, що Христос народився не в царських палатах, а серед бідного трудящого народу, серед господарства його, не на перинах, а на тому сіні, на якому сплять, відпочивають, народжуються і вмирають бідаки; тут же виразно бачимо розуміння, що настав інший світ, що старий світ з його царями — ідеологами людської неволі, рабства та неправди — відійшов, а на його місце приходить НОВИЙ, до цього часу нечуваний світ СОНЦЯ-ПРАВДИ, волі, рівності людей перед Богом!

Ця коляда-шедрівка, напевно, витвір вертепу, можливо ранніх часів XVIII сторіччя.

Славен Ти є, славен еси,
Славен Господь-Бог на небеси!

III. „МАЛАНКИ” — передодні Нового Року

„Ой, за лісом, за лісочком
Сіно косить Василечко...
Щедрий вечір, добрий вечір...”

До складу „Соняшного кола”, зимового циклю свят, входило свято „Щедрого Бога”, що пізніше прибрало назву „Маланки”, „Щедрівки”.

З новорічних свят — „Маланки-Щедрівки” та з „Василя” ми пізнаємо дуже стародавні дохристиянські вірування з притаманними анімістичному світоглядові магічними діями та словесним чаклуванням. Яку назву мали ці новорічні святкування наших пращурів, на жаль, ми докладно не знаємо — це не збереглося; але — судячи за змістом рефрена — „Щедрий вечір” — певно у передхристиянські часи нинішнє свято „Маланки” й носило цю назву — „Щедрого”. Характерно те, що новорічні свята мають у собі ознаки (елементи) та зміст цілорічних свят зими, весни, літа та осені. З логічних міркувань — це є послідовно, бо новорічні чаклування-моління — це чаклування на весь рік.

У давнину — це було величне релігійне й громадське свято. У часах похристиянських Новий Рік не є релігійним святом. Але Богослужба на Новий Рік відмінна й присвячується св. Василю. Православна Церква має свій Новий Рік, 14 вересня н. ст.

Новорічні святкування XVII-XVIII-XIX в. в. у різних місцевостях України мали свої особливості, незначні відмінності. У цій короткій розвідці я зупинюся на звичаях, що були прийняті в західних та центральних областях України.

З „Маланками” закінчувалися „Святі вечори” (від 24 по 31 грудня). Ті Святі вечори були призначені для коляд і для взаємного відвідування родичів, сусідів та знайомих. У ті вечори нічого не можна було робити в господарстві й усюди панував святочний настрій. Лише обов’язковим був догляд за худобою. Від 24 грудня до ранку 1 січня не

вимітали й не виносили „дідуха”, яким була встелена долівка в хаті. Долівка й стіл **знаменували ниву**, густо вкриту житом-пшеницею та луги, порослі буйними травами. Щедрий бог урожаю мусів бачити прообраз „повної й щасливої” ниви й у Новому Році подати такий самий урожай.

Але зупинимось на „**Щедрому вечорі**” — на „**Маланках**”.

За віруванням наших далеких пращурів у ніч напередодні Новому Року Щедрий бог сходить з неба на селянську ниву, у селянську хату, в господарство, до худібки. Його зустрічають у хатах дід-Ладо та духи померлих, що прийшли з поля й лугів і є у цей час у дідухові-снопові, на столі у сіні й на долівці у сіні-соломі. Цей Щедрий бог усе бачить, усе чує, усе знає, але його бачать лише Ладо та інші духи померлих та ще худоба, бо Багата Кутя була присвячена богу-сонцю та духам Ладам, головне, як подяка за минулий урожай.

У цей вечір прощають коляду й цей вечір уже не святий, а **щедрий вечір**.

Увесь день на „Маланки” господар пореє надворі, дає всьому лад: обходить худібку — чистить хлівки, стайні, обори, підстелює свіжу солому (в окремих місцевостях підстелюють сіно під Новий рік); згреблом та щіткою вичісує коней, корів, накладає „дозволу” у ясла відбірного пахучого сіна, збільшує коням та вівцям обрік, напуває... Далі прибирає подвір'я, клуню, шопу з сіном, дровітню, возовню, погрібники, повітки, комори, пасішницьке, навідує стебник. У цю ніч, іще звечора, зійде з неба „Щедрий бог”, усе розгляне, розмовлятиме з худобою. Він питає:

— Чи добре годує господар?

— Чи доглядає свою худібку, чи чисто тримає, м'яко стелить, вчасно напуває?

— Чи не б'є? Чи дає відпочинок?

І коли худібка відповість, що добре, то й господареві буде добре вестися у Новому Році.

Акад. М. Грушевський подає таке:

„У гуцулів господар або господиня в чоловічій шапці, виходить з хлібом до води, окунає тричі хліб у воді,

промовляючи: „Не купався хліб у воді, але я в здоров'ю й силі”. Набираючи води до коновки, наказує: „Не беру воду, але мед і вино”. Прийшовши з тим до хати, покладає хліб на голову домашнім, наказуючи: „Аби́сьте були такі величні, як Василь величний”. У коновку до води кидає кілька монет і тою водою вранці на Новий Рік усі вмиваються по старшині. Це приносить щастя до грошей на цілий рік...” (Іст. укр. літ., т. I-й, стор. 163.).

Господиня, лише „мине з полудня”, починає готуватись до „Щедрої вечері.” У неї чистенько вже побілено, підведена піч, приготовано чисту білизну для всіх членів родини, напекла вона вже книшів, колачів, книшиків і паялиць. Сьогодні мусить бути справді щедра вечерея, скромні різноманітні й смачні страви. Стандарту страв, як на „Багатий вечір” тепер нема, нема обов'язкових страв. Але здебільшого готують м'ясні та мучні страви: квасок, печеню, ковбаси, кишку, млинці, вареники тощо. Млинці є обов'язкові. Старі бабусі з'ясовували: щоб сонечко так землю припікало, як вогонь млинці, і щоб на весні й улітку все так росло, як тісто на млинці (на дріжджах).

Особливо шанують піч на „Маланки”, зокрема у гуцулів. На Гуцульщині записано таке сказання про цю піч: „...„Цілий рік вона робить службу, а на Василя іде в танець, вона ся віддає”... .

Тому то піч на „Маланки” мусить бути чисто вимашена, „щоб не кляла, що не вимашена”. Ніхто у цю ніч не спить на печі, не сидить, нічого на неї не кладуть, бо „тяжко їй танцювати”... „Нехай спочине”... „Василь з Маланкою приходять танцювати на печі — аби їм не перешкоджати”... На піч кладуть овес — „на коровай, так як у нас на весілля, і їй дається вівса, як ся віддає”, „Аби мала чим коня годувати, бо вона їде в місто, на герць”.

Але починає смеркати. Уся родина вже в хаті. Одягають чисту білизну, моляться, курять ладаном, як і на Кутю. Застеляють лавки чистими рушниками й сідають вечеряти.

Урочисто споживають **Щедру** вечерю. За вечерею проходить лагідна розмова на господарчі теми з минулого ро-

ку. Господар наливає чарку горілки підіймає і, звернувшись до всіх за столом, промовляє:

— Дай, Боже, у цьому році нам усім щастя, здоров'я,— а звернувшись до снопа на покутті, — а померлим царство небесне.

Під час вечері на столі лежить книш, чи колач та горить воскова свіча, в інших місцях, як на Буковині — три свічі й три колачі...

Ще під час Щедрої вечері, коли не цілком смеркло — лунають голоси щедрівників-щебетунів, цебто дітей.

Діти юрбами біжать від хати й до хати. Ось почулося тупання дитячих ніг під вікнами.

— Чи защедрувати вам? — дзвенить дитячий голосок.

— Щедруйте!

Кому?

Діти щедрують лише дітям, зрідка господареві. Дитячі щедрівки цікаві своїм казковим гіперболічним змістом. Фігурують у щедрівці імена дітей, що їх почують з хати: Івась, Петруньо, Юрко, Маланя, Марійка, Ганнуся.

Могутньо й завзято дзвенять дитячі голоси:

Як то Івась пшениченьку жав,

Як Василько сіно косив,

Як Юрась коника сідлав,

Як Ганнуся косу-рису чесала,

Як Марічка воли пасла... і т. д.

За кожним рядком — приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір,

Добрим людям на здоров'я!

Вкінці діти колективно рецитують побажання господарю й господині на Новий Рік.

Характерним у більшості є те, що, коли колядувати ходять усі, то щедрують лише діти, дівчата й молодіці. Хоч у північній Буковині щедрують діти й парубки.

Крім цього на Наддніпрянщині щедрують лише на „Маланки”, а в Галичині та Буковині — на Водохрищі.

Дівчата та молодіці йдуть щедрувати після дітей, коли вже цілком смеркне.

Дівчата та молодичі, прийшовши під вікно, то лише питають:

— Чи защедрувати вам?

А вже самі знають кому. Насамперед щедрують неодруженому хлопцеві, чи дівчині на відданні. Коли таких нема, — щедрують господині, потім господареві, а потім дітям.

Мотиви щедрівок близькі до коляд, але цілком відсутні мотиви деміюргічно-космічні (про створення світу). Натомість переважають мотиви еротичні — про одруження, героїчні та оспівується праця.

Зміст хлоп'ячих і парубочих щедрівок: Як Павлусь (чи інше ім'я) пшеничку жав чи косив, як бриніла коса коло покоса, як приходили до нього і батенько, і матінка, і братенько, й сестричка — всі просили йти додому. Але він нікого не послухав, лише миленьку, що наостанку прийшла до нього. А чи: як Юрко (Івась, Андрій) коником грає, коником грає військо збирає, як ворога воює, як перемагає, як виводять йому коня в наряді, полумисок злата... Він на все не дивиться... Лише тоді „шапочку зняв, замирився, поклонився й звеселився”, коли вивели йому гречную панну — панну Марійку (чи Катрусю, Ганнусю...).

Зміст дівочих щедрівок:

Як Ганнуся (Настуня, Маруся...) косоньку чесала, князенка Петруня на весілля ждала...” А чи: Марійка, як яблунька, як тополя, як зоря. Мала червоне яблучко, хто не просив — не дала: ані батькові, ані матері, ані братіку, ані сестричці, а віддала лише миленькому... А чи: роботяща Настуня — „По воду йшла, як бджілка гула, — з водою йшла, як зірка сяла...”

Мотиви щедрівок господареві:

Пан господар, ясне сонечко, живе, звичайно, у золотій палаті, золоті зорі у нього на посазі, рогаті стада — на пасовиську... Він у багатстві... Сам Бог його благословить, а Матінка Божа у нього за столом сидить...”

У півн. Буковині є щедрівки т. зв. „Гейкання”, що виключно бажають господарю доброго приплоду худібки:
...Гей, гей!

Вийди, вийди, газдо з хати!
Гей, гей!
Маеш радість коло хати!
Гей, гей!
Ягнички ся покотили!
Гей, гей!
Коровки ся потелили!
Гей, гей!
Кобили ся пожеребили!
Гей, гей!

(Записана з уст І. Олексюка).

Мотиви щедрівок господині:

Багатство, достаток у хаті; лад, порядок; полотна тче, скатерті, рушники білить... Добрий урожай на городі... Діти слухняні... Вірність і любов до чоловіка.

Особливу категорію щедрівок складають мотиви взаємня невістки — свекра й свекрухи. Невістка входить у нову родину й на неї покладається вся важка робота. Ніхто їй не допомагає:

„А в печі окріп кипить,
А в хліві порося квичить,
А в колисці дитя пищить,
А в запічку воркун ворчить (свекор),
А на печі свекра гугонить,
А на полу голуб лежить...”

Образ господині: вірна дружина, люб'яча мати, роботяща, красива, ніжна, добра, порадниця... У неї „у світлиці сяє” (як і в колядах).

У Закарпатті й на Буковині є оригінальні щедрівки, які не відповідають розміру щедрівок взагалі (4x4). Приклад:

„Ой, ченчику-васильчику, (квіти),
Посію ж тебе у городчику,
Три рази на день поливатиму,
За русу-косу заплітатиму.
Виросла коса аж до пояса,
Ні розплести, ні розчесати,

Прийде ним ся приперезати.

— — — — —
Наша Маланка качура пасла,
Заким вечіря зоря не згасла.

А як вечіря зоря згасла,

Наша Маланка качура напасла...

(Записане в уст І. Олексюка).

Художні засоби щедрівок близькі до колядок. Пестливі епітети, імена, зменшені назви, ідеалізовані образи, високі ідеали жінки-дружини, жінки-господині, жінки-матері; господаря-дружини, батька. Образи й дії надзвичайно гіперболізовані, милозвучність, алітерація й асонанси знамениті. Порівняння надзвичайні: господині з зорею, господаря з сонцем, парубка-князенка з місяцем і т. д. Зміст щедрівок просякнений анімізмом, вірою у здійснення того, про що щедрується.

Рефрени одноманітні, але являють собою ту „силу слова”, в яку вірили наші пращури:

1. „Щедрий вечір, добрий вечір...”
2. „Щедрий вечір, добрий вечір на цей вечір...”
3. „Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на цей вечір...”

Поруч з щедрівками є чаклування-бажання, що не співається, а виголошується речитативом.

Невід'ємною частиною „Маланок-Щедрого вечора” — є гадання-чаклування та магичні дії. Гадання близькі до гадань Різдяних, Андрія чи Катерини, але є й особливості.

1. Чаклування печі, щоб добре пекла, варила й гріла.
2. Чаклування багатства-урожаю та приплоду:

а) Господиня накладає „гору” пирогів, чи кілька книшів один на другий.

Господар ховається за це й питає:

— Чи бачите мене, діти?

— Не бачимо, тату! (Потебня, Т. II, стор. 159).

— Дай же, Боже, щоб і на той рік не бачили.

Така ж церемонія проходить і з господинею.

3. Проф. Л. Білецький подає такі гадання-ворожіння на Маланки (під Новий Рік):

„Ніч перед Н. Роком — ніч ворожіння. Ходять по вулиці й питають у першого подорожнього ім'я й так одгадують ім'я нареченого або нареченої; лічать кілки, стовпи огорожі: коли кілок, стовп, високий і в корі, то такий буде й чоловік: високий та багатий; витягають соломку із стріхи — коли вона з колоском, особливо коли колосок із зерном, то й з достатком буде життя; насипають на купки жито й коло кожної купки ставлять воду в покришці і приносять півня й курок та дивляться, чия курка або півень, що почне робити: їсти, пити, співати, битись із іншими або ховатись — на підставі всього цього ворожать про свого судженого або суджену; загадують чи буде майбутній рік урожайний, неврожайний, дощовий чи сухий; до нової миски дають 9 ложок води й ставлять миску на сволок. Рано на Новий Рік міряють воду; коли вода прибула, то корови будуть давати більше молока, ніж у минулому році, коли вода убула — то менше” і т. д. (Д-р Л. Білецький. „Історія укр. літ.” т. I, стор. 60).

Крім цього гадають на квасолі, на макові, на тині, клоччі тощо.

З характерних дій у новорічну ніч треба відмітити „водіння кози”, переодягання та маскування, „подорожування Василя з Маланкою”. Але цей маскарад-лицедійство частіше провадиться на Новий Рік і рідше у ніч на „Маланки”, тому й подам цю обрядовість у наступному, IV розділі — „Новий рік”.

Треба згадати іще один обряд, що провадиться на „Маланки” — це „пряма борозна”. Хоч правда, і цей обряд провадиться лише в окремих місцевостях України на „Маланки”, а в більшості — на Новий Рік. Карнавал з „козою”, „конем” і „ведмедем” бере з собою плуга й на подвір'ї у господарів проводить „першу борозну”, а потім перший посів. Цей ритуал заворожує силу худоби (коней чи волів), вчасність і вдалість оранки та посіву.

Молоді молодичі та чоловіки, а у другій хаті дівчата-

щедрувальниці та колядники-хлопці, по щедрівці збираються, роблять складанку й святкують „латки”.

Ці вечори проходять дуже весело, з щедрівками, піснями, музиками, танцями та смачною вечерею. Саме під час цієї щедрої спільної вечері провадяться спільні гадання-ворожіння, здебільшого на еротичні теми.

На межі старого й нового року, близько 12-1-ої години молоді хлопці „крадуть” у селі в господарів легке горюче — соломку, кукурудзіння, очерет і на кожному кутку палять вогонь, скакають через нього — очищуються від злого, весело вітають вогнем-сонцем щедрого бога, Новий Рік!

Так кінчаються церемонії „Маланок-Щедрого вечора” напередодні Нового Року.

Багато сказань, легенд і вірувань пов'язано з новорічною ніччю. Пригадаю лише деякі.

1. У новорічну ніч перед першими півнями горять зачаровані гроші.

2. Відьми вилітають на кочергах на місяць — виганяють туди старий рік.

3. Потерчата переслідують своїх бабок-повитух, тому бабки-повитухи мусять у цю ніч бути з різкою.

4. Усі духи хати на чолі з Ладом збираються й радяться, бо з завтрішнім димом від дідуха — полетять у небо, а відтіля на ниву.

5. Усі духи ярів, лісів, скель і вод чатують на людину, святкують і танцюють до третіх півнів... Тому всім треба бути обережними.

6. Коли місячна ніч — то місяць розмовляє з сонцем і зірками, а сонце призначає кожній зірці новонароджену душу і т. д.

Не дивно, що створився цілий ритуал „Щедрого вечора-Маланок”, бо на закінчення року кожній людині хочеться заглянути у своє майбутнє, кожному потрібно проконтролювати себе, що зробив за минулий рік і що мусить зробити на майбутній.

Проф. П. Курінний у своїй розвідці „МАЛАНКА ДНІСТРОВАЯ”, „Авангард”, 1-2, 1955 р. стор. 12-17, Лондон-

Мюнхен, — подав дуже цікаві етнографічні матеріали за Ю. Федьковичем, в яких з'ясовує назви й зміст „МАЛАНКИ та ВАСИЛЯ”.

О. Ю. Федькович у своїй дуже цінній розвідці, під назвою: „Ти, місяцю, ти, королю, красна Маланка є з тобою. Тридцять дві пісні Маланочні і русальні руського народу. Во честь і славу Єму зібрав-зладив Ю. Федькович”, — подає спочатку звернення до української молоді, потім запис з уст старих людей.

Звернення:

„Для того, руські ви легені: шануйте й не цурайтесь давніх наших звичаїв! Шануйте їх так, як се у других чесних народів ведеться, а буде Вам слава, людям честь, по праотцях же Ваших хороша пам'ять. Се все оповідає наша меланочна коляда — **мабуть найкраща, котра по праотцях наших лишилась**”.

Проф. Курінний подає, що він дошукувався довго, відкіля пішли назви „Маланка” та „Василь” і знайшов відповідь у працях Федьковича, у згаданій вище розвідці. „Осип Федькович про все те добре розпитував людей, що не були відірвались від історичної традиції свого народу”, — каже П. Курінний.

Ось що оповідали люди О. Ю. Федьковичеві:

„До пізнання віри Христової наші люди вірили у Прабога-Вседержителя. Мав він чотири сини й п'яту дочку. Донька його — це наша мати земля, яку звали Ладою. Чотири сини звалися: перший — Ад-Гад, чи змій, володар пекла, власне чорт. Він ворогував з Богом, братами і сестрою; другий син — Яр-Ярило — св. Юр (?); третій — Рай, з котрого потім зробили Івана; четвертий — наймолодший Лад або Мир, з якого зробили Дмитра. Само сонце звали Святовидом і зображали його яко лицаря-богатиря в золотім шоломі і з сьома мечами коло боку, а восьмий у руці; він об'їздив землю білими кіньми”.

„А донька — земля Лада мала двоє діточок: одного сина — на ім'я король, — Радо-Князь-місяць та доньку Весну-Маяну, що її потім почали звати: Милана-Миланка, а звали її тому так, що цілому світу була вона мила, бо цей світ квітами і зеленим листом маєм уквітчала. А тому

що лихий змії всім чинив зло, то він і завзявся Маланку — сестру місяця та в своє підземне царство запроторити. Він її таки нарешті вкрав, в той час, як її брат-Місяць був на полюванні. Але у діда змія її знову викрав перший брат Безсильчик (у нас на Гуманщині звався Черчик) — Васильчик і з нею одружився. Отож, святкування Маланки мало символізувати весну, що вирвалась з неволі”, — пояснює розвідку Ю. Федьковича П. Курінний.

Святкувалась „Маланка”, як подає за Федьковичем П. Курінний, так:

„Найкраща й найчесніша дівчина перебиралась за Маланку. Один парубок за Василя (що мав народню назву: Черчика, Чильчика), другий за короля (місяця), третій за діда Змія з білою довгою бородою (в іншій описі з зеленою). Маланка мала зірку на чолі, була прибрана у самі цвіти і перебувала в оточенні трьох подружечок з рожевими деревцями. Подружки були прибрані подібно до Маланки. Василь (Чильчик) був вбраний за селянина-орача, мав при собі чепіги або серпа. Король був з повним місяцем на чолі, а як мислівець мав сагайдака й лука. Хлопці його почету теж були перебрані, чи за плугатарів, чи як мисливці. Плугатарі виводили з собою вола або барана, мисливці — оленя а чи сокола, а Змій-дід, нарешті, вбраний в буйволу шкуру і оперезаний гадюками, водив з собою тура або цапа, мав велику косу і три гробарі (що ними копають могили) з рискалями на плечах.

„Маланка переходила від хати до хати. Її похід посувався, співаючи за музиками маланчиної коляди. Сама Маланка робила рухи, ніби працює у діда, мов невідьниця, хоч робити не вміє, як царева дочка. При цьому співано пісень, які О. Ю. Федькович записав докладно...”

Розвідка надзвичайно докладна й цінна, на жаль, я не можу довше зупинятися на ній (ця книга в процесі друкування). Тут подано не лише зміст, але й коляди, і визначено близько час її виникнення та картину княжого двору раннього періоду і т. д.

IV. НОВИЙ РІК — „Василь”

(Етнографічна розвідка)

1. До циклю зимових українських традиційних свят належать НОВОРІЧНІ СВЯТА: „Щедрий Вечір”, „Маланки”, „Василь”, „Новий Рік”, „Голодна кутя”, „Водохристі”. Цінні ці традиції тим, що вони, хоч і значно у зміненому вигляді, а все таки в основі своїй дійшли до нас з глибокої давнини, з передхристиянських часів, з доби родового побуту.

Не всі розуміють, не всі належно цінять велику вагу й значення цих традицій. Це тому, що вони у нас уже мають характер святочних розваг та молодечих забав. Не всім відомо те, що ці обичаї пройшли крізь морок віків і донесли до наших часів характер духового життя наших далеких предків, їх віру, вірування, світогляд, образ матеріяльного життя, їх ідеали, бажання, мрії. Ці обичаї допомагають нам усвідомити свою історичну самотність, допомагають зрозуміти душу, психіку наших далеких прародителів і показують послідовний розвиток старовинної української культури, її початкові образи (види). Жадний слов'янський нарід не мав таких високопоетичних уявних образів природи, її явищ, жадний слов'янський нарід не зберіг до наших днів так повно й цільно основ своєї ранньої культури, як це зберіг саме український нарід.

У цій короткій розвідці я зупинюсь лише на одній точці — „Новий Рік”. Це свято цілком народне, не церковне (хоч в Україні Н. Р. і церква приділила увагу, бо, навіть, і служба відмінна: правиться літургія Василя Великого, а не Івана Золотоустого).

Святкування Нового Року починається напередодні, так званім „Щедрим вечором”, чи, як кажуть, „Маланками”. Треба зазначити, що „Новий Рік” в Русі-Україні, краще сказати у наших пращурів, (бо обичаї ці виникли серед народу далеко іше до того часу, покиль українські племена зорганізувалися в державу, а тому в ті часи іше не носили назви Русь, а тим більше України), — мав цілком господарський характер, цебто, вся увага в новорічних святкуваннях скерована на ублагання „Щедрого бога”, що в ту ніч неви-

димо сходив до хлібороба, до скотаря, оглядав його господарство, худібку, розмовляв з нею, оглядав його поля і переселяв добрих духів-ладо, душі покійників, роду чи родин — на хліборобські ниви, де вони були охоронцями нового урожаю і взагалі ниви. (Є кілька думок щодо переселення духів-опікунів роду чи людини на ниви: одні досліди показують, що душі-Лада переселялись у Святі Вечори Різдва-Корочуна; другі — що на Новий Рік; треті — на — Проводи).

Ці звичаї засновані цілком на анімістичному світогляді, цебто на вірі, що вся природа має душу, що все як органічне, так і неорганічне — народжується, росте, живе, умирає; усе відчуває й розмовляє. Людина про все це знає, але не може чути та розуміти розмови тварин, рослин та речей, це їй не дано... Людина вірила, що вся природа населена безліччю різних надприродних сил, і добрих, і злих. Вірили, що добрі сили, бачивши достатки у господаря, його вдовolenня — і знову допомагали цьому господареві мати такий же достаток, гарний урожай та приплід. „Щедрий” бог багатства та урожаю, а також бог скотій (бог приплоду) іще звечора зійшов з неба, від сонця, оселився у „дідухові” та у „Снопі-Раю”, який ставився на покутті на першу вілію, у „Святий вечір”, на „Багату кутю”. Він невидимо тепер присутній на „Щедрий вечері”, оглянув стодолу (клубню), стайні, коровні, кошари, бджільники; оглянув ниви та господарські достатки і, побачивши вдовolenня, переконавшись, що господар плекає худібку, — то й у Новім Році посилає добрий урожай, гарний приплід...

Усі дії новорічної ночі та Нового Року — це магічні дії. Вони скеровані на убагання та прихилення „Щедрого бога” — дати у цім році добрий урожай, гарний приплід худоби, птиці, багато роїв. Адже у цю ніч „відкрите небо” і відтіля можна все випросити, чого тільки бажали...

У цю ніч, як і у Святу ніч, блукають душі померлих — духи-ладо — вони, з наказу „Щедрого бога”, повертаються з лісів-ярів на Святу вечерю, на господарські ниви, щоб стати охоронцями їх, сприяти урожаю та приплоду. Ці духи ви-

являються у різних образах — і діда, і бабусі, кози, коня, корови, цигана (останній образ, як і образ жида — це пізніше нашарування) і блукають вони між людськими оселями...

2. НОВОРІЧНИЙ „ДІДУХ”

До Нового Року не виносять „дідуха” — „Снопа-Раю”, що на першу вілію, перед „Багатою кутею” внесли до хати, поставили Сніп-Рай на покутті, а дідуха (солому та сіно) розстелили по долівці.

Після опівночі — 12-ої години ночі, на Новий Рік збирають „дідуха”, зв’язують у три в’язки з відповідними „приговорюваннями-чаклуванням”. Одну в’язку несуть у клуню (стодолу), а дві у сад. У багатьох місцевостях і солому та сіно, що вносять на вілію, утотожнюють з „дідухом”-снопом. (В інших місцевостях на город або на вулицю). У садку кладуть одну в’язку в такому місці, щоб видно було до всіх дерев, і запалюють. Сюди ж, на цей вогонь кладуть і сміття, що вперше замели хату від першої вілії. Дуже добре вважалось, коли дим обкурював усі фруктові дерева у саду. „Дідух” запалюють перед ранком. Після цього господар розмовляє з неродючими деревами. Він підходить до неплодного дерева з сокирою і каже:

„Як не буде у тебе стільки яблук (слив чи груш), як не небі зірок, то зрубаю!”

За деревом стає хтось другий з родини й відповідає:

„Не рубай мене... Як зірок у небі дам стільки яблук (груш чи слив)”.

Так тричі господар питає й тричі чує однакову відповідь-обіцянку. Але все таки господар тричі ударяє обухом деревину, приговорюючи:

„Ясне сонце, світлий місяцю, і ви зірки-зірничі, врятуйте цю деревицю, пошліть їй дар з неба”.

Після цього скручує з другої в’язки перевесла й обв’язує стовбур фруктових дерев, в інших місцевостях дерева у цей час обмащують тістом.

Акад. М. Грушевський подає інший варіант цієї процедури:

- „Не рубай мене, буду вже родити!”
- „Ні, зрубаю, чомусь не родило?”
- „Не рубай, буду вже родити!”
- „Ні, зрубаю, чомусь таки не родило?”
- „Бійся Бога, не рубай, буду вже родити більше за всіх!”

3. НОВОРІЧНА НІЧ

У новорічну ніч у більшості не сплять. У цю ніч, як і у Святу, шугають різні злі сили по світу і тим, що сплять, можуть заподіяти лихо... А разом у цю ніч „отверсті” — відкриті небеса...

Опівночі — 12-ій годині, виходять люди надвір слухати, як „Новий Рік” проганяє старий і свариться з ним. Старий рік відходить і хоче забрати все своє з собою, але Новий Рік віддає лише „лихе”, а добре залишає. Селяни напружують зусилля почути голос Н. Р., бо це дасть добробут... І чувається їм шум, гомін... А на селі у той час справді гомін: повертаються додому з щедрівки та з „переодягненої мандрівки”, а то й співи лунають, бо молодь справляє „латки” — (здебільшого молодь улаштовує у цей час спільну вечерю — „латки” — на засоби здобуті від коляди).

За анімістичним світоглядом у новорічну ніч „шугають” з вітром і добрі сили й злі. Не можна людині спати, бо треба й „Щедрого” зустріти, і Новий Рік, і духів-ладо, і вирядити старий рік, і охороняти майно від злих сил... Треба й чаклувати-приворожувати, прихилати добрі сили, а злі відганяти... Треба й споглядати, де „гроші горять”, і оберегати корів від відьом, бо в цю ніч вони з старим роком на мітлах літають на місяць...

А до всього, у деяких місцевостях, зокрема на Волині, зберігся звичай „красти” щось у сусіда. Про цю крадіжку умовляються попереду. І коли пощастить таки украсти коня, корову, воза чи якусь дрібну річ з господарства — господар мусить брати „могорич” і викупити негайно.

Що це саме визначало — трудно сказати.

До Нового Року не виносять з хати „Снопа-Раю”, — „дідуха”, не замітають і хату, щоб не винести й не вимести долі-щастя, бо й у снопі, і в сіні-соломі оселені духи лада, душі родителів-прародителів. Вони до зимових свят перебували в лісах, степах, лугах, а тепер повернулися на Святу Вечерю. Ці духи-лада треба шанувати, догоджувати їм, бо їм „Щедрий” доручає охорону ниви, худоби, добробуту господарів... У цю ніч вогнем „дідуха” очищують господарство від „злих сил”, очищують і себе господарі, а з димом „дідуха” відходить „Щедрий” на небо, до сонця, відлітають й духи-лада на ниви. Вони напоють землю-матінку водою, вони зростають зерно, вони охороняють ниву від зливи, граду, вони сприятимуть доброму урожаю, доброму приплоду худібки...

4. ПОСІВАЛЬНИКИ

Ще темно надворі, ще далеко до світанку, як діти-хлопчики, з різним мішаним зерном у рукавичці, прив'язаній до пояса, ходять по хатах „засівати” чи „посівати”, з Новим Роком вітати. Діти-хлопчики — це символ багатства, добра, здоров'я, надії... До хлопчиків найбільше прихильний „Щедрий” — ось чому „посівати” ходять тільки хлопчики та іще й досвіту, бо „Щедрий” надранок відійде у небо з димом „дідуха”.

Першому „посівальникові”-хлоп'яті, коли своїх дітей-хлопчиків нема, дають снопа молотити. Посеред хати розстеляють чисте рядно, а хата вже заметена й „дідух” спалений, — кладуть „сніп-рай”, посівальникам дають у руки качалки (що ними качають варяниці на вареники), коли не вистарчає качалок, то дають і макогона, бо дітей-молотників буває двоє і троє — і діти молотять, б'ють по колосі кілька раз. Звичайно, ці діти раніш молотять свій сніп, бо з нього ж беруть і зерно для „посівання”. (В.Галичини вживався термін „посипання”).

Після цього господар зв'язує наново сніп, підіймає його з долівки і ставить знову на покутті, а потім виносить у клуню до „голодної куті”, зерно збирає і ділить це зерно

на три частини: одну частину вживають на „посівання”, і господарства, і сусідів, другу — на засів ниви, а третю залишають для корови, коли отелиться... Отже, після цього хлопчикам-молотникам дають гроші та ще щось і дякують. Господар, очищений вогнем „дідуха”, бере зерно й іде по сівати до коней, корів, овець, бджіл, до клуні тощо.

Господарі по спаленню „дідуха” і сміття ждуть посівальників. Ось затопцювали у снігах дитячі ноги. З хати поспішають скорше відчинити двері.

— „Добрідень! На щастя, на здоров'я, на Новий Рік, роди, Боже, жито-пшеницю, всяку яриницю, кращу як той рік! (інш. варіант: „щоб краще вродило, як той рік”). „Посівальникам” дякують, дають гроші чи щось інше, а зерно, посипане ними, залишається в хаті. Вранці закликають свійську птицю й вона визбирує.

Чому саме першими йдуть посівати хлопчики? Чому молотять „сніп-рай” хлопчики, а не сам господар? Чому ці дії мусять проходити лише до світанку? Чому „посівають „з рукавички””? Чому „дідуха” не виносять до Нового Року? Чому хати не замітають до того ж часу?

Ці моменти з'ясовуються різно етнографами, а більшість учених схильні пояснити це так: як попереду я зазначив, хлопчики являються символом всього кращого — невинність, чистота, надія, любов. У них зберігається добрий дух прадідів, і вони, молотячи „сніп-рай”, не придушуть, „не ущемлять” „Щедрого” чи духів, бо їх рука легка й щаслива... „Щедрий” і духи-лада понад усе люблять хлопчиків. (Чи не є це вплив амурів-пацьвіруків Заходу?).

Зерно „посівне” мусить з'їсти лише птиця, бо в яйці є зародок життя, як і в зерні, у яйці птиці є соняшна сила, яка є доброю й прихильною до людини, а птиця є близькою до неба, вона підіймається у повітрі, у небо.

5. УДЕНЬ НА НОВИЙ РІК.

За стародавнім віруванням, у день Нового Року входить в обійстя (у господарство) ДОЛЯ людини. Вона оселяється в якійсь господарській речі чи у тварині. Отож, тре-

ба пильно вартувати, щоб „злий” не вкрав ДОЛІ. Спогадом про це є у багатьох місцевостях, зокрема на Волині, в так званій „крадіжці”. Отож, коли щось пропало, то господар, викупляючи, ставить могорич, гостює винувника, а тоді той повертає. Коли ж господар допильнував, і вкрати не пощастило, то мусить ставити могорич той, що не зумів украсти.

У день Нового Року не можна сваритися, казати „поганих” слів, спогадувати „злого”, що пізніше з прийняттям християнства почали називати „чортом”. Не можна нікому нічого ані позичати, ані дарувати, за винятком посівальників та переодягнутому карнавалові. Цим треба обов’язково подякувати-заплатити грішми чи чимсь іншим.

Розвиднілось. І знову пішли по селу як і на „Маланки” переодягнені мандрівники. Тут і „Василь”, і „Маланка”, і дід, і баба, жид і т. д. Вони ходять з козою, конем, плугом чи ралом, а баба інколи з серпом та юрком (паличка, якою в’яжуть снопи). Вони орють перед хатою сніг та засівають. Потім входять в хату і провадять різні жарти з господарем, господинею. То мастьє білою глиною лавки, мисник то що . . . то кроплять усіх водою; то між собою наче сваряться, б’ються, потім миряться, цілуються; замітають хату від порога до стола; розмальовують комин, „турбують” піч. Потім вимагають горілки та грошей і господар задовольняє їх вимоги . . .

Все це, як і „посівання” — є магичні (чарівні) дії. У давнину це не було жартами, це все носило характер своєрідної служби-благання; це було чаклування добрих сил, прихилення їх до людини, це було ворожіння, скероване на підкорення таємних сил. Оранка плугом — це також магичні дії. До речі, треба пригадати, що в давнину Новий Рік святкувався у березні, а вже пізніше його перенесли на січень. Ось чому традиційно ходять і тепер з плугом, але вже орють не землю, а сніг. Переодягнені постаті — це духи-лада й злі духи. Між ними, можливо й ДОЛЯ. У постатях діда й баби ми пізнаємо, напевно, духи-лада, душі прародителів, опікунів нив та добробуту господарів. Пізніше їх почали називати **домовиками**; в образі сівача-плугатара” —

ДОЛЮ; в образі „Василя” — „Щедрого”, в образі „Маланки” — образ господині. (І у Василеві чимало етнографів вбачають господаря); в образі жида й цигана — „злих духів”. З християнством прийшли „Василь” та „Маланка”, а ще пізніше — циган, жид і їм подібні. Які ж саме образи діяли 2-3 тисячі літ назад — до нас, на жаль, не дійшло. І, взагалі, мітологія наша іще належно не досліджена цілком, а щодо демонології, то вона ще слабше вивчена. Образ кози — це образ багатства, добробуту, урожаю. Не дарма до нас дійшло бозна колишне прислів'я: „Де коза хвостом — там жито кошом; де коза рогом — там жито стогом” . . . Первісна людина спостерегла, що на місцях згону чи стоянки худоби бували дуже високі урожаї, але належно собі з'ясувати не могла, а припускала, що цей урожай принесила худоба, зокрема — коза. Правда, коза, як символ урожаю був і в інших античних країнах, зокрема у Греції. Дуже важко зупинитися і запевнити, що „коза” запозичена, чи самотня наша . . . Образ коня — це образ сили й добробуту. Взагалі тварини — це символи багатства.

Господар до цього карнавалу ставився з пошаною, наче до надприродних сил, символом яких і є згадані постаті. Рівно ставився до всіх: одних причаклювати, а злих умилювати чи заклясти . . .

Ясно нам лише одне: з первісного ритуалу новорічних відправ чи церемоній до нас дійшли незначні рештки, багато маємо нашарування, зміни в фолклорі тощо, але сама основа виступає досить чітко.

6. ДЕННІ ПОСІВАЛЬНИКИ

Удень ходять і дорослі посівальники-чоловіки: батьки до дітей і навпаки, куми до кумів, сусіди до сусідів. Після посівання приходять і жінки, але не вранці. Дорослі також посівають з РУКАВИЦІ. Що саме знаменує ця рукавиця, вчені так таки й не вияснили остаточно: одні твердять, що це нагадує чи замінює „ріг багатства та щастя”, другі — що це панчоха романських народів, треті — що це символ магичний, що знаменував охорону врожаю, як рукавиця охо-

роняє руку від мороза і т. д. Насправді ж, трудно сказати, що саме визначає рукавиця.

Дорослі чоловіки, здебільшого гуртками, але й поодинокі, приходять безпосередньо у хату і „посівають” уже не на хату, як це роблять діти, а посівають господаря й господиню, виголошуючи досить довгі магичні побажання, як, наприклад:

„Віншую з Новим Роком, щастям, здоров'ям, хлібом-пшеницею, худобою-птицею, дітьми, бджільми . . .” і т. д.

А чи: „Сійся, родися жито-пшениця,
Всяка яриниця (а чи всяка пашниця)
На щастя, на здоров'я, на цей Новий Рік!
Щоб вам ліпше поводилося, як той рік!
Лен по коліна, щоб вас хрищених голова не боліла!
Бувайте здорові, щоб ся вам велися воли й корови;
Часник, як бик, — цибуля, як дуля;
Горох-капуста, аби була Маруся (чи інше імя) тлуста . . . і т. д.

Цих посівальників, як і дітей, просять сісти, щоб „старости сідали”, щоб квочки квоктали й сідали, щоб рої сідали . . . Далі обов'язково частували добрими стравами та напоями. Посівання водилося взаємне: погостивши в одного, йшли до другого.

7. НОВОРІЧНИЙ ПОЛАЗНИК

Пращури вірили, що людська ДОЛЯ (ОЙРА) ходить на Новий рік. А найчастіше вона вселяється в тварину, корову, бика, коня чи вівцю-козу. У деяких місцевостях удень вводять до господаря в хату одну із спогаданих тварин. Господар радо приймає і тих, що ввели і ту тварину, яку ввели в хату. Знову таки, трудно дошукатися, що саме це визначало в ту давнину. Дехто пояснює тим, що це магичні дії-символи, щоб протягом року худібка плодилась, так мовити, приходила б до господаря. Полазники особливо в пошані в Білорусі та північній Волині.

Особливо багаті новорічні обичаї у гуцулів, як „видавання заміж та танці печі”; купання хліба, умивання грішми тощо. Як приклад, подаю обичай у гуцулів купання хліба:

„У гуцулів господар, або господиня в чоловічій шапці, виходить з хлібом до води, окунає тричі хліб у воді, промовляючи: „Не купаєся хліб у воді, але я в здоров’ї та силі”. Набираючи води до коновки, приказує: „Не беру воду, але мід і вино”. Прийшовши з тим до хати, покладає хліб на голову домашнім, приказуючи: „Абисьте були такі величні, як Василь величний”. У коновку до води кидає кілька монет, і тою водою рано всі умиваються по старшині. Це приносить щастя до грошей на цілий рік”.

(М. Грушевський. Іст. укр. літератури, т. I-й, стор. 163).

Також і на Новий Рік практикується ховатися господареві за хлібом чи пирогами й питатися своїх дітей, чи багать його.

Обід на Новий Рік мусить бути особливо багатий та смачний, з кільканадцятьох страв. З традиційних страв — це млинці, вареники, пиріжки, капуста, горох, смажені ковбаси, кишка (кров’янка), холодець. Напередодні випікаються книші та паляниці. Худобу також годують кращим сіном, вівсом, краще підстеляють, уважно доглядають.

У новорічних звичаях, як відмічає академік Потебня, є багато спільного з усім зимовим циклом свят, з Різдом, Водохрищами тощо. Це пояснюється тим, що увесь зимовий цикл свят — є цілком господаський, тому й спільні мотиви.

А в загальному, свято Нового Року — це свято надії і віри у краще майбутнє, ось чому завжди людність ставить питання: „Що принесе нам цей Рік!”

V. ГОЛОДНА КУТЯ

В той час, як і на „першу вілію”, перед „Багатою Кутею”, у Святих Вечорах, Щедрому Вечорі — „Маланках”, у „Василеві” — Новорічних святкуваннях — збереглося чимало важливих дій, цікавих традицій з-перед віків, багато зрозумілого нам, а подекуди навіть старі назви, — то у „ГОЛОДНІЙ КУТІ” й „ВОДОХРИЩАХ” хоч дещо й збереглося, але багато неясного, а навіть малозрозумілого, ще й досі не з’ясованого. З фолкльору в „ГОЛОДНІЙ КУТІ” та „ВОДОХРИЩАХ” майже нічого не збереглося. Ясно лише одне, що й „ГОЛОДНА КУТЯ”, і ОСВЯЧЕННЯ ГОСПОДАРСТВА ТА ВИГНАННЯ ВСЬОГО ЛИХОГО, і нічні ритуали, і свячення води, надання їй цілющих властивостей, і „проганяння куті”, і „розстріл коляди” — що це рештки дуже стародавніх, з раннього часу родового побуту, обичаїв. Таким чином, ми змогли науково дослідити всі свята зимового періоду, вивчаючи фолкльор та дії, за винятком двох останніх. „Голодна Кутя” та „Водохрищі” ми навіть не знаємо, які назви мали ці свята у дохристиянські часи, бо це покрито мороком тисячоліття, надзвичайно змінилося, нашарувалося й прийняло такі форми, що нині дуже важко витягти з цих решток — необхідний мінімум для вивчення культури та вірувань.

Отже, кому саме присвячені свята „Голодної Куті” та „Водохрищів”? (Будемо їх називати останньою назвою). З якими віруваннями вони пов’язані? Які були первісні назви? Коли саме вони святкувались у давнину? Все це нам невідоме.

Без сумніву, зміна віри, а тим зміна ідеології — це надзвичайно вплинуло: християнська церква, поборюючи поганські „звичаї”, затерла первісне значення цих звичаїв, втілила великі ідеї християнства, змінила назви, а фолкльор замінила християнськими „піснопініями”. Віки проходили й багато дечого змінилося до непізнання.

„Голодна Кутя” впила в себе чимало інших звичаїв зимових свят. „Друга вілія”, як називають у багатьох місце-

востях України, майже тотожня з першою; сама кутя має також майже всі звичаї та страви першої. В Галичині до „Голодної Куті” приєднали й щедрівки, (Енциклопедія Українознавства, видання НТШ, 1949 р., Мюнхен, том 1-й стор.232), а навіть „Щедрий Вечір”.

... „На Поділлі святкують „Голодну Кутю”, як „Щедрий Вечір”, тоді також щедрують. В деяких місцевостях розносять, щедруючи; гілки ліщини, яку переховують за образами. Подекуди тоді вже починають весільні заходи...” (Там же).

Це певно якесь непорозуміння. На Поділлі я персонально в цій справі зробив досить важливі дослідження, зокрема в Ушицькім, Вінницькім, Ольгопільськім, Могилівськім, Ямпільськім та Літинськім повітах, але ніде не зустрів святкування „Голодної Куті”, як „Щедрого Вечора”. Можливо, що ЕУ говорить про галицьке Поділля. Також ніде не зустрічав, як звичай, що на „ВОДОХРИЩАХ” започатковуються „весільні заходи”...

Друге, ЕУ подає, що на вілію перед „Голодною Кутею”:

... „В цей день люди не роблять і не їдять аж до вечері...” Тоді діти залюбки „проганяють кутю”, а пізніше виносять з хати „дідуха” на вигін або в садок і палять його”... (Там же).

Майже по всій Україні на другу вілію воду святили між 10 та 12 год., а після водосвяття не пізніше 2-3-ої год. сідали за „Голодну Кутю”. Вранці господар порав усе господарство, як належало... „Дідуха” також по всій Україні палили лише у Новорічну Ніч. То вважалося, що з тим димом бог щедрости підіймається назад на небо, та з тим димом душі-опікуни „хатнього огнища” відлітають на ниви... Можливо, що в окремих куточках так і було... Але ЕУ належало б подати основне, спільні звичаї всій Україні...

І третє, ЕУ подає основне те, що ми мали на початках ХХ стор., не подаючи основ цих звичаїв та їх найкоротшої історії, дохристиянського світогляду та вірувань. Це, без сумніву, треба подати, бо це історія й це аж ніяк не є супроти християнства, зокрема нашої віри, навпаки.

Також і сама назва „Голодна Кутя” не з’ясована, не досліджена. Проф. Білецький як і інші пояснює, що „Голодна Кутя” одержала назву від того, що до вечері ніхто нічого не їсть. То в такому разі, чому не назвати „Багату Кутю” „голодною”, бо тоді не їли „до зорі”, а другу „Кутю” їли не пізніше 2-ої год., а то й одразу по освяченні води. (Проф. Білецький. „Історія української літератури”, т. I-ий, стор. 61; 1947 р. Авґсбург).

Назву „Голодна Кутя”, на думку окремих етнографів, одержано від того, що на цю вечерю не закликались „лихі сили”, вони мусіли бути голодні, щоб ніколи в господарство не приходили. Є ще декілька припущень, але ствердити, що саме так — аж ніяк не можна.

Дійсно, звичаї „Голодної Куті” тотожні з звичаями „Багатої Куті”. Тут ті ж звичаї, ті ж ритуали, однакові страви, а навіть багато спільних назов.

Ріжниця та, що „Багата Кутя” — це була „Свята Вечеря”, на якій засідав у „дідухові” бог урожаю, що у той вечір зійшов з неба, душі-духи Ладо — опікуни „хатнього огнища”, опікуни ниви. Всі вони були оселені в „Дідухові” (дідів дух). Разом сідала й родина... „Голодна ж Кутя” відбувалася без „святих душ” та „без бога багатства”. Це було свято „Голодної Куті”, а „другий Свят-Вечір” — цю назву — прибрало від „Багатої Куті”.

Правда, проф. М. Грушевський також подає про „Голодну Кутю”, як суміш мотивів зимових свят:

...„Голодна Кутя” під „Водохрищі” повторює різні мотиви різдвяної, так як і „щедрий” новорічний вечір. З усіх трьох святих вечорів, наприк., ховається потрохи їжі господинею: змішана з сіном і сіллю, що стояла всі свята на столі, вона потім дається худобі, щоб допомогти їй витримати аж до нового хліба...” (М. Грушевський. Історія української літератури, т. I-ий, стор. 164, Київ-Львів, 1923 р.)

На погляд етнографів „Багата Кутя” й „Водохрищі” — це різні свята, кожне з них мало інше значення. „Голодна Кутя” — це день освячення господарства, зачаклування йо-

го від лихих сил, вигнання цих сил та накликання добробуту на господарство взагалі, а зокрема на худобу: коні, воли, корови, вівці, на птицю та бджоли.

Як нам відомо, в давнину були найголовніші „чистителі й святителі” — це вогонь та вода. Оцими чистителями-святителями й провадив в дохристиянську добу, в часи родового побуту, господар — очищення господарства, освячення його й крейдяними знаками заворожіння, щоб жадна лиха сила не вступила в господарство. Які саме були тоді ті магічні знаки, до нас, на жаль, не дійшло. Пізніше ті знаки замінені були хрестами, про що мова буде далі. Це підтверджується й дослідами проф. М. Грушевського про ту їжу, що господина з трьох святих вечорів зберігала й давала на „Голодну Кутю” худобі, щоб заворожити її „святою їжею” від хвороб, голоду та наглих випадків...

Але спогадаємо, як саме провадилась (проходила) „Голодна Кутя”.

Вранці господар порав худобу, як і на „Багату Кутю”: уважно вичищав гній, вимітав усі куточки, підстеляв, годував, поїв. Пораючи худобу, розмовляв з нею. На основі розповідань 90-річного старця І. П. Щербаня з села Лисогора, на Вінниччині, я і подаю:

„Коли іще я був малим, покійні мої дідунь та й дедьо (так в давнину називали батька) брали мене з собою порати худобу на другу вілію вранці. Неня варили та порались у хаті з сестрами. Дідунь дуже чистенько вимітали та вичищали всі куточки у хлівах овечих, у поросят, стайні та хліви-коровні. А вичистивши, брали підстилку-солому, шептали тихо молитву, — але яку саме — не пригадаю... Потім виймали з-за пазухи калитку й розсипали у всіх кутах хліва, стайні та коровні мак-видюк... Так трохи пригадую, казали: „Видюку, ти все бачиш. з вітром та сонцем компануєш... тебе бояться лихі сили... Сію тебе сьогодні, дивись на всі боки, і в землю, і в небо зоряне... Не допуская сюди лихих сил... І ти їх не впустити у цю стайню, у цю кошару, у цей хлів. Коли ти їх бачиш, то вони сліпнуть, а коли ти їх не відженеш геть відціля, то сам осліпнеш...”

„А далі дідунь, підстеляючи худібці (вівцям, коровам, волам та коням), так промовляти: „Їжте, мої сірі, пийте здорову воду, щоб і сами були такі здорові... Спить спокійно, бо ніяка лиха сила вас не чепиться... Скоро прийде весна, а завтра усі сили проганятимуть зиму, проганятимемо сьогодні й завтра лихі сили... І вони вас не діткнуться... А весна-красна вам іще більше принесе здоров'я й радості, а весняна вода, а зелена трава дасть вам силу, втіху...” А далі дідунь поверталися на всі боки, — та й мене заставляли це робити, — дули й плювали, руками від себе наче відганяли щось... Так у кожному хліві, у кожній стайні, кошарі...”

Хоч на поодиноких випадках не можна будувати своїх тверджень (на жаль, я більше подібного ні від кого не чув), але, я думаю, це таки дуже цінне оповідання, бо воно допомагає нам зрозуміти деякі неясності, бодай частково підіймає краєчок заслони в те тисячолітнє далеке втрачене й минуле. Нам стає ясно, що „Голодна Кутя” — це дійсно чаклування господарства, зокрема худоби, щоб її не чіпали лихі сили.

Після освячення води, коли вже господар впорається надворі, а господиня в хаті, починається, властиво, „Голодна Кутя”. Господар бере з „Дідуха-раю” три колосочки — це символи води, вогню й повітря, а за іншими відомостями — землі, води й неба, — наливає в макітерку води, вливає у цю воду свяченої, накриває макітерку книшем, в інших місцях — паляницею, окроплює-освячує хату, потім вносить рештки „дідуха”, дві в'язочки сіна (одна зі столу зв'язана на Василя удосвіта, а друга з-під столу тоді ж зв'язана). Вносить з такими ж церемоніями, як і на „Багату Вечерю”. І тепер господиня відчиняє двері, зустрічає з уклонном, із свічкою в руках. Так же привітається господар, так же відповідає й господиня, як на „Багату Кутю”. Але, крім спогаданого сіна, господар вносить іще свіжого нового та соломи житньої та пшеничної. „Дідух” тепер зовсім маленький снопик, бо у новорічний досвіток з нього робили перевесла й обв'язували, підперезували дерева саду, а частково мусіли спалити. (Див. „Новорічна ніч”, стор. 128).

Уставивши на покутті „дїдуха”, кутю та вар біля нього, з ритуалами „Багатої Куті”, господар бере кусочок крейди (а писання крейдою вважалось чарівне й цього писання бо-яться лихі сили, спогадаймо сцену з „Фавста”), пише цією крейдою, яку попередю окропив свяченою водою, хрести — на куті, на варові, на книшеві й паляниці, якими накрита кутя та вар, на паляниці чи книшеві, яким накрита макітерка з свяченою водою. Далі починається ритуал за-клинання та відганяння назавжди лихих сил з господарства та від худоби, в якому брала участь уся родина. Господар-батько з колосочками-кропилом, господиня-мати з свяче-ною водою в макітерці, одне з дітей з паляницею в руках, що після кожного кроплення-свячення знову накривало ці-єю паляницею макітерку, інше несло крайду — та усі йшли виганяти лихі сили з господарства, чаклувати худобу, щоб ніщо „не чіпилось” протягом літа, а разом з цим „проганя-ли зиму”.

Між іншим, паляницю, якою була накрита макітерка з свяченою-чарівною водою, ділили на дрібні частини під час обходу худоби і наділяли кожна тварину невеличким шматочком . . . В інших місцях, як, наприклад, в Галичині, зокрема на Стрийщині, господиня пекла спеціальні „закуски”, які й да-вали кожній худобині замість паляниці. При обході госпо-дар писав хрести на всіх воротах, дверях, одвірках, лутках, приговорюючи заклинання: „Їж святу їжу, здорова будь, як ця весна, що йде до нас, плодюча будь, як земля; ніяка лиха сила тебе не чепиться”. (Записано в с. Ведмежому Вушці, на Вінниччині від 95-річного старця Трохима Капуцина у 1911 році).

Так окроплювалося все обійстя, й на всьому писалося хрести. Особлива церемонія-ритуал відбувався в стебнику (бджолячому зимовникові).

Господар, вступаючи за перші двері, здїймав шапку й залишав її на порозі, вступаючи за другі двері — ставив по-заду себе на порозі хлібину, а вступаючи за треті двері, ви-голошував привітання бджолам:

„Мухи Божі, горопахи цілоденні, здоровимо вас усі ми з святами: зиму виганяємо, лихі сили в голоді залишаємо,

вас святою водою та соняшною крейдою від усього злого обороняємо, радісну-красну весну вам провіщаємо... Летіть у небо—несіть віск божий, а з землі беріть меду подостатку..." (Записано від Андрія Карпенка на Варвинщині, Полтавщина).

Між іншим, перед обходом-окропленням господарства та худібки — усі мусіли йти у святочному вбранні, в чистій білизні.

Після розмови з бджільми, господар виймав віск з-за пазухи, промовляв над ним, і потім, повернувшись у хату, сукав після вечері свічки на „ТРИЦЮ”. В деяких місцевостях „ТРИЦЯ” робилася після медозбору на „Спаса”.

Але от господарство вже обійшли, окропили святою водою, всюди понаписували хрести (які знаки писалися в дохристиянську добу — до нас не дійшло, а це було без сумніву) — вся родина повертається до хати й знову окроплюють хату. Далі йшло, як і на попередню Кутю, обкурювання хати, замішування Куті, й господар виходив на сінечний поріг з кутею, але вже говорив інакше:

...„Лихі сили землі, води й повітря, не дамо вам „Святої Вечері”... Будьте голодні, холодні, неприкаяні... Згиньте з голоду й холоду... Йдіть туди, куди курячий голос не заходить, сонце не світить, нога людська не ступає”... Так повторює тричі, закінчуючи:

„Ви підете від нас, ви згинете назавжди...” (Записано в Бахмачі від старої бабусі, на жаль, імени та прізвища її не пригадую).

Повернувшись у хату, після молитви всієї родини, сідають за стіл, але місць уже не продмухують. Господиня подає страву за стравою.

Господар „благословляє” кутю, бере першу ложку, а господиня:

„Кутя Свята на стіл іде, пшениця на лану ще краща буде!

Починаючи вар (узвар): —

„Дерева ряснітуть яблуками, грушами, сливами, вишнями...”

Капусняк: —

„Буйні буряки, бараболя, огірки, капуста, морква — зародять у городі”...

Голубці: —

„Як голуби, любитимуться наші діти й батьки...”

Пиріжки: —

„Пиріжки, як бики, щоб сита худібка була...”

Риба: —

„Вода буйна, а риба смачна — все лихе з води прожи-
не...”

Горох: —

„Як горох, покотяться вівці, полупляться курчата...”

При подачі страви з маком: —

„Як мак незчислений — рої вкриватимуть усі дерева...”

(Записано на Волині, в с. Кисілі
з уст п. о. Віктора Мельника).

Після вечері вже нема обдаровування, ані носіння чи возиння „Вечері”, але ворожіння мають своє місце, як і при першій куті. За Кутею також спогадуються покійники, висловлюються побажання тощо. Після вечері господарі сукали свічки для „ТРИЦІ”. Це також був окремий ритуал. Що саме визначала „ТРИЦЯ” в передхристиянський період, до нас, на жаль, не дійшло. Але з уст глибоких старців приходилося також чути різне (звичайно, що пам'ять їм зберегла):

Одні казали, що це знаменувало СОНЦЕ, ПОВІТРЯ та ЗЕМЛЮ; другі — що знаменувало — святі душі, бога багатства та господаря; треті — весну, літо й осінь. У християнстві „ТРИЦЯ” залишилась і є символом Пресвятої Тройці.

Як саме готувалася „ТРИЦЯ” в давнину? Після „Голодної Куті” — вечері, розпалювалось сухими, спеціально приготовленими, скалками, окропленими святою водою, — в челюстах всгонь. При ньому нагрівався віск у тій мисці, що з неї їли „Святу Вечерю”. Віск виминався руками господаря з певними молитвами (в похристиянському періоді, а

як перед цим, до нас не дійшло). Господиня сукала більцю на гноти, а більця перед цим готувалась особливо іще влітку. Господиня держала гнота „сторц”, а господар, приклавши грубу велику варяницю з воску, рівно в такому стані розкачував між двома долонями — й виходила рівна свічка. Ці свічки „сукались” перед полум’ям — віск робився м’яким, а разом очищувався й освячувався через вогонь. Які магичні слова проказувались колись — також ми не знаємо, а проказувались обов’язково.

Коли свічки вже посукані, то господиня подає з-за образів зілля: васильки, маточник, кудрявці, ласкавці та колосся з „дідуха”. Так утворюється „ТРИЦЯ”, схожа на китицю квітів з трьома свічками посередині. „ТРИЦЯ” вважалася чарівною: її засвічували при всіх небезпеках — і при пожежі в селі, і при гromі та бурі, і при освяченні господарства, і на „Єрдані” („Йордані”). А коли господар умирав, то йому у той мент вставляли в руки засвічену „ТРИЦЮ”...

Дуже трудно зробити загальний висновок щодо „Голодної Куті”, бо вона в різних місцях дуже різноманітно провадилась.

Подам окремі моменти:

На Поділлі при обході-окропленні господарства, господар приговорював:

„Свята вода вас омиває, окроплює на добре здоров’є, на збільшення стайні, обори, кошари, хліва”. Це до худоби. А жінка-господиня проказувала:

— Усе зле, лихе, нечисте вийди відціля!”

При „хрещенні хати”:

„Омийся водою, окропись, охрестися на здоров’є людям, на хвалу Богові”... При освяченні бджільника на Поділлі, в бувшому Ушицькому повіті:

„Бджілки, ви мухи Божі, кроплю вас, хрещу вас на рої, на віск, на мед!” А жінка закінчувала: „Щоб в обійсті сідали, мед збирали й добре зимували!”

У багатьох місцевостях України зберігся звичай такий: господиня усі свята відкладає по ложці святих страв — на „Багату Кутю”, на „Щедрий Вечір — Вечерю” та на „Голодну Кутю”, а після „Голодної Вечері” всю ту їжу змішує з мукою та невеличкою кількістю нарізаного сіна, й господар розносить худобі, даючи по „ложці” кожній тварині, приговорюючи:

„На здоров'я й силу, щоб у весну здорова увійшла, щаслива при породі була!

Усі лихі сили вже тебе залишили й ніколи не „коснуться” тебе!”

Є звичай, що після „Голодної Вечері” діти тарабаняють ложками об макітру з кутею і звуть це „проганяти кутю”, насправді — це проганяють не кутю, а МОРОЗ, ЗИМУ, СУПРОТИВНІ СИЛИ з господарства. „КУТЯ”, як Божа їжа, була у дуже великій пошані, а тому її ніхто не міг проганяти. А ця, „Голодна Кутя”, видно влаштувалась на пошану ВЕСНИ та ВОДИ, а для ЗИМИ її не готували, ЗИМУ залишали в голоді, щоб скорше відходила, лякали її тощо.

З усього сказаного, ми зможемо прийти до відносних висновків, а саме: „Голодна Кутя” — це свято „запросин і гостювання добрих сил весни та буйних вод”, а разом — це свято зачаклування-заворожіння господарства, худоби, ниви, города, пасіки — вигнання всіх лихих сил й накликання добробуту, головне, для худоби, застрахування магічними написами на всіх входах і виходах, щоб ніяка лиха сила не сміла ввійти до хати, до худоби й взагалі до господарства.

Не можна абсолютно ствердити все це, але не можна й заперечити. Є чимало таких ментів, які цілком утратились, а які могли б стати у великій пригоді у справі дослідження.

Таким чином, в силу АНІМІСТИЧНОГО світогляду, наші пращури уявляли сили природи, у даному випадку ЗИМУ та ВЕСНУ, в особливих образах, персоніфікованих: ЗИМУ, як злого великого, старого бородатого, сивого діда, а ВЕСНУ, як красуню-дівчину, весну, щасливу добру надійну...

VI. ВОДОХРИЩІ — ЙОРДАН (ЄРДАНЬ, ОРДАНЬ)

„Хай буде вам Бог у дорозі,
При кожному перевозі...”
(З святочного побажання...)

Свято ЙОРДАНУ, що припадає за новим стилем 19 січня (ст. ст. 6-го січня) є заключним святом у низці зимових свят. За дослідженням і вивченням етнографії ЙОРДАН є окреме свято, мало пов'язане з іншими, у тім складі мало має спільного й з „Голодною Кутею”, хіба те, що подаються на „Йорданський Обід — Вечерю” страви з „Голодної Куті”.

Яку назву носило це свято в часи родового побуту і взагалі в дохристиянську добу, до нас, на жаль, не дійшло. Не дійшло навіть ясно те, який саме зміст вкладали наші пращури у це свято. Друге це те, що свято так християнізувалось, що окремі моменти покриті цілком новою ідеологією до непізнання. І сама назва вже біблійна. Але основні контури свята збереглися.

Свято ЙОРДАНУ відбувається обов'язково вночі, й саме свячення води мусить закінчитися до сходу сонця. Основні ритуали проходили на річці, на озері й взагалі на воді. А це вже проливає відносно світло, чому саме мусіло бути в своїх початках присвячене це свято.

Але перейдемо до переведення самого свята в наші часи. По 12-й годині ночі, а то й о 12-й розпочиналася Служба Божа в церквах. Близько 4-ої години (перед світом) усі віруючі з образами, фореньгами, свічками, на чолі з духовенством — рушали на ЙОРДАН (Йордань) — на річку. А там, ще напередодні, в зручному місці дорослі хлопці з чоловіками вирубали в льоду великий хрест, витягли його наверх, поставили, злили спочатку зимною водою, щоб усе примерзло, потім злили-пофарбували буряковим, малинового кольору, квасом. Тут же часто з льоду роблять і вівтар, престіл та інші оздоби. Ось сюди й приходять людські маси „відправляти Йордань” — свячення води. Після відправи освячується вода опусканням хреста та вогнем — горящими свічками... Після цього вода вважалася освя-

ченою. Й кожний поспішав чимдуж набрати скорше, а навіть першим, чи в складі перших. Це тому, що збереглося повір'я, що хто скорше набере, то та вода має міцніші цілющі й чарівні властивості. Кожний по освяченні води п'є її „на здоров'є й видалення лихих сил”. В окремих місцевостях, також окремі особи купаються, опустившись у воду, швидко одягаються, щоб не застудитися... Є звичаї пускати в річку дерев'яного хреста, а молоді хлопці намагаються скорше його зловити на воді. Після освячення води чоловіки починають стріляти. В народі це називають „застрілюють коляду”... У давнину це, напевно, носило інший зміст, а саме: проганяли ЗИМУ, розстрілювали всі „вири” — злі сили, які залишалися у воді, і які з весняною повіддю часто робили дуже багато лиха людям... Певно ці згоди будуть вірні.

Таким чином, „ЙОРДАН” відправлявся уночі, бо лихі сили панують переважно ніччю й їх треба заворожити, заклясти, відвернути від води, від весни.

Пригадаймо побажання з коляд: „Хай буде вам Бог у дорозі, при кожному перевозі”. У давнину не було мостів, поромів та доріг у нашому розумінні. Отже, приходилось переправлятися убрід через воду та й худобу також переганяли через брід. Часто зносила вода й худобу, гинули на переправах і люди. А весняні бурхливі поводи та льодоходильодолами були в ті часи жахливим явищем... Ось тому цю ВОДУ весняну та перевози-переправи треба було зачаклувати-заворожити, ублагати та до людини прихилити. А лихі сили, які перебували у воді, треба було заклясти й заворожити так, щоб зробити їх недіючими. Та й християнська назва цього свята „ВОДОХРИЩІ”, що визначало христити воду, а тим виганяти з неї все лихе, спеціально Богослужбою та діями — надавати цій воді цілющих та помічних властивостей, — підтверджує наші згоди, наші думки.

Але спогадаємо, як проходила „ЙОРДАНСЬКА ВЕЧЕРЯ-ОБІД”. Цей обід після повернення з водосвяття переводився так:

Кожний господар чи член родини приносив у кухлику

свяченої води з ЙОРДАНІ, цю воду змішували з водою, що освячена була напередодні, цебто на другу вілію. І знову кропили хату, хліви, стайні, обори, кошари — все обійстя цією „хрищенською водою”, лили її в загальну воду, яку в хаті вживали, а решту, розвівши також з водою, частину ставили на стіл, а частину зливали в пляшку, яку зберігали цілий рік у гарному місці, здебільшого під образами, — для лікування, вживали при пологах, при отеленні корів, при першому посіві полів тощо. У невеличкій пляшечці ставили й бджолам у стебник-бджільник, а влітку ця вода стоятиме серед пасіки на деревині.

Отже, насамперед всі в хаті пили свячену воду, потім промивали цією водою очі, щоб добре бачити, вуха — щоб добре чути, лоб, щоб розумними бути, добре думати; груди, шию та руки — щоб усі ці члени тіла були здорові, як вода...

Сам господар повертався з ЙОРДАНІ здебільшого з засвіченою ТРИЙЦЕЮ, бо це був основний амулет святости й в давнину й за часів християнських. ТРИЙЦЯ вважалася свята й чарівна. Вона відводила бурю, грім, всякі напасті та страхи. Отож господар, повертаючись з церкви, обходив з ТРИЙЦЕЮ все господарство, кропив святою водою худобу та випалював на лутках над дверми хрести. Але перша візита господаря після церкви — була до бджіл. Він і кропив їх святою водою й випалював над дверима хрести-знаки, що „мали найвищу силу вогню й очищували від усього злого й лихого і зганяли „сили супротивні”. Після обходу обійстя ТРИЙЦЯ ставилась серед столу й горіла до закінчення ВЕЧЕРІ-ОБІДУ.

Усі сідали за стіл, як й на попередній вечері, і хата так же обкурювалась, але господар з кутею вранці вже не виходив на сінешний поріг і не промовляв ані до добрих, ані до лихих сил. За ВЕЧЕРЕЮ-ОБІДОМ насамперед усі потрошки п'ють свяченої води, потім їдять усі пісні страви за таким же порядком, як і на першій та другій куті. А після пісних страв подаються скромні. І ця їжа проходить дуже урочисто, також спогадуються покійники й висловлюються

їм, як і всім здоровим, найкращі побажання. Так і кінчається це останнє свято зимового періоду.

Висновки та припущення можемо зробити такі: ЙОРДАН-ВОДОХРИЩІ — це свято присвячене ЧИСТИТЕЛЮ і СВЯТИТЕЛЮ давнини — ВОДИ, вигнанню ЗИМИ та вшануванню і прискоренню приходу ВЕСНИ. І те випускання голуба, чи іншого птаха під час свячення води, нині окутане християнським духом, було провозвісником неба, прилету птиць, прискоренню приходу ВЕСНИ в давнину. Це й були магичні дії, скорше викликати прихід ВЕСНИ. Вірування, що у НОВОРІЧНУ НІЧ та у ВОДОХРИЩЕНСЬКУ відкриті бувають небеса для ВЕСНИ й ВОДИ, що скоро підуть на землю „дрібні дощики” — залишили свої сліди й у святому письмі: „Небеса одверсти”.



БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ДО ТЕМИ (до 1-го тому):

ПРИМІТКА: У більшості етнографічні матеріали минулих часів, головню XIX ст., друкувались в російській мові, бо в українській у ті часи писати, чи друкувати — було суворо заборонено. Частково я подавав літературу, яку використовував, у тексті.

1. „Архив Юго-Западной России” (численні томи).
2. „Повесть Временных лет”, т.т. I-II, издательство Академии Наук СССР, 1950 г.
3. Кн. Цертелев. „Опыт собрания старинных малороссийских песен”, 1819 год.
4. Проф. Максимович. „Малороссийскія песни”, 1828 г.
5. Його ж „Украинскія народниа песни”, 1849 г.
6. „Сборник украинских песен”, 1849 г.
7. Платон Лукашевич. „Малороссийскія и Червонорусскія народниа думи и песни”, С-Петербург, 1836 г.
8. Головацкій. „Народниа песни Галицькой і Угорской Руси”, 1863-1865.
9. Метлинскій. „Народниа Южнорусскія песни”, 1854 г.
10. Н. Костомаров. „Историческое значеніе южно-русскаго песеннаго творчества”, 1874 г.
11. Його ж „Славянская мифологія”, 1874 г.
12. Журнал „О с нова”, 1860 г.
13. П. Кулиш. „Записки о Южной Руси”, 1856-1867 гг.
14. Закревскій. „Старосветскій бандурист”, 1861-1862.
15. Чубинскій. „Труди”, I—VII тт., 1872-1878.
16. Його ж „Матеріали етнологическіе”, XV т. та інші праці.
17. Антонович и Драгоманов. „Историческіа песни малорусскаго народа”, Київ, 1874-78.
18. Мик. Лисенко. „Збірник пісень”.
19. Проф. Потебня. „Об’ясненіе малорусских и сродних с ними песен”, Варшава, 1883-1887.
20. Руденко. „Збірник пісень”.
21. Б. Гринченко. „Етнографическіе матеріали тт. I-III, Чернігів, 1895-1899.
22. Його ж „Література українського фалкльора”, Чернігів, 1901 р.
23. Новицкій. „Малорусскія песни”, Харьков, 1894.
24. Ф. Колесса. „Українські народні думи, Львів, 1910 р.
25. Його ж „Огляд українсько-руської поезії”, Львів, 1905 р.
26. Його ж „До історії народної ритмики...”
27. Нижанківський. „Українсько-руський співаник”, Львів, 1907 рік.
28. Ол. Барвінський. „Виймки українсько-руської усної словесности народної”, Львів, 1903 р.
29. Проф. Сумцов. „Современная малорусская этнографія”, Київ, 1893-1897.
30. Його ж „Культурниа переживанія”, Київ, 1890 г.
31. Пилип. „Исторія русской этнографіи”, СПб, 1891 г.
32. Вол. Шухевич. „Гуцульщина”, I-V тт., Львів, 1900-1908.
33. М. Драгоманів. „Політичні пісні українського народу”, I-II тт., Женева, 1883-1885.

34. І. Франко. „Студії над українськими народними піснями”, „Записки НТШ”, тт. 75, 76, 78, 83, 94, 98.
35. Житецький. „Мисли о народних малоросійських думках”, Київ, 1893.
36. Брокгауз и Ефрон. Енцикл. Словарь, Лейпциг-Вена, 1889-1907.
37. Большая энциклопедія, издания Т-ва „Просвещение”, Лейпциг.
38. Енциклопедія Українознавства, НТШ, I-ий том, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 р.
39. Українська Загальна Енциклопедія, три томи, Львів-Станиславів-Коломия.
40. М. Грушевський. „Історія української літератури”, т. I-ий, Київ-Львів, 1923 р.
41. С. Єремов. „Історія українського письменства”, I-II, Київ-Ляйпциг, 1919.
42. М. Возняк. „Історія української літератури”, I-III, Львів, 1920.
43. М. Грушевський. „Історія України-Руси”, I-X, 1898-1920.
44. Л. Білецький. „Історія української літератури”, т. I, Авгсбург, 1947.
45. Веселовський. „Коляди”...
46. Йоґо ж „Разісканіе в области духовнаго стиха”.
47. А. Фаминишн. „Скоморохи на Руси”, 1889.
48. Йоґо ж „Божества древних славян”, Петербург, 1884.
49. Срезневскій. „Матеріали до словаря”.
50. П. Шекерик. „Етнографічний збірник”, XXXV.
51. Гильфердинг. „Онежскія биліни”.
52. Терещенко. „Бит рускаго народа”, т. VII.
53. А. Онищук. „Матеріали”, т. XV.
54. Єфименко. „Сборники Харьковскаго Общества”.
55. Перетц. „Историко-литературния изследования и матеріали”, 1900-1902.
56. В. Гнатюк. „Коляди, шедрівки, гаївки”.
57. Йоґо ж „Галицько-руські легенди”.
58. Хв. Вовк. „Студії з української етнографії та антропології”, Прага, 1927.
59. З. Кузеля. „Вірування українського народу”, 1906.
60. А. Афанасьев. „Поетическія воззренія славян на природу”, Москва, 1866-1869.
61. М. Васильев. „Антропоморфическія представленія в верованіях украинскаго народа”, „Етнографическое обозреніе”, XV т., 1892.
62. Г. Булашев. „Украинскій народ в своих легендах и религиозних воззреніях”, Київ, 1909 г.
63. Е. Анничков. „Язичество и древняя Русь”, 1910 г.
64. М. Грушевський. „З історії релігійної думки на Україні”, Львів, 1925 р.
65. Б. Лепкий. „Струни” — Антологія української поезії...” ч. I, Берлін, 1922.
66. С. Кидимник. „Анімистичний світогляд у ранні часи на Русі”, X., 1920-1935.
67. Нечуй-Левицький. „Світогляд українського народу”, Львів, 1875.
68. В. Петров. „Перехристиянські релігійно-світоглядові елементи, гене-за народних звичаїв і обрядів, Енци. Українозн., т. I, 244-249, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
69. Йоґо ж „Народна усна словесність”, розд. 5-ий, там же, стор. 252-263.
70. П. Одарченко. „Історичний епос” (думи, історично-політичні пісні тощо), Енци. Українознавства, том I, стор. 264-268, Мюнхен, 1949 р.
71. Є значна література в галузі української етнографії в німецькій мові, польській, чеській. Список цієї літератури буде поданий в кінці IV тому. І взагалі бібліографічний список з української етнографії буде поповнюватись з кожним новим томом.

72. С. Килимник. „Коляди й щедрівки”, розвідка, „Нові Дні”, січень 1951 року, Торонто.
73. С. Килимник. „Різдво”, розвідка, „Нові Дні” ч. 24, січень, 1952, Торонто.
74. С. Килимник. „Маланки”, передодні Нового року”, розвідка, „Нові Дні”, ч. 36, м. січень, 1953 року, Торонто.
75. С. Килимник. „Новорічні традиції”, розвідка, „Нові Дні”, ч. 48, січень, 1954 р. Торонто.
76. Ю. О. Федькович. „Ти місяцю, ти королю, красна Маланка з тобою. Тридцять дві пісні Маланочні і русальні руського народу. В честь і славу Єму зібрав зладив Ю. Федькович”, розвідка, тижневик „Неділя” при часоп. „Буковина”.
77. Проф. П. Курінний. „Маланка Дністровая”, розвідка, Авангард” ч. 1-2, січень-березень 1955 р., Лондон-Мюнхен, Нью-Йорк-Торонто.
78. Використано декілька збірників стародавніх коляд та пісень.

З М І С Т :

	Стор.
Переднє слово	5
Від автора	7
I. Свято Різдва	11
1. До історії різдвяних звичаїв	11
2. Готування до Різдва	17
3. Вілія	19
4. Господар з сином вносять „Дідуха” в хату ..	22
5. Багата Кутя — Свята Вечеря	28
6. Свята Ніч	34
7. Діти несуть бабусі, дідуньові та хрещеним батькам Святу Вечерю	35
8. Перший день Різдва і види коляд. Віншування- віршування	37
9. Свята Вечеря-Обід на перший день	38
10. Свято Роду — одружені діти везуть до своїх батьків Святу Вечерю	40
11. Коляда — суспільно-громадська частина стародавнього Свята	45
12. Виконання коляд	45
1) Дитячі	45
2) Коляда молодечих гуртків	47
3) Коляда дівчині на порі	50
4) Коляда дорослих, господарів	52
5) Дівоча коляда	52
6) Коляда невістці	53
7) Коляда на Гуцульщині	53
8) Коза, танечники та машкарники	54
13. Вертеп	55
14. Пояснення окремих точок Різдва як українських традицій	57
II. Українські коляди та шедрівки	62
Клясифікація наших коляд-шедрівок	68
1. Коляди філософічні	69
2. Світоглядово-мітологічні	71
3. Лицарсько-дружинні	87

	Стор.
4. Дружинно-князівської доби — історичні	90
5. Пізня княжа доба	94
6. Коляди початків християнства	97
7. Період двовір'я — дуалізм	99
8. Апокрифічні	101
9. Біблійні	104
10. Релігійно-національні мотиви	108
III. Маланки — передодні Нового Року	114
IV. Новий Рік — „Василь”	125
1. Вступ та пояснення	125
2. Новорічний „Дідух”	127
3. Новорічна Ніч	128
4. Посівальники	129
5. Удень на Новий Рік	130
6. Денні посівальники	132
7. Новорічний полазник	133
V. Голодна Кутя	135
VI. Водохрищі — Йордан (Єрдань, Ордань)	145
Бібліографічний список до теми (до 1-го тому)	149

